

ГРИГОРІИ АФНЕР

ЗА ЛЬВІВ

Повість із Визвольних Змагань

ГРИГОРІЙ АФНЕР

ЗА ЛЬВІВ

ОПОВІДАННЯ

з часів Визвольних Змагань

diasporiana.org.ua

Накладом автора.
Париж, 1952.

Всі права передруку застережені
Tous droits réservés.
Copyright by the author

Свої твори, під загальною назвою «Обов'язок», присвячую воякам Армії Української Народньої Республіки й воякам Армії Західньої Области Української Народньої Республіки, а також борцям Української Повстанчої Армії, що зо зброєю в руках змагалися й змагаються за СОБОРНУ, САМОСТІЙНУ УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ.

А в т о р

ОХОТНИКИ ЗГОЛОШУЮТЬСЯ.

В маленькому селі Щербинові, що нараховує всього-на-всього дві або три сотки господарств, одержали від свого повітового міста Яворова купу різних відозв та оголошень. Між тими відозвами була одна й від штабу Начальної Команди військ української Галицької армії. В ній запрошувалося всіх військових, від генерала до стрільця, щоб негайно поповнювали лави українського війська. А між оголошеннями була одна, в якій оповіщалося, що незабаром український уряд Галичини має перевести загальну мобілізацію всіх військових...

— Я наказа про мобілізацію ще не бачив. Але він для мене й непотрібний, — проговорив поручник Роман Жук до свого батька, коли перечитав принесену кореспонденцію. — Зголошуюся охотником до українського війська, до свого рідного, українського війська. На протязі соток років багато нашої молоді та й старші теж мріяли про щось подібне. І ось, тату, мрія перетворилася в дійсність. І це щастя, це гонор, коли я говоритиму, що я, Роман Жук, поручник української військової частини, яка мусить захищати свою самостійну, незалежну батьківщину.

Батько поручника Романа Жука, Марко Жук, був колись підстаршиною в австрійській армії. Він мав на-

туру твердо й рішучу. На нього дивилися в селі як на щирого, свідомого українського патріота.

Отож батько, Марко Жук, спокійно вислухав сина й запитав:

— Гаразд. Згода. А коли ж думаєш від'їхати?

— Та ще не знаю. Не рішив. Треба було б подумати над цим рішенням.

Відповідь сина не подобалася батькові.

Він суворо проговорив:

— Тут нема чого думати, Романе. Як треба, то треба. Бери одну валізку в руки, а я запряжу коней і гайда до яворівського коменданта.

Рішучим зауваженням батька, син трохи збентежився.

— Про мене не ходять, тату. Можу їхати хоч і зараз. Я думаю про вас і маму. Думаю про наше господарство.

— Е, синку, ми вже старі. Самі про себе подумаємо, а твоє діло думати про батьківщину.

— Чудесно, тату. Маєте повну рацію. Господарство у нас невелике. Якщо вам буде тяжкувато одному, то візьмете якогось хлопчину. Працюйте так, аби на хліб стачило. Пізніше, коли я вернуся, то наверстаємо.

— Немає до чого, Романе, і помічника брати. Пара коней, дві корови, один бичок — от і все наше господарство. Управляюся й сам. На таке господарство сили у мене вистачить. Та й мати може допомогти. Богові дякувати — сили ми ще маємо досить, щоб управитися з нашим господарством.

— Ну, то вже ваша справа, тату. Я раджу, щоб було для вас якнайліпше, а ви робіть, як для вас вигідніше.

Надійшла зодвору мати Романа.

Батько, як кожен старий військовик, не міг чогось подібного тримати довго в таємниці. Він тут же відразу й заявив їй, що їхній синок, Роман, мусить від'їхати до української армії.

Від такої несподіваної новини мати аж присіла на

лавці.

— Ну, чого ж ти, стара, сіла? Збирай сина в дорогу, — проговорив батько, коли побачив, що мати сіла й руки опустила.

Мати сидить, мовчить та водить очима по підлозі хати. Неначе вона когось, чи щось вишукувала.

Батько глипнув на матір раз, другий, а та мовчить. Йому раптом стало якось ніяково. Переминувся з ноги на ногу й стиха запитав:

— Що ж, стара, хіба ти не рада, що син іде до свого рідного українського війська?

Нарешті мати підняла голову й подивилася на сина, що стояв рядом із батьком. Кілька хвилин мовчки дивилася на нього, а потім запитала.

— Це, Ромцю, правда?

— Правда, мамо. Але не хвилюйтеся. Ця війна не буде така, як була австрійська. Ручу вам, що вона довго не протягне, — намагався Роман заспокоїти матір. — Ось підемо, поляка проженемо зо своїх земель та й додому, до праці. Тоді, мамо, спокійно працюватимемо для себе.

— Е-е, сину, війна — війною... Ти у нас один. Не дай Бог щось із тобою трапиться, то я того не перенесу... Я все своє життя тільки й мріяла про те, щоб тебе в люди вивести та щоб ти мав легкий кусок хліба. А коли був би зажиточніший, то й в господарстві щось би допоміг. На старість нам була б хоч маленька втіха та підмога.

— Не турбуйтеся, мамо. У війську довго не залишусь. Скоро вернуся додому, до Щербинова, — потішає Роман матір, а сам відвів від неї очі й щось на стіні розглядає. — Я скоро вернуся додому й тоді вже на стало устаткуюся у селі коло нашого господарства. Люблю землю й люблю господарювати.

Мати на те нічого не сказала. Встала й пішла дещо приготувати для нього в дорогу, а батько направився до хліва, де стояли коні. Хоч дорога до Яворова була й недалеко, але все ж таки коней треба було добре наго-

дувати та напоїти, щоб у дорозі не мати з ними мороки.

Поки коні бавилися вівсом, то господар, Марко Жук, витягнув воза, оглянув його й намастив так щиро, що на землі аж плями залишилися. Потім повільно собі пішов у хлів, набрав соломи, положив її на воза, а звернувши прикрив чистим, новим рядном.

— Сьогодні це перший раз у моєму житті трапляється, що матиму честь везти українського старшину до українського війська, — гордо промовив сам до себе старий Жук. — Ех, шкода, що мені вже тяжко тримати рушницю в руках, — зідхнув він.

Обійшов господар навколо воза, перевіряв чи не перетерся шворень, похитав дишло, випробовуючи його міцність, підняв та оглянув шлеї і проговорив:

— Ось у мене й все в порядку для пана поручника української армії. Хоч би там стара не барилася, а то пізно вертатиму з міста.

А мати, як кожна добра мати, поки збрала сина в дорогу, то на своєму обличчю не одну сльозу рукавом витерла.

Коли закінчили всі приготування до недалекої, але невідомої та небезпечної дороги, сім'я господаря Жука сіла за стіл, щоб перед від'їздом святково пообідати. Батькові та синові обід ніби смакував, але матері, то ні. Як вона себе не приневолювала з'їсти хоч щонебудь — нічого не могла їсти. Раптовий від'їзд сина неначе прибавив її. Коли син вернувся додому після чотирирічного перебування в австрійській армії, то вона гадала, що війна для нього вже покінчена. Вона мала надію на те, що її Ромцьо нарешті сидітиме вдома або десь у місті, недалеко від дому, влаштується на гарній посаді. А тут виходить, що ні. Ще одна якась війна насувається, мов, тяжка хмара на сонце.

«Що за лихо звалилося на мою голову?» думає мати й на силу стримується, щоб не розплакатися на всю хату.

Обід закінчили.

Всі встали з-за столу.

Син із матір'ю попрощався й на воза, а батько віжки в руки й рушив у дорогу. Спішив, бо хотів дещо закупити в місті й довідатися куди та коли Роман від'їде з Яворова. Отож часу потрібував він досить.

Тількищо старий Жук із сином виїхали з подвір'я, ще навіть і пару гонів не проїхали, як зустрінули свого сусіда, Семена Павлюка.

Марко Жук ударив по конях і хотів було проїхати через село по господарськи. Він же віз українського старшину до українського війська. Це ж не жарти. Але старому Жукові перешкодили здійснити його намір. Семен Павлюк став серед дороги й замахав руками, щоб зупинилися.

— Щось, Семене, маєш сказати? — запитав старий Жук, коли зупинив коней. — Але говори швидше, бо не маємо часу — поспішаємо до міста.

— Я хотів би дещо запитати пана поручника та порадитися з ним, — відповів Семен Павлюк.

— Прошу дуже, вуйку, — зацікавився поручник. — У чому справа?

— Бачите, сьогодні рознеслися чутки, що треба ставитися до українського війська. Отож хотів би я знати: чи то правда, чи ні? Може це пусті балачки?

— Правда, вуйку, правда. Це не пусті балачки. Ось я вже їду до нашого, до українського війська. Не треба чекати, щоб поляк прийшов аж до самої хати. Тоді вже буде пізно боронитися. Пропадуть тоді й хати й люди з ними.

— Так ви кажете, що вже їдете до війська? А коли ж це саме: сьогодні чи ввечера?

— Та ось бачите вже на возі сиджу. Оце я вже їду. Рішив бути ще сьогодні в коменданта міста. Не хочу гаяти часу. Він дорогий. Знаєте, вуйку, нашу народню приказку: дорога ложка до обіду.

— Сердечно дякую за пораду, — і Семен Павлюк ізняв шапку й ввічливо вклонився. — Ввечера виража-

тиму свого. Якщо ласка ваша, то просив би взяти мого Антона під свою опіку. Йому буде добре та й вам не зле. Один сдного знаєте, один одному допомагатимете.

— Чудесно, вуйку. Нехай Антін узавтра запитає в комендантурі міста про мою адресу. Я чекатиму його.

— От за це красно дякую. Дуже дякую за вашу згоду. Взавтра раненько Антін буде в Яворові.

Старий Жук підтягнув віжки й, добре відгодовані коні, дали ходу.

На другий день група молодих людей, що мала на собі австрійський військовий однострій, товпилася коло комендантури міста. Вони розпитували про адресу поручника Жука. Довідалися. Але тількищо група намірилася йти до поручника на його приватню адресу, а тут і він сам надходить.

Впереді групи був Антін Павлюк в однострою бунчужного австрійської армії.

— Ого! От тобі й Щербиново! Невжеж це все охотники? — запитав поручник Жук, коли підійшов до групи молодих людей.

— Охотники, пане поручнику, — зразу радо відгукнулося кілька голосів.

— Не припускав я, що Щербиново дасть стільки охотників, — дивується поручник і водить очима по групі, щоб побачити знайомі обличчя.

— Але тут є й з Соколівки, — хтось відзивається.

— Із Малих Ставів нас четверо, — піднімається догори рука з-поміж молодих людей.

— А з Козлівки — два, — додають далі.

— Нас більше з Щербинова, — підійшов до поручника стрілець Михайло Іваськів, що колись разом із ним учився в сільській школі. — Вчора ми довідалися, що ви від'їхали. А пізніше, ввечері, і бунчужний Антін Павлюк почав збиратися. Отож тоді хлопці й рішили, що всі в селі військові молодшого віку, мусять негайно ставитися в розпорядження коменданта міста, — пояснює він.

— Чудесно!.. — задоволено промовив поручник. — Будемо знову воювати, але тепер уже для себе, а не для когось іншого.

Стрільці стоять струнко й уважно слухають поручника. Обличчя веселі, задоволені. Найбільше вони тішаться тим, що мають «свого» команданта.

— Павлюк, — звернувся поручник до бунчужного Антона Павлюка, — перепиши всіх та розбий на десятки. На кожний десяток постав десятника. Я піду до коменданта, щоб дав вам притулок в якійсь хаті. Чекайте тут усі на моє розпорядження.

— Приказ, пане поручнику, — відсалютував бунчужний.

В комендантурі міста хоч і було багато праці, але завдяки організаційним здібностям коменданта, молодого сотника Прокопа Колисовського, справи йшли на диво жваво. Бунчужному зараз же відвели помешкання й всіх стрільців розмістили в місцевій чотириклясовій школі, що в той час була порожня. Школу дуже хутко пристосували до військових потреб, цебто — зробили з неї маленьку казарму.

В той же день комендантура видала всім охотникам зброю й набої до неї. В кого ж бракувало децю з одного-другого, то й ту справу хутко полагодили. А ввечері поручникові пообіцяли, що комендантура телефонічно зкомунікується зо штабом Начальної Команди. Якщо буде наказ, то всіх відішлють до Львова.

**
*

Комендант свою обіцянку додержав.

Уже на другий день усі охотники, на чолі з поручником Жуком, направилися до міста Львова в розпорядження Начальної Команди.

По приїзді до Львова, поручник Жук залишив стрільців на залізничному дворці, а сам пішов до штабу

Начальної Команди, щоб получить вказівки. Поручник розшукав будинок, де містився штаб і ввійшов у кімнату. Але люду там було напхано так багато, немов солевих огірків у бочці — ні пройти, ні просунутися. Стоїть він коло дверей і розглядається по кімнаті. Зауважив кілька маленьких столиків, за якими сиділи старшини й щось писали, а навколо них стояли військові різного віку й ранги. Рішив поручник Жук підійти до одного з тих столиків і розпитати, що йому треба робити. Від кого й який наказ має одержати.

Повільно почав протискуватися до середини кімнати.

— Ромцю, і ти тут!.. — раптом почув поручник Жук веселий голос.

Оглянувся й побачив за маленьким кругленьким столиком молодого старшину в ранзі хорунжого. Столик стояв із боку. Раніше поручник не зазначив його, бо був захований поміж людьми.

— О, Петре!.. — задоволено всміхнувся поручник Жук. — Значить маю Начальну Команду перед собою?

З трудом він проліз поміж старшинами до товариша по військовій школі й розцілувався.

— Ну, Петре, — звернувся поручник до хорунжого, — інформуй мене, куди та до кого я мушу ставитися. Я охотник і зо мною до півсотні стрільців із нашого села. Сьогодні вранці приїхали.

Хорунжий трохи подумав, а потім проговорив:

— Почекай, Ромцю, до вечора. Ввечері побалакаємо. Зараз не маю часу. Бачиш праці по горло, — і хорунжий показав на військових, що стояли навколо столика.

— А де ж я тебе ввечері побачу?

— О п'ятій у кав'ярні Жоржа. Ріг Академічної і Мар'янської площі.

— Чудесно!.. Але що робити зо стрільцями? Вони мусять зараз мати приміщення. Мусять десь роздягнутися, відпочити.

— Цю справу можна зараз же полагодити. Славко, — гукнув хорунжий до старшини, що сидів за сусіднім столиком, — давай негайно помешкання для півсотні яворівських охотників!

Хорунжий, що сидів за сусіднім столиком, зараз же виконав прохання.

— Чудесно, Петре. Сервус! — ховаючи папірець до кишені, кинув поручник.

— Сервус, Ромцю!

Поручник, одержавши адресу помешкання для стрільців і для себе, вийшов.

Якби не стрільці, то поручник Жук не спішив би являтися до начальства. Спочатку хотів трохи розглянутися та розпитати про загальну політичну ситуацію й про військову зокрема. Отож він дуже зрадив, коли натрапив на свого колишнього товариша по школі.

В умовленій годині поручник уже сидів у кав'ярні Жоржа. Пив чорну каву, а товарищував йому хорунжий Петро Гарчевський.

— Так що ж ти мені порадиш? — запитує поручник Жук свого товариша.

— Насамперед скажи мені, де б ти хотів свою голову притулити? Чи хочеш у штабі, чи в бойовій частині.

— Ну, ясно, що в бойовій частині. Добре було б попасти в якусь тяжку гарматну батарею. Знаєш, тягне мене до тяжких, польових гикавок не люблю.

— Слухай-но, Ромцю, а не погодився б ти зформува-ти й взяти на себе керування провізоричним бронепоездом? Бачиш, у штабі вирішено зформувати декілька хоч би й провізоричних бронепоездів. Намічено покищо пустити їх у трьох головних для нас напрямках, а саме: Львів — Перемишль, Львів — Рава Руська — Перемишль і Львів — Яворів. Зараз, властиво, підшукуються старшини, що могли б на себе взяти ті обов'язки. Ну, зрозумів мене?

— Теж ідея не погана. Якщо мені запропонують, то я візьмуся за цю працю. І як ти кажеш, що один із них

мав би курсувати по лінії Львів-Яворів, то те діло для мене було б якраз підходяще.

— Тільки твоя згода була б. Діло вийде. До того ж ти й гарматник. Отож, ми умовимося з тобою так: ти прийди до штабу вввзвтра в годин одинадцять. До того часу я встигну переговорити з начальником штабу. Згода, Ромцю?

— Чудесно, Петре!.. Ввзвтра вранці стану до рапорту перед ясні очі пана начальника штабу.

— Ну, щоб у нього були ясні очі, того тобі не скажу, — сміється хорунжий Гарчевський. — Мені здається, що сіро — зеленуваті.

— Шкода, що не ясні та ще й не карі! Знаєш, Петре, я більше люблю очі ясно — карі, — в тон приятелю дає відповідь поручник.

Коли остаточно вмовилися про побачення в штабі, старі приятелі ще довгенько сиділи в-кав'ярні та вели розмови на різні теми. Безперечно, розмови велися на теми більше політичного та військового характеру, ніж на особисті, персональні. Хорунжий Петро Гарчевський, як мешканець Львова, був у курсі справ і знав, що робилося провідниками українського національно-визвольного руху. Він був також і членом підпільної української військової організації та приймав активну участь у подіях першого листопаду. Отож хорунжому Гарчевському було що оповідати, а поручнику Жукові було що слухати.

Розійшлися приятелі пізно ввечері.

Вони були дуже задоволені, що провели час без зайвих сторонніх людей. Поручник Жук був іще й тому задоволений, що довідався про працю політичних провідників, про національно-визвольний рух та про деталі формування української армії. Щождо хорунжого Гарчевського, то він тішвився тим, що завербував до активної праці такого свідомого й доброго військовика, яким був його товариш.

II

БРОНЕПОЇЗД «ЛЬВІВ-ЯВОРІВ» і БРАТ ЙОГО «ЯНІВ».

Поручник Роман Жук міцно й спокійно спав. Хоч і пізно він ліг та все ж таки не проспав умовленого часу. Встав раненько. Впершу чергу привів свій однострій у належний порядок. Пізніше поснідав, а потім направився до штабу Начальної Команди.

По приході до штабу, поручника Жука зараз же запросили до кімнати полковника, начальника штабу. Полковник, як і кожний військовик, не любив довго балакати. Та, властиво, у нього й вільного часу на те не було. По кількох запитах приватнього, не військового характеру, перейшов просто до діла. Він запропонував поручникові формувати провізоричний бронепοїзд. До розпорядимости поручника була одна з трьох головних залізниць: Львів — Перемишль, Львів — Рава Руська — Перемишль і Львів — Яворів. Завдання бронепοїзда: охорона залізниці та не дати можливости ворожим бронепοїздам наскочити на територію Галичини. Щождо матеріялу, то до розпорядимости поручника були: паротяги, вагони на вибір, що в даний час мають ся на станції Львів — Підзамче. Персональний склад залоги бронепοїзда: три старшини й 48 стрільців. Формування перевести в найкоротший термін.

Поручник Жук прийняв пропозицію начальника штабу.

По недовгій надумі, поручник заявив, що бере під свою опіку залізницю Львів — Яворів.

— А можна взнати, чому, власне, ви берете лінію Львів-Яворів? — поцікавився начальник штабу.

— Тому, пане полковнику, що ту місцевість я досконально знаю. Можу там добре, з успіхом маневрувати. Село Щербиново, що лежить в кількох кілометрах від Яворова, це мое рідне село. Я тільки вчора приїхав відтіля.

— А-а... Цілком зрозуміло, що це для вас незле й для справи добре. Правда, пане поручнику?

— Думаю, що так, пане полковнику. Кожен вибирає те, що йому ліпше підходить, де можна найбільше користі принести.

— Рація. Про хід вашої праці просив би мене інформувати.

— Розказ, пане полковнику.

— То взавтра приступайте й до праці, — і начальник штабу потиснув поручникові руку.

— Я так і думаю, пане полковнику. Часу багато не маємо. Буду спішити, щоб закінчити якнайскоріше. Треба ж, нарешті, поляка відігнати не тільки від Львова, а виперти його з Галичини.

— То помагайбіг!

Поручник уклонився й вийшов.

— Ну, як там? — запитав хорунжий Гарчевський, коли поручник опинився коло нього.

— Чудесно!

— Якто треба розуміти твоє «чудесно»? Приняли тебе чудесно чи викинули за двері чудесно?

— О, Петре, — і поручник розвів набік руки, — я бачу, що ти починаєш заскакувати до філософії в гості. Знаєш, на здорових, цебто — на нормальних людей, вона зле впливає.

— Слухай, Ромцю, мене чорти беруть від нетерплячки, а ти ще про філософію байки тут розводиш.

— А це не шкодить. Святі отці кажуть: терпіння й

терпіння...

— Та не баламуть праведну душу, — перебиває хорунжий. — Кажи, нарешті, як справа? Погодився ти чи ні?

— Погодився.

— То так би ти й казав. Ну, що далі? — нетерпеливиться хорунжий.

— Взяв під свою опіку лінію Львів — Яворів. Але біда в тому, що я тут нікого не знаю. Старшинські посади немає ким обсадити.

— Ото, дійсно, біда!.. Та ще й велика!.. — розсміявся хорунжий Гарчевський. — Який склад залоги бронепοїзда?

— Три старшини й 48 стрільців.

— Як три? З тобою чи без тебе?

— Думаю, що зо мною. Начальник штабу сказав: три старшини й 48 стрільців. Перепитувати ніяково було. Отже й розбирайся як знаєш!

— Ну, то гаразд. Двох старшин ти вже маєш. Значить бракує тільки одного. Одного не тяжко підшукати.

— Чекай-но!.. Яких я маю двох старшин?

— Поручника Романа Жука й хорунжого Гарчевського.

— Якого хорунжого Гарчевського? — не зрозумів поручник про кого говорить його приятель.

— Хорунжого Петра Гарчевського.

Цим поручник Жук був заскочений. Якийсь час мовчки дивився на хорунжого, а потім виставив уперед руки й, сміючись, проговорив:

— О, Петре!.. Невжеж ти хочеш на бронепοїзд лізти? Та ж він, диявол, стрілятиме! Бігме, стрілятиме!

— Те мене мало обходить, — сміється й собі хорунжий Гарчевський. — Нехай на здоров'ячко собі стріляє.

— Слухай-но, та ж гранати над ним пролітатимуть величиною в добре відгодоване поросля. Подумай над

цим!

— І це мене мало обходить.

— Ну, дивись!.. Та він же й дим пускатиме й бруд у вагоні буде... — не вгамовується поручник і задоволений сміється майже на всю кімнату.

— Та я ж тобі вже сказав, що те все мене мало обходить, — в тон поручникові дає відповідь хорунжий. — Хочу лізти на бронепοїзд і слухати як по ньому гатитимуть із тяжких гармат. Цікаво бути свідком та бачити на власні очі, як під вагоном розривається тяжка граната й вагон на сто метрів летить у повітря. А ти собі в цей час сидиш спокійно, каву п'єш та у вікно виглядаєш. Чудовим краєвидом любиєшся.

— Ну, а як же штаб? Що тут скажуть? — нарешті перейшов на серйозну розмову поручник.

— І це мене мало обходить. Не цікавлюсь, що тут скажуть. Хочу бути на бронепοїзді, ось і все! Там, думаю, більше користи принесу, ніж тут.

— Чудесно!.. Але, Петре, признаюся тобі, що я не чекав такого вибрику з твого боку, — проговорив поручник. — Ти певен, що тебе відпустять?

— Мусять. На мое місце десять осіб зараз же зголосяться. Чомусь кожен норовить до штабу примаститися.

— Бо, знаєш, що штаб — то не траншея, кімната — не землянка. Замість шуму скорострільів та гармат — пишущі машинки тріщать.

— А мені, Ромцю, те все вже остогидло. Прагну якнайскоріше вирватися з цих кімнат. Мені неначе тут повітря бракує. Неначе тут немає чим дихати.

— Тепер маєш чудову нагоду звільнитися від штабової праці.

— І як так думаю. Сьогодні доложу начальникові штабу, а взавтра вже буду до твоєї розпорядимости. Згода?

— Ти ще про згоду питаєш! Від таких старшин — фронтовиків, як ти, що не вилазили з окопів, не відмов-

ляються. Дуже радий буду, коли співпрацюватимеш зо мною.

Поручник Жук, утішений таким зворотом справи, вийшов зо штабу Начальної Команди. Поспішав до своїх стрільців. На його приказ усі стрільці зібралися коло нього й він оповів їм про доручену йому справу. Наприкінці поручник запропонував, щоб увечері зголосилися до бунчужного Павлюка ті стрільці, які хотіли б бути на бронепоїзді.

Але стрільці й до вечора, навіть, не чекали. Як тільки поручник відійшов від них, вони тут же заявили бунчужному, що бажають залишитися на бронепоїзді. Всі, мов один, хотять бути під командою поручника Жука.

Ввечері бунчужний Павлюк зголосився до поручника й доложив йому про рішення стрільців. Поручник вислухав доклад і втішився, що матиме у своєму розпорядженні певних своїх людей.

— Слухай, Павлюк, покищо займися з ними чимнебудь. Зроби так, щоб стрільці не нудилися. Знаєш, коли чоловік сидить без діла, то йому лізуть у голову різні дурні думки, — порадив поручник.

— Розказ, пане поручнику.

**
*

В той час, коли бунчужний Антін Павлюк мав мороку зо стрільцями, поручник Жук і хорунжий Гарчевський сиділи в кімнаті та обговорювали справу будови бронепоїзда. Ще задня поручник завітав до начальника головної залізничної майстерні й мав із ним довгу розмову про одержане завдання. Під час тієї розмови поручник довідався, що справа з будовою бронепоїзда дуже эле виглядає. Настоящої броні не тільки для вагонів, але навіть і для покриття паротягу дістати ніде майже неможливо. Крім старого листового заліза, що

можна б іще деякі куски використати, нічого на залізниці немає. Так його, принаймні, запевняв начальник майстерні. Він зсилався на те, що в тількищо закінченій австрійсько-московській війні залізнична майстерня найбільше понесла втрат. Хто, мов, не прийде, той і грабує. Прийдуть австріяки — грабують «на законній підставі», бо це, мов, їхнє. Прийдуть москалі — грабують, бо це, мов, «воєнна здобич». Але наприкінці розмови начальник майстерні сказав, що в головній майстерні й в інших підлеглих йому майстернях та на складах усе до розпорядимости поручника.

Отож, маючи такі маловтішні відомості, поручник не знав із чого й почати. Отут-то поручникові став у пригоді Гарчевський. Хорунжий добре знав ситуацію як на залізниці, так і в місті. Знав він «звички» й «привички» урядовців на залізниці. Він порадив поручникові, щоб не дуже-то довірявся словам начальника головної майстерні. Той начальник, мов, стільки в тих справах розуміє, скільки й вони. Одне діло сидіти в бюро та вести рахунки матеріялів на паперах, друге — бути на місці та мати з ними справу. Хорунжий запевняв поручника, що завжди можна щось знайти. Навіть трохи більше й ліпше, ніж те, що обіцяє інженер. Широко радив поручникові, щоб залишив інженерів, а мати діло з майстрами та з робітниками-фахівцями.

На третій день перебування поручника Жука в місті Львові, новозформована залога бронепоезда приступила до зреалізування задуми Начальної Команди. Найшли інженерів, майстрів, робітників-фахівців, що радо погодилися працювати над будовою бойової машини. Фахівці переробляли, додавали, направляли. А майстри зо стрільцями розшукували матеріяли та стягали їх до майстерні. Найбільше відзначився у вишукуванні потрібних матеріялів хорунжий Гарчевський. Завдяки своїм зв'язкам, знайомствам, «кузинам» та «кузинкам» — він находив те, чого, навіть, і майстри не сподівалися бачити. Але треба правду сказа-

ти, що він усе пустив у рух: зв'язки, приятельство, патріотизм і навіть «підкупство», цебто — ставився кому було потрібно, «могорич». Останнє, безперечно, торкалося тих осіб, що були добрими фахівцями й працювали в майстернях, але не були української національності.

Дякуючи дружній, безпереривній праці, що провадилася й вдень, і вночі, провізоричний бронепοїзд за тиждень був уже готовий. Він мав один сильний, скорοхідний паротяг, два звичайні криті товарові вагони для залоги, два піввагони для двох тяжких чотиридюймових, далекосяжних гармат, один вагон — площадка для однієї трьохдюймової, польової гармати, два вагони — площадка для двох траншейних гарматок «Гочкіса» й для тяжких скорострїлів і два вагони — площадки з матеріалом для направи залізничного шляху.

Озброєння бронепοїзда було досить сильне й добре устатковане.

По своєму озброєнню провізоричний бронепοїзд не пасував і перед справжнім бронепοїздом, якого фабрикують у спеціальних військових варстатах.

Захист залоги бронепοїзда перед ворожими скорострїльними й рушничними кулями був певний, але про захист від гарматних набоїв цього сказати не можна було. Та, власне, про особисту небезпеку ніхто з членів залоги й не думав. Усі були так переняті працею, так захопилися нею, що на такі «дрібнички», як особиста небезпека, не звернули увагу. За те всю залогу тішили дві далекосяжні тяжкі гармати. І найбільше ними тішився командант бронепοїзда, поручник Жук. Він, як досвідчений у боях гарматник, знав їм ціну. Не кожен, навіть і справжній бронепοїзд, мав такі гармати.

Перед виходом бронепοїзда до Яворова, явилося начальство зо штабу Начальної Команди для його оглядин. Штабове начальство складалося: з начальника штабу Начальної Команди, начальника оперативного відділу й начальника відділу зв'язку штабу. Начальство оглянуло бронепοїзд і побажало командантові та

залозі успіху. Тут же було гостро зазначено, щоб бронепоїзд пильно стежив за рухом ворога. А коли б він появився на залізничному шляху, то вжити всіх заходів, щоб не допустити його до Львова. Начальник штабу сказав до поручника:

— Маєте, пане поручнику, бронепоїзд і маєте людей. Отож думаю, що польські збройні сили не продеруться по залізниці Яворова до заплілля нашої армії.

— Ручу, пане полковнику, що наскільки досягнуть тяжкі гармати, там польська нога не топтатиме нашу святу землю, — запевнив поручник Жук.

— Дай-то, Боже! — побажав начальник штабу.

Але спритний хорунжий Гарчевський мабуть недаром понав у склад залози бронепоїзда. Всюди його працю було видно. Не встиг полковник закінчити наказу та побажання, як хорунжий моргнув бунчужному Павлюкові. Бунчужний умить, немов із-під землі, дістав якусь скриньку й поставив між старшинами.

— А це що? — здивовано запитав полковник і впер очі у скриньку.

— Все те, що належиться під час христин, — відповів хорунжий Гарчевський.

— Яких христин? — допитується полковник і очей не відводить від дерев'яної скриньки, що чемно лежала у ніг начальства.

— Та ми ж мусимо христити бронепоїзд, пане полковнику. Як не охрестимо його, то він із місця не рушить і ні одного поляка не вложить, — запевняє хорунжий і легка усмішка грає на його вустах.

Поручник Жук піддакнув головою.

Начальникові штабу нічого не залишалось, як радо погодитися.

— Розумна думка, — похвалив полковник. — Дайте, що ви там маєте, й будемо христити.

Над вагоном, в якому був штаб команданта бронепоїзда, поручника Жука, підняли український національний жовто-блакитний прапор, а передню частину

паротягу перетянули стрічкою з національними барвами. На буферах паротягу зараз же з'явилися маленькі національні прапорці.

Начальникові штабу хорунжий Гарчевський подав пляшку шампана.

— А яке ж ви бажаєте дати йому ім'я? — запитує начальник штабу.

— Бажали б дати йому ім'я — «Львів-Яворів», пане полковнику, — відповів поручник Жук.

Начальник штабу підійшов до паротягу, вдарив пляшкою по ньому, облив його шампаном і промовив:

— Христу тебе й даю тобі ім'я «Львів-Яворів». Не хоруй, не вмірай, а живи довго, довго для слави своєї залоги й української армії.

На паротязі спала невеличка заслонка й присутні побачили артистично виконану надпись: Бронепоезд «Львів-Яворів». Така ж сама заслонка спала й на вагоні поручника Жука, де теж була надпись: Бронепоезд «Львів-Яворів».

По христинах, старшини зайшли у вагон поручника, випили по чарці горілки й сказано було кілька промов.

По закінченні врочистих христин, начальство відїхало до штабу, а залога бронепоезда почала готувитися до свого першого рейду.

Рівно у дванадцять годин дня бронепоезд «Львів Яворів» вирушив зо станції Львів-Підзамче. Взяв напрямок на Янів. Звідтіля вже мав їхати на Яворів, як до своєї майбутньої бази.

**
*

Тихо й повільно бронепоезд посувається в напрямку Яворова, а довгі цівки його гармат грізно оглядають усю місцевість навкруги себе.

Це вперше по шинах залізниці Львів-Яворів сміло котився український бронепоезд.

Бронепоїзд прибув у Яворів перед вечором того ж дня.

Поручник Жук зробив відповідні зарядження щодо охорони та розвідки, а сам направився до повітового коменданта, сотника Колисовського. Балачки з комендантом тривали досить довго, бо комендант повіта був одночасно й комендантом міста, а у випадку появи польських військ, він мав обняти команду над усіма українськими частинами, що перебували в тому районі. Щоправда, великих військових частин, — полків та дивізій, там не було. Український уряд іще не перевів мобілізації, але все ж невеличкі залоги в місті та в місцевках були. В місті, наприклад, хоч залога була невелика, за те складалася з охотників, що свідомо й радо ішли боронити все своє рідне. Залoga була добре озброєна й мала досить амуніції.

Пізно вночі поручник Жук вернувся до бронепоїзда й ліг відпочивати. За останні вісім днів, це був перший його спокійний відпочинок.

На другий день до поручника Жука зголосилися старшини — охотники та з десяток стрільців. Як старшин, так і стрільців поручник прийняв до складу залоги свого бронепоїзда. Один із новоприбувщих старшин був гарматник, хорунжий Василь Войченко, а другий старшина був технічних військ, хорунжий Іван Загревський.

Поручник Жук був дуже задоволений новоприбувшими старшинами, бо, як видно, вони були добрими фахівцями. Це поручник спостеріг після довгих балачок, що вів із ними. Власне, таких старшин у той час залога бронепоїзда й потрібувала.

Вечері того ж дня поручник запросив усіх старшин до себе й кожен із них получив певні обов'язки. Своїм помічником і заступником призначив хорунжого Петра Гарчевського. На нього ж були покладені й обов'язки начальника господарської частини. Начальником гарматного відділу призначив хорунжого Василя Вой-

ченка, а начальником технічно — направної колони й начальником зв'язку — хорунжого Загревського. Бунчужний Антін Павлюк, крім обов'язків бунчужного, виконував іще обов'язки й начальника скорострільного відділу. По фаху бунчужний був скорострільником і у Відні, під час австрійсько — московської війни, кінчив курс у підстаршинській школі скорострільників.

Склад залоги бронепоезда мав чотирьох старшин і 63 стрільців.

Хорунжому Загревському було доручено зв'язатися телефонічно й телеграфічно зо всіма найближчими штабами та установами. Також під його керівництвом мусіли вдосконалювати захист людей у вагонах і зокрема на паротязі.

Бронепоезд «Львів-Яворів» був завеликий. Крім того, що він мав тяжкі гармати й матеріяли для напрями залізничного шляху, він був у той же час і своєю базою, цебто — базою рухомою. В його складі було дев'ять вагонів. Через це він не був такий рухливий, як треба бути рухливим справжньому бронепоезду. Будова його провадилася наспіх і людьми, що ніколи не були в залагах бронепоездів. Дотого ж і ситуація військова, харчова та технічна в Яворові не була добре відома поручникові. Ось чому спочатку тяжко було наперед усе вирахувати та передбачати.

Коли ж у Яворові розглянулися по всіх усяодах, то спостерегли, що в депо та в залізничній майстерні було досить зайвого матеріялу. Старшини тут же порадили поручникові, щоб залога власними силами зробила з підручного матеріялу ще один провізоричний бронепоезд. Другий мав би бути легкий, рухливий і не переобтяжений зайвими вагонами.

Поручнику Жукові думка старшин дуже подобалася.

Отож, порадившись із ними, поручник рішив бронепоезд «Львів-Яворів» звільнити від частини вантажу.

На доручення поручника, хорунжий Загревський

приступив до зреалізування старшинської постанови чи вірніше — наказу поручника Жука.

Над будовою нового бронепοїзду не тільки працювали стрільці, але також фізично працювали й старшини. Ніхто без діла даремно не сидів.

Впершу чергу роздобули паротяг.

Пізніше роздобули три критих вагонів і один вагон — площадку. Розшукали й необхідні матеріали. Одні добули в Яворові, другі — в Янівi, а децю на інших залізничних двірцях. Хотіли було сунутися до Львова, до знайомої головної майстерні, але пізно вже було. Українські війська залишили Львів. Бої йшли під Львовом. Довідавшись про це, вся залога з подвійним зав'язанням працювала без передишки над будовою другого бронепοїзду. Хотіли якнайскоріше й якнайліпше приготувитися до охорони заплілля своєї армії.

Спочатку стрільці працювали над паротягом, а потім і над вагонами. За кілька днів, при допомозі залізничних робітників — фахівців, так — с'як скомбінували бронепοїзд. З вагонами, власне, багато клопоту не було. Прорізали в дерев'яних стінках вагона дірки для щівок скорострільів, потім зашальювали стінки зсередини, цебто — зробили подвійну стінку вагона й між стінки насипали піску. Трудніша справа була з паротягом. Довелося шукати фахівців — майстрів, щоб покрити паротяг листовим залізом.

Другий бронепοїзд, що дали йому назву «Янів», мав усього чотири товарні вагони, а саме: три критих і одну площадку. У двох критих вагонах поставили по чотири тяжких скорострільів «Кольта» та по одній траншейній гарматці «Гочкіса». На площадці вмістили трьохдюймову польову гармату й один тяжкий скоростріль. Один критий вагон був для залоги бронепοїзда. Вагони причепили до паротягу так: один критий вагон (бойовий) і площадка — були впереді, а другі два криті вагони (бойовий і для залоги) ззаду.

На посаду команданта бронепοїзда «Янів» було два

кандидати: хорунжий Войченко, як гарматник і хорунжий Гарчевський. На думку поручника Жюка перевагу мав хорунжий Гарчевський, а то по-перше: був ініціативною, рухливою людиною, а по-друге — хоробрий до очайдушности.

Але поручник Жук не хотів сам рішати таке «делікатне» питання, а звернувся за допомогою до бунчужного Павлюка. Визвав його до себе.

— Антоне, — так поручник звертався до бунчужного Павлюка, коли сам один був із ним, — я хочу тебе перевести на бронепоезд «Янів». Будеш помічником команданта бронепоезда.

— Красно дякую, пане поручнику. А чи відповідатиму я такому призначенню?

— Думаю, що так. Командантом буде або хорунжий Гарчевський, або хорунжий Войченко. Я цю справу ще обдумаю.

— Я би бажав мати за свого команданта хорунжого Гарчевського. З ним не пропадеш. Зо всякої біди добре вилізе. З таким командантом підеш в саме пекло й там не загинеш.

— Чудесно!.. Якщо ти маєш бажання працювати з хорунжим Гарчевським, то нехай буде по-твоєму. В цьому піді тобі назустріч. Узавтра віддам наказу про призначення хорунжого Гарчевського командантом бронепоезда «Янів», а тебе помічником команданта. Я певен, що ви оба добре справитесь з тим завданням.

Поручник Жук іще якийсь час вів розмову з Павлюком. Вони не тільки вели розмову про військові справи, але згадали й свої сільські справи, бо були сусідами. Багато в них було дечого спільного, а зокрема тоді, коли заглянути в минуле, в дитячі роки. В той незабутній щасливий час, коли ніхто з них іще не знав хто буде бунчужним, а хто командантом і преспокійно вони носили синяки, що свідчили про їхню зухвалість і про їхні міцні п'ястуки.

По недовгій, але щиропрятельській, розмові з по-

ручником Жуком, бунчужний Павлюк вийшов від нього вже як помічник команданта бронепоезду «Янів». А на другий день офіційно було оголошено по залозі, що командантом бронепоезда «Янів» призначається хорунжий Петро Гарчевський, а його помічником — бунчужний Антін Павлюк.

За два тижні стоянки в Яворові, був досить добре вдосконалений захист вагонів і обох паротягів. Бронепоезд «Львів-Яворів» мав тепер шість вагонів і залога його складалася з трьох старшин і 52 стрільців. Залога бронепоезда «Янів» мала одного старшину, одного бунчужного й 17 стрільців.

III

В ЯВОРІВСЬКІЙ БАЗІ ВСЕ ГАРАЗД

Стоянка бронепоездів в Яворові, майже на очах усіх мешканців міста, була не дуже до смаку командантові бронепоездів. Щоб запобігти шпідіажу з польського боку, поручник рішив відходити на день із Яворова аж до Яніва або й далі. На день конче треба було замаскуватися й зникати з очей польської шпідіа-ської організації, яку поляки мали по всій Галичині.

На одному скруті, поблизу станції Яніва, властиво між станціями Яворів і Янів, поручник Жук зауважив дуже пригідне місце для стоянки бронепоездів. Те місце знаходилося серед невеличкого соснового бору. По детальних оглядинах того бору, поручник задумав зробити там центральний інформаційний осередок. По думці поручника, до того осередку мусіли б сходитися всі телефонічні дроти зо всіх кутів тієї місцевости, що він ніс охорону. Оба бронепоезди мали б одержувати всі необхідні інформації від того осередку при допомозі одного з державних телефонічних або телеграфічних дротів, що тягнулися вздовж залізничного шляху. А щоб запобігти підслухуванню збоку ворожого елемента, то той дріт мав бути перетятий з двох боків, а саме: коло станції Яворова та коло станції Яніва. Залізнична колія між Яворовом і Янівим пильно охоронялася пішими стежками. Кожна стежа складалася з кількох багнетів.

Свою думкою поручник поділився зо старшинами. По обговоренні її та по деяких змінах, доручено було хорунжому Загревському ту думку перевести в життя.

Начальник відділу зв'язку оказався спритною й досить ініціативною людиною. Подану думку розширив і обробив її так, що пізніше, навіть, і сам дивувався своїй праці. Так, наприклад: у всіх селах, що находилися в районі Яворова, встановлено дозорчі пункти. Такі самі дозорчі пункти були встановлені в місті Яворові, Янів та навколо лісу, де влаштували центральний осередок. Дозорчі пункти назвали стежами й кожній стежі дали число. Всі стежі телефонічно були сполучені з лісним осередком.

Лісок перед Янівим поступово перетворився не тільки в інформаційний осередок, але там же пристосували терен і для своєї бази — харчової, амуніції та оборони її.

Район залізниці Яворів — Янів було оголошено воєнним тереном і ніхто не мав права наближуватися до залізничної колії. Залізничний рух між Яворовом і Янівом у день цілковито припинено. Відбувався рух поїздів особових і товарових тільки вночі й то під охороною стрільців. Зміну руху мотивували ушкодженням залізничного шляху.

В той час, як уже було закінчене оборудування та сполучення інформаційного осередка зо своїми стежами, поручник Жук одержав від штабу Начальної Команди таємного листа. В тому листі повідомлялося поручника, що українські війська примушені залишити ще деякі відтинки фронту коло Львова. Йому ж наказувалося триматися на своєму відтинку й забезпечувати запілля армії.

Увесь зимовий період команданти бронепоїздів використали на те, щоб найліпше організуватися, озброїтися та удосконалити захист людей у вагонах. Звернули також належну увагу на якісний склад залоги. Підібрали певних, уже бойових стрільців, що мали за со-

бою славне минуле зо світової війни. А хорунжий Загревський за той же час спромігся вишколити фахівців — телефоністів і телеграфістів та тісніше зв'язався зо всіма стежами. До всіх стеж у селах були підібрані охотники, що присвятили свій вільний час для організації захисту свого села.

В розпорядженні поручника Жука вже до весни було шість старшин і до двох соток стрільців. Всі стрільці підібрані один-в-один. Приймалися охотники тільки з найближчих сіл. Таким підбором людей поручник хотів забезпечити себе від можливих ухилів під час ворожого наступу.

**
*

Повільно, але певно, надходила весна.

Снігові завії почали припинятися, ущухав вітер.

Гори снігу перетоплювалися й зникали безслідно. А сонце з кожним днем уставало раніше й давало свої проміння тепліші.

Незабаром і дерева почали натягати на себе зелену сорочку. Земля ж, як видно, не хотіла відставати від дерев, бо щораз, то більше й густіше завітчувалася зеленою травою та різними квітами.

Несподівано надійшов і Великдень.

Залози бронепоездів і база разом відсвяткували Великдень надзвичайно врочисто. Спочатку відбулася служба Божа, потім посвячення пасок, а пізніше всілися за столом, щоб відбути спільне свячене. За великим дерев'яним столом, що був змайстрований стрільцями, серед соснового бору, засіли старшини разом зо стрільцями, а з ними й священик із дьяконом та з дяком.

З пару тижнів після Великодня стрільці просиділи ще спокійно.

Ворог не турбував їх.

Але цілком зрозуміло, що сиділи стрільці недаремно. Завжди щось робили: або муштрові вправи, або польове тактичне навчання, або якісь інші технічні штуки виробляли. Як старшини, так і стрільці завжди находили для себе досить праці, завжди в чомусь удосконалювалися.

Минув спокійно ще один тиждень.

Боже сонечко вже гарненько святу землю пригріло та й поля підсохли.

Встановилася чудова весняна пора.

В один із таких чудових, теплих днів до осередку, або як тепер гордо стрільці називали, — до бази долетіла тривожна вістка.

Перевірили.

Оказалася правдивою.

Навколо Яворова посилили охорону.

Подвоїли розвідочні стежі та кінні роз'їзди.

Трохи згодом до бази з усіх боків почали доходити чутки, що поляки скупчили великі сили коло Кракова й посуваються до Перемишля. Ще трохи пізніше в базі одержали відомості, що один польський відділ, до складу якого входять всі роди зброї включно з тяжкими гарматами, відділився від головних краковських військ і має намір прорватися до запілля української армії. Прорив намічався поміж Ярославом і Любачівом. Той проривний відділ мав відділитися від польських сил у Преворську й тримати напрямок на Яворів. Він хотів оминати всі головні залізничні шляхи, щоб там не наскочити на українські заслони. Своїм несподіваним хутким рухом, проривний польський відділ хотів зробити розгардіяш у запіллі української армії.

Коли одержали такі відомості на бронепоездах, то вони зараз же зникли з станції Яворова. Натомість безперервно працювали телефонічні й телеграфічні апарати на базі. Цілком було припинено всякий рух між Яворовом і Янівом та поміж найближчими селами, що примикали до залізничного шляху. А збоку вузлових

залізничних станцій: Перемишля, Преворська та Рави Руської встановили охоронну лінію, через яку нікого не пропускали.

Комендант міста Яворова та й вся його залога у свою чергу почали приготуватися до відповідної зустрічі з польським військом.

У зв'язку з наближенням польських військових частин до Яворова, відбулася спільна нарада старшин залоги міста й бронепоїздів. На ній були присутні й старшини залоги міста Яніва. На нараді старшини усталили плян оборони міста Яворова та його околиць. А у випадку прорива коло Яворова, то розроблена була схема оборони ліска перед Янівом, цебто — бази, а за нею й міста Яніва.

В начальника яворівського бойового відтинку, сотника Колисовського, військових сил не було багато, але покладалася надія на допомогу навколишніх сел. Найближчі села своїм пасивним спротивом та таємною допомогою могли нанести ворогові багато несподіванок і несподіваних утрат у їхньому запіллі та на його крилах. А це вже давало певні вигоди та певну перевагу українським військовим частинам. До того ж треба ще додати, що українці встигли за довгий зимовий період приготувати велику кількість бойових схованок. Ті скриті схованки нелегко було розпізнати й на них старшини покладали великі надії. Між тими схованками були розкидані й скорострільні гнізда, досить добре замасковані.

**
*

Перший алярм дало село Щербиново, що було впереді Яворова, цебто — між Яворовом і Преворськом.

Одного дня з того села в базі одержали повідомлення, що до їхнього села під'їхала польська кінна розвідка. В селі польські кіннотники довго не затримували-

ся, бо довідалися, що там польських мешканців і польського ксьондзя немає. Отож вони покрутилися по селу, заглянули в деякі хати й поїхали назад. Але перед виїздом із села поляки пообіцяли господарям, що на другий день вони знову завітають до села й наказали, щоб село приготувало для них обід, а для коней оброку вдоволь.

На другий день, в обіденну пору, із села Щербинова подзвонили до бази й попросили до телефону поручника Жука. Прохання зараз же було задоволене. Щербиново телефонічно сполучили з вагоном поручника.

Дзвінок.

— У телефона поручник Жук, — взявши слухавку до вуха, проговорив командант бронепоездів.

— А це я, синку, — раптом почув поручник голос свого батька. — Слухай уважно, — тут старий Жук зробив маленьку павзу, а потім продовжує: — ззаду нашого села польське військо встановлює шість гармат польового, трьохдюдимового зразку. Там же стоїть і піхота та біля сотні кінноти — уланів. Це передова частина польських військ, що мають намір прорватися через Яворів.

— Тату, а це ви напевно знаєте?

— Певніше певного, бо бачив своїми власними очима... Знаєш, де знаходиться щербинівське громадське пасовисько?.. Ото саме на ньому й стоять гармати та піхота. Коли про це мені сказали, то я зараз же погнав туди ніби пасти наші дві корови. Хотів перевірити сам ті балачки. Оказалося, що це була правда. Поляки вместилися на нашому сільському пасовиську. Коли ж я підійшов до нього, то поляки забрали в мене одну корову, а з другою я вернувся додому.

— Де ж саме стоять гармати на пасовиську? Це мені конче треба знати. Чи вони стоять посередині чи з якогось краю? Наше пасовисько, Богу дякувати, гарненьке й просторненьке. Отож точніше мені поясніть.

— Слухай: як іти від нашого села до пасовиська, то

— А я повторюю ще раз: уважайте, тату!.. Тепер у мене є одне прохання до вас.

— Слухаю, Ромцю. Кажі. І, якщо це торкатиметься цього польського війська, радо виконаю.

— Слідкуйте до самого пізнього вечора за рухом поляків. Коли вже добре смеркне, я подзвоню до вас. Гарзд, тату?

— А чому би ні? Слідкуватиму. На це з охотою даю свою згоду, Ромцю.

— Дякую й будьте обережні... Передайте мамі привіт. Скажіть, що я міцно в руку її цілую. Нехай не журиться й не турбується, що мене немає. Поляків ось скоро виженемо й вернуся додому.

Розмова з батьком кінчилася.

Бронепоїзд «Львів-Яворів», що до цього часу стояв спокійно захований у ліску, раптом чомусь неначе застогнав. Спочатку він випустив велику кількість чорного диму, а потім пари й повільно рушив у напрямку Яворава. Але бронепоїзд не спішив. Разів зо два чи три зупинявся в закритих місцях і чогось вичікував. Коли ж зовсім стемніло, він хутко підійшов до станції, звернув на запасову колею й зупинився.

В той час, коли бронепоїзд маневрував, поручник Жук і хорунжий Войченко сиділи у вагоні над військовою мапою. Старшини дуже уважно розглядали мапу й ціркулем міряли віддаль між громадським пасовиськом села Щербінова й залізничною станцією міста Яворава, а потім робили якісь рахунки.

Довго отак сиділи старшини над тією мапою та все радилися, якби то воно вийшло в них найліпше. На стежу не дуже то покладалися, бо в темноті вона може й недоглянути.

Нарешті старшини нараду закінчили.

Мапу обережно зложили й заховали в шухлядку маленького дерев'яного столика, що примостився коло ліжка поручника.

— Оце й все, пане поручнику? — запитав хорун-

жий Войченко.

— Усе. Думаю, що досить добре вийде, якщо будемо притримуватися ухваленого порядку.

По нараді поручник Жук віддав наказа: Гармати опустити на залізничні шини й закріпити їх. До кожної гармати приготувати по десять набоїв на удар і по п'ять на шрапнель. Гарматникам бути на своїх місцях напоготові.

Хорунжий Войченко вийшов із вагона команданта, щоб передати наказа й сам залишився при гарматах. Хотів допильнувати виконання його.

Гарматники предбачали бій і зо всіх сил намагалися виконати наказа поручника якнайліпше й найточніше. Це ж мало бути перше бойове хрещення бронепοїзда і його далекосяжних гармат.

Поки гарматники поралися коло своїх гармат, то за той час поручник устиг попередити сотника Колисовського про свій намір обстріляти польський табор, що розкинувся майже на ціле щербинівське пасовисько. І поручник порадив сотникові, щоб він скористав із того, що, мов, невадило б вислати до села Щербинова з пару десятків кіннотників. Їхнє завдання — захоплення полонених польських жовнірів і коней, що порозбігаються під час обстрілу.

Сотник Колисовський подякував поручникові за попередження й радо дав згоду на висилку кінноти до Щербинова.

**
*

На станції Яворова повна темнота.

Ані одна лампа чи лямпочка ніде не блимає.

Щождо самого залізничного двірця — мертва пустка. Ні одного цивільного, ні одного подорожнього, навіть ні одного залізничного урядовця не видно. Тільки де-не-де маячать стійкові стрільці.

В місті теж саме.

Вулиці й площі порожні.

Повсюди панує могильна тиша.

Мешканці міста поховалися хто куди міг, зате стрілецьких стеж у місті не бракувало.

Поручник узявся за телефонну слухавку.

— База слухає?

— Слухає, пане поручнику.

— Сполучить мене зо стежею число вісім.

— Розказ, пане поручнику, — відповів телефоніст із бази.

Лівою рукою він натиснув на гудзик польового комутатора й почав викликати стежу:

— Стежа число вісім. Стежа число вісім. Не перебивати. Важне. Стежа число вісім. Не перебивати. Важне. Стежа число вісім, — кудись несеться голос по телефонічному дроту.

— Стежа число вісім слухає, — відзивається хтось.

— Прошу не відходити від апарату. З'єдную з командантом.

Телефоніст одну слухавку відняв від уст, а другу приложив.

— Пане поручнику, стежа число вісім у телефона.

— Не виключати апарата до мого персонального розпорядження, — дає наказа командант.

— Розказ, пане поручнику.

— Стежа число вісім слухає?

— Так, сину. Це я у телефона.

— Тату, а як у вас там зараз справа виглядає?

— Та так, як і була. Гармати стоять на тому ж місці, де й стояли. Піхота повечеряла й лягла спати. Кіннота спішена й коні пущені на пасовисько. Огня ніде не розводять — це мабуть тому, щоб себе не видати.

— Чудесно!.. Так воно, значить, і є, як я думав. А наші кіннотники вже прибули до вас?

— Вже. За селом на городах стоять. У них за проводжатих — Левко Пінчук і Максим Пелющак. Вони теж

на конях.

— Чудесно!.. Тепер ось що, тату: я зараз із наших далекосяжних гармат відкрию вогонь по польському розташуванню. Слідкуйте, будь ласка, як та де рвуться наші гранати. По вашим указівкам виправлятимемо наводку гармат.

— Гаразд, — тут старий Жук хвилинку щось думав, а потім каже: — Знаєш, надворі темно. Не знаю чи правдиві будуть мої спостереження. Але поспробувати можна. Почекай тільки поки я вилізу на драбину. Слухавку передаю Семену Павлюкові. Почекай, не стріляй!

— Дякую за згоду, тату. Чекатиму.

Минуло в повній мовчанці кілька хвилин.

— Тут стежа число вісім. Слухаєте? — почув поручник голос Павлюка.

— Слухаю, вуйку. Можна починати?

— Можна. Але поляка гарненько провчіть, щоб наше село Щербиново не скоро забув. Це не тільки моє бажання, а бажання всіх господарів нашого села. Вони просили, щоб я вам передав.

— Провчу, вуйку, провчу. Про це не турбуйтеся. Не знаю тільки чи втраплять вони назад до свого Кракова? Властиво, до нашого Кракова, якого вони тримають у своїх руках.

— Вашу обіцянку я зараз передам господарям, бо кілька осіб тут стоять. Чекають на вислід роботи ваших далекосяжних.

— Передайте їм поздоровте їх від мене.

Поручник Жук, не відриваючи першої слухавки від вуха, взявся за другу.

— Хорунжий Войченко?

— Я у телефона, пане поручнику.

— Відкрити вогонь із обох гармат. Обстріляти ту площу, що ми намітили, а потім, по втікаючим, смальнути на шрапнель.

— Приказ, пане поручнику!.. — і тут же гарматникам хорунжий дає наказа: — Перша: нуль, нуль, шість!

Друга: нуль, нуль, п'ять! На удар!

Маленька павза.

Наводники беруть приціл, а гарматники метушаться коло набоїв.

Цівки далекосяжних гармат повільно піднімаються догори й повертаються вліво. Зостановилися. Наводники стали одсторонь. Хорунжий підійшов, перевірів. Не досить, ще трошечки лівіше, ще трошечки піднести догори. Знову довгі цівки повільно підносять свої голови вище. Зупинилися. Наводники перевіряють чи все в порядку.

— Ну, готово? — нетерпеливиться хорунжий.

— Готово, пане хорунжий! — весело відповідають наводники.

— Обі вогонь!

Тяжкі гармати почали обстрілювати пасовисько села Щербинова.

— Влучено якраз у середину їхнього табору, — почув поручник голос зо стежі вісім, після перших двох вистрілів. — Вогні, що були на пасовиську, розкидані навколо. Давайте так само й далі.

— Гаразд, вуйку. Приціл не міняємо. Слідкуйте уважно та передайте мені, коли щось підозріле зауважете, — просить поручник.

Раптом десь виник страшенний вибух. Повітря аж вагонами затрясло.

— Стежа число вісім — що там таке трапилося? — питає поручник Жук.

— Не знаю. Драбина з вашим батьком опинилася на підлозі. Збило її повітря. Почекайте хвилинку.

Не минуло й кілька хвилин, як зо стежі число вісім почув поручник запит:

— Ви у телефона?

— Так, вуйку. Слухаю. Ну, що там трапилося?

— Мабуть попали у скупчені гарматні набої, що поляки приготували на завтра для Яворова, — каже стежа число вісім. — У нашому селі напевно не один дах

потерпів, а про шиби у вікнах, то й казати нема чого. Ні одної цілої не лишилося.

— Чудесно!.. — весело пробубнив поручник.

Семен Павлюк, що вів розмову, досить виразно почув поручникове — «чудесно». Він обережно заховав слухавку між снопи й подумав:

«Добре тобі там, у вагонах, казати «чудесно». А що я скажу, коли на моїй хаті напевно дах змело цілком і шибок у вікнах немає?»

Але до думок Семена Павлюка мабуть нікому не було ніякого діла.

Гармати дуже хутко випустили по десять гранат. Наводники підбігли й стали коло них.

Маленька павза.

— Для перших двох стрілів: Перша: нуль, три, сім! Друга: нуль три шість! На шрапнель! — чує поручник команду хорунжого Войченка.

— Готово!.. — весело відзиваються наводники.

— Вогонь!

«Хоч молодий, а своє діло знає добре,» проноситься думка в поручника.

Гармати випустили по два набої на шрапнель.

Знову маленька павза.

— Для решти: Перша — нуль, три дев'ять! Друга — нуль, три вісім! — далі несуться накази хорунжого Войченка.

— Готово!

— Вогонь!

Гармати випустили по п'ять шрапнельних набоїв і притихли.

«Але ж хорунжий і почухав їм спину. Не сподівався я, що він такий досвід уже має,» дивується поручник.

В абсолютній тиші минуло кілька хвилин.

— Стежа число вісім — чим нас потішите? — нарешті запитав поручник.

— Гарматні стріли були дуже влучні. Стогін поль-

ських жовнірів аж до Щербинова чути. Мабуть від їхніх гармат і сліду не залишилося. Взавтра раненько про все довідаємося й повідомимо вас.

— Чудесно, вуйку. Добраніч!

— Добраніч!

— База слухає?

— Слухає, пане поручнику.

— Розмова зо стежею число вісім кінчена. Пильнуйте за нею. Якщо буде щось нового, негайно сполучіть зо мною.

Вранці, після нічного обстрілу, зо стежі вісім повідомили, що на громадському пасовиську польські санітари збирають своїх ранених жовнірів і відвозять кудись назад. Забитих же вантажать на тягарове авто й звозять до однієї ями, де їх там складають. Із шести польських гармат, то, здається, ще дві будуть до вжитку. Решта, то нездатні ні до чого. Польської піхоти вже не видно на полі.

А зо штабу залогі міста Яворова передали на бронепοїзд «Львів-Яворів» приемну вістку. Післані вчора до Щербинова кіннотники, привели з собою 62 польських жовнірів, трьох старшин і виловили 58 коней.

Коли про це все довідався поручник Жук, він тільки одне слово промовив:

— Чу-дес-но!..

І до штабу Начальної Команди надіслано коротенького звіта: В яворівській базі все гаразд.

IV

ПОЛЬСЬКІ ДАЛЕКОСЯЖНІ ГАРМАТИ ЗАМОВКЛИ

Бронепоїзд «Львів-Яворів» покищо спинив польський наступ.

Залога Яворова почала жваво готуватися до оборони міста, бо довідалася, що поляки мають на цьому відтинку великі сили. Полонені оповідали, що справу Яворова польське командування не залишить так. За всяку ціну пробиватимуться до заплля української армії. Якщо бракуватиме цих сил, що вже маютья в районі Яворова, то надішлють іще кілька військових частин.

Штаб залого міста Яворова телефонував до штабу Начальної Команди. Передав туди всі інформації та свої спостереження. Просив допомоги, але отримав відповідь, що вислати нічого не можуть, бо немає резервів. Ідуть великі затяжні бої на інших, головних, фронтах. Штабу залого Яворова наказано боронитися власними силами.

По одержанні зо штабу Начальної Команди такої відповіді, відбулася друга нарада старшин залого Яворова, Яніва й бронепоездів. На тій старшинській нараді були прийняті важні рішення, щодо спротиву польській інвазії.

Минув цілий тиждень зо дня розгрому першої передової частини польських військ групи окремого призначення. За той час ніяких вісток про польський рух

не одержувалося в базі. Було тільки відомо, що великі польські сили стоять і очікують нових гармат замість тих, що знищив бронепоїзд.

Але ось, нарешті, почали одержувати в базі доклади з передових дозорчих гнізд, що польські патрулі все ближче підсуваються в напрямку Яворова.

На українському боці всі начеку.

Всі напоготові — від стрільця до старшини.

**
*

Дзвонять до бази зо стежі число шість.

Стежа повідомляє, що в їхнє село прибули польські квартир'ери, а надвечір очікують підходу пішої колони. Буде два курені. Вони в селі заночують. Вранці, як кажуть квартир'ери, піхота вирушить на Яворів. По виході цих куренів, прийдуть у село другі військові частини, але певно сказати не можуть — які саме.

Одержані відомості зараз же передали на бронепоїзд «Львів-Яворів».

— Не треба поляків допустити до села Малих Ставів, — проговорив поручник Жук до хорунжого Войченка. — Ліпше буде, коли вони ночуватимуть на полі. Може тоді хоробрости більше наберуться. Знаєте, Яворів упертий і якщо польські жовніри не матимуть хоробрости, то їм Яворова не бачити, — і поручник злегка посміхнувся.

— Це ж не тяжко зробити, — погодився хорунжий Войченко. — До того шляху, по якому вони маршуватимуть, ми вже робили пристрілку. В мене на мапі занотсовано, до якої точки, який приціл треба брати. Можемо бити без промаху й ліпше буде, коли візьмемо на шрапнель, — запропонував хорунжий.

— Цілковита згода, — і від задоволення аж руки пстер поручник. — Приготовте на кожну гармату по вісім шрапнельних набоїв. А наводку зробити заздале-

гідь, щоб можна було б у кожную хвилину відкрити вогонь.

Хорунжий Войченко, що кохався у військових справах і зокрема в тяжких гарматах, як гарматник, зрадив, що знову матиме нагоду почухати спину польським жовнірам. А чухати було чим, аби тільки спини витримали.

— Гаразд, пане поручнику, — весело відповів хорунжий. — Іду й просліджу сам, — і він вийшов виконати наказу команданта.

Підійшовши до гармат, хорунжий уважно оглянув їх і всміхнувся.

— І то людська голова може щось подібне видумати. Аж дивно мені, — промовив він сам до себе й може в сотий, або в тисячний раз любувався довгими цівками.

А величезна довжина цівок тяжких гармат, навіть і без стріляння наводила страшенну паніку на людей.

До самого вечора бронепоезд тримав зв'язок зо стежею число шість. Від слухавок не відходили старшини. Гарматники стояли коло гармат, а набої лежали коло їхніх ніг.

Перед заходом сонця зо стежі число шість подають, що польська колона показала на овиді.

Старшини задоволено посміхнулися.

— Слухайте, стежа число шість. Якщо дві польські сотні минуть перший вітряк, що стоїть на горбку, поблизу камінного хреста, то зараз же про це телефонуйте нам, — дає розпорядження поручник. — Чи вам чітко видна місцевість, на якій стоїть вітряк?

— Дуже чітко. Той шлях, немов у нас на долоні. Про рух поляків не турбуйтеся. Ми не дамо їм можливости зайти до села. Якщо появляться, зараз же вас повідомимо.

— Чудесно!.. — промовив поручник.

Польська піша колона в шість сотень спокійно підходить до села Малі Стави. Поляки почувають себе в

безпеці, бо українські оборонні лінії ще далеко, а гарматні стрільна мабуть до них не досягнуть. Коли ж та колона порівнялася з першим вітряком, її раптом покрили сильним шрапнельним вогнем. Польські жовніри кинулися врозтіч.

Не дійшовши до села, розбиті та розпорошені по полі, поляки повернули назад. Села Малих Ставів вони так-таки й не побачили.

— Чудесно!.. Ще на пару днів відтягнули бій за Яворів, — проговорив поручник Жук до старшин. — Польські сили вже надломлено й морально вони підупали. Вкінці-кінців їм буде гріш ціна.

— Правдиво. Мусить же польське військо мати респект перед українськими тяжкими гарматами, — сміється хорунжий Войченко.

— Тяжкими, далекосяжними, — поправляє хорунжий Гарчевський.

Старшини розсміялися.

— Але не забуваймо, що головне ще впереді. Рано ще нам тішитися перемогою. Нераз іще буде нам скрутувато, — попередив старшин поручник.

Хоч боїв іще фактично й не було й не можна було предбачити конечний результат, але старшини були вже задоволені й тим, що встигли нанести ворогові досить поважні втрати. Як-не-як, а моральний і матеріяльний потенціал у поляків значно понизився. Зате мість серед стрільців залоги міста Яворова появилася віра в майже непереможну силу бронепоездів. Стрільці залоги бронепоездів і залоги міста з гордістю дивилися на довгі цівки далекосяжних гармат, що так влучно косили польські колони.

Коли старшини вийшли з вагона поручника Жука, то він тоді подзвонив до бази й запросив до телефону поручника Криницького. По короткому привітанні, поручник Жук запитав, як іде справа з формуванням ударної сотні.

Поручник Криницький запевнив свого команданта,

що все гаразд. Сотня в повному порядку. Стрільці добре вимуштровані, але все ж таки не перестають муштруватися й далі. Вони завжди знаходяться в стані поготивлі.

Близька присутність ворога не давала змоги поручнику Жукові частіше відвідувати базу й робити перегляд праці поручника Криницького. Але, коли він запевнив, що все в найліпшому стані, поручник Жук заспокоївся.

**
*

Ось маленька історія ударної сотні поручника Криницького.

Поручник Панас Криницький уже старшого віку людина, але старшина воєнного часу. Під час австрійсько-московської війни він був із поручником Жуком в одній дивізії, але різниця та, що він був у піхоті, а поручник Жук у гарматній частині. Вони приятелювали. Щоправда, їхнє приятельство зав'язалося ще перед війною, коли були «цивілями». При нагоді нераз один до одного заходили в гості. Обірвалося їхнє приятельство на початку розвалу австрійської держави.

Одного разу поручник Жук був у штабі Начальної Команди й зустрівся там зо своїм старим приятелем. Привіталися, розцілувалися, розбалакалися. Поручник Жук там же запропонував йому ввійти до складу залоги бронепоездів. Той погодився. Прибув у базу, роздивився та ознайомився з ситуацією на місці, а пізніше в Яворові та Янівi. Але, коли гарненько розглянувся повсюди, зауважив, що мається скрізь занадто багато зайвих людей. По недовгій надумі, він порадив поручнику Жукові зформувати з тих, із зайвих людей, окрему пішу ударну сотню. Але запропонував ту сотню тримати в резерві й пустити її в діло тільки в крайньому випадку. Про такий маленький резерв ніхто не му-

сів би знати, а зокрема залоги в містах Яворові й в Яніві. Це, мов, для того, щоб вони не розраховували на «підтримку».

Поручник Жук погодився з думкою приятеля й доручив йому обробити ту справу.

По розпорядженню команданта бронепоездів, всіх зайвих стрільців відправили до бази під видом відпочинку. Начальником бази офіційно призначено поручника Криницького.

Коли поручник зібрав у базі всіх стрільців, крім телефоністів, та підрахував їх, то набралось досить поважне число: 228 стрільців і три старшини. Вислідами своєї думки поручник Криницький був задоволений. Для однієї бойової сотні число стрільців було поважне.

Він зараз же приступив і до формування.

Спочатку стрільців розбив на три чоти. На кожному чоту призначив одного старшину. Видав указівки щодо життя та праці в базі й поступово почав вводити муштрове та польове навчання. Але муштра провадилася не так, як у казармах, щоб мов, тільки відбутися своєю чергу. Провадилася вона так, щоб мати підготованих людей для важкої відповідальної справи. Муштра провадилася не тільки вранці й пообіді, але щодругу ніч відбувалися ночні вправи та маленькі маневри. Стрільців привчалось бути самостійними, ініціативними й провадити бойові операції в одиночку. Таким навчанням поручник Криницький хотів добитися того, щоб кожен стрілець міг самостійно відбиватися чи нападати на ворога. Короче кажучи: поручник хотів виробити з кожного стрільця — стрільця-одиночку. А щодо дисципліни, то встановлена була така, як у підстаршинських вишколах.

**
*

Минуло ще чотири доби.

На п'ятий день іще сонце не встигло після свого сну роздивитися навколо себе, як до бази посипалися три-вожні доклади від передових стеж. База заалармувала бронепοїзди. Перевірили алярми, бронепοїзди зараз же оповістили залoги міст Яворова й Яніва. Попередже-но також і всі військові державні установи.

Очевидно наближався рішальний момент.

Польське командування переконалося, що вдень не-можливо підійти близько до українських оборонних ліній. Воно пустилося на хитрощі. Польська команда скористала з ночної темноти й за ніч установила свої батареї та підсунула піхоту. Ворожа піхота була розки-дана по полі й находилася від Яворова в шести кіло-метрах, а від українських передових оборонних ліній — в трьох кілометрах.

О восьмій годині ранку польська піхота піднялася зо свого місця, де вона була окопалася, й з трьохкіло-метрової віддалі лавами рушила на українські окопи.

Ворожий наступ провадився трьома лавами, що йшли одна за одною.

Бронепοїзди, що ще не могли своїми тяжкими скоро-стрілами безпосередньо приймати участі в бою, відій-шли трохи назад. Хоч вони відійшли, але паротяги бу-ли під парою, напоготові, щоб при першій потребі ки-нутися в бій.

Командант бронепοїзда «Львів-Яворів», поручник Жук, телефонічно зв'язався зо стежею число сім і чис-ло вісім. Від них одержав точні вказівки про місце сто-янки польських батарей.

Бронепοїзд мовчав до того часу, поки польські ба-тареї не відкрили вогонь по українських окопах. З пер-шим стрілом ворожих батарей, посипалися гранати на удар і з бронепοїзда «Львів-Яворів». Хвилин за п'ят-надцять одна ворожа батарея була примушена замов-кнути. Вона понесла втрати й рішила змінити свою по-зицію. Тоді гармати із бронепοїзда сипнули по другій

батареї. Але після перших вдаливих вистрілів із далекосяжних бронепοїзда, польська батарея змінила позицію й відкрила вогонь по українських окопах. Не встигла батарея пристрілятися по окопах, як знову була примушена міняти позицію.

Але зміна позицій польськими батареями мало що їм помагала. Командант бронепοїзда «Львів-Яворів» не давав покою ані одній, ані другій батареї. А в перекладі на «мову військовиків» це речення виглядатиме так: польськими батареями командували українські тяжкі далекосяжні гармати з бронепοїзда «Львів-Яворів».

Дякуючи своїм передовим стежам та раніше зробленим пристрілкам, поручник Жук хутко орієнтувався й безпомилково находив місце стоянки польських гармат. Ось чому він влучно гатив по них. Періщив їх так, як йому хотілося. Не тільки сам поручник, але й вся залога бронепοїздів і зокрема гарматники були дуже задоволені, що їхня праця не йде намарне.

По кількох змінах позицій, батареї, а вірніше — лишки від них, від'їхали цілком назад. Польська піхота, що вже була підсунулася майже до самих українських окопів, коли лишилася підтримки гарматного вогню, залягла й окопалася. Отак поляки пролежали аж до темноти. Коли ж добре смеркло, вони відступили, а потім і зовсім зникли з очей українців.

Перша хитра проба польського командування не витримала іспиту. Гарно, скрито підготований їхній наступ провалився.

Настрій в українців піднявся.

У них появилася надія, що відіб'ються від польської навали. Покищо далекосяжні гармати з бронепοїзда «Львів-Яворів» виручали всіх із біди.

На бронепοїзди, й зокрема на бронепοїзд «Львів-Яворів», посипалися зо всіх сторін поздоровлення, а від залог міста Яворова — подяка за знамениту підтримку. Дякували також і села, що звільнили їх від польського свавільства. Навіть село Щербиново, коли вже доб-

ре стемніло, прислало для залоги бронепοїздів подяку, що складалася з одного зарізаного бичка, двох забитих свиней і півдесятка живих курей. Той подарунок привіз Семен Павлюк, а бунчужний Антін Павлюк прийняв і передав хорунжому Гарчевському, як головному начальнику харчового відділу.

Разом із подарунком Семен Павлюк привіз поручника Жукові й листа від матері. В листі мати писала, що вона посилає йому своє благословення. І тут же добавила, що немає нічого проти, щоб Ромцьο поляків трохи побив. Затомість гостро, гостро наказувала, щоб він беріг себе й не пхався сам туди, де стріляють. Хібащо начальство пішло.

Поручник прочитав листа, поцілував його, акуратно та обережно вложив у конверту й заховав до кишені.

Від Щербинова не відставала й Соколівка. Дві добре відгодовані ялівки пригнали майже на розсвіті. Щождо Малих Ставів, то борошна та різної ярини стільки навозили, що прохарчування стрільців було забезпечене на довгий час.

Стрільці з бронепοїзда «Львів-Яворів», а зокрема гарматники, почували себе героями дня.

Стрільці тішились, цебто — залоги святкували перемогу, але штаби пильно працювали.

При допомозі селян — розвідників, українське командування в Яворові довідалося, що польське військо хоч і відійшло від Яворова, але недалеко. Вони зібрали свої сили докупи й окопалися в 16 кілометрах від міста й очікували допомоги. З тією допомогою мала прийти до поляків і одна тяжка батарея.

Справа набірала більш поважного характеру.

У штабах старшини занепокоїлися.

Почали відбуватися часті наради, перевірка сил та засобів оборони міста. Скупчення в певних місцях амуніції. Найцінніше вивозилося з Яворова. Видно було по всьому, що залога міста Яворова й залоги бронепοїздів готовилися до рішучого, впертого бою.

На шостий день після останнього бою, передова стежка число сім перша подала відомості про присутність ворога. Вона донесла, що вліво, впереді від неї, якісь польські тяжкі гармати, з довгими цівками, встановлюються поміж вербами, коло ставу. Над установкою тих гармат доглядають старшини. Сварка й лайка долітають аж до села.

Поручник Жук доручив стежі, щоб вона за всяку ціну довідалася, що то за гармати коло ставу, а також, щоб вона подала плян місця, де встановлювали ту тяжку батарею.

Не минуло ще й пари годин, як поручник уже певно знав місце стоянки тих гармат. Як виявилось, то була польська тяжка, далекосяжна батарея, чотиригарматного складу. Поручник укупі з хорунжим Войченком зараз же старанно й акуратно вираховували віддаль до неї. Вони червоним олівцем зазначили на військовій мапі місце стоянки гармат і віддаль, яка була між ними й бронепоездом.

Інші ворожі батареї, звичайного польового зразку, цебто — трьохдуймовки, брали позиції ближче до Яворова.

Піхоти покищо ніде не видно, але кіннотників досить повсюди. Вони провадять розвідку та несуть охорону батарей. Зауважено, що кіннотники мають досить багато легких скорострілів.

Зо всіх передових стеж, що влаштовані у селах, доносилися алярмуючі перестороги. Зокрема над цим працювали стежі число чотири, шість, сім і вісім, цебто — з Соколівки, Малих Ставів та Щербинова. Власне, це завдяки їм бронепоезди мали певні відомості, щодо сил ворога в тих районах.

Наближався довгоочікуваний день.

**
*

Неділя.

Теплий ранок.

День предбачався чудовий.

У церквах іще не закінчені богослуження.

Місто святкового вигляду хоч не мало, але й звичайного робочого денного вигляду теж не помічалось.

Ось міська дзвіниця досить голосно вибила дев'яту годину.

Немов би це був умовний знак для ворога, бо незабаром появилася на овиді польська піхота.

Вона вже з далекої віддалі кількома лавами посувалася в напрямку міста Яворова. Як густина лав, так і глибина їх були досить поважні. Ззаду лав шмигали якісь кіннотники — не то старшини, не то зв'язковці.

Але те все Яворова не страшило. Він був готовий до впертої, завзятої оборони. Він знав, що прийдеться винести на своїх плечах великий тягар, понести великі втрати.

Сотник Колисовський дав наказа всім передовим заставам, щоб вони ворога затримували на полі скільки зможуть. Коли ж буде невтримка, то щоб відходили до міських окопів, де будуть скупчені всі сили залоги міста. Там, власне, сотник хотів дати полякам генеральний бій. А щоб їх не допустити до центру міста, то за останні дні мешканці встигли влаштувати на вулицях досить поважні заслони з підручного матеріалу.

По умові з сотником Колисовським, командантом бойового району яворівського повіту, поручник Жук відвів бронепоезди за місто. Відвів і тримав їх у закритому місці. Поручник дуже обережно відносився до машин, боявся, щоб їх даремно не ушкодити. Третів на одну тільки згадку про ушкодження. Ось чому він не хотів виставляти свої бойові машини напоказ полякам та давати їм можливість іще заздалегідь, перед початком рішучого бою, знищити їх гарматним вогнем. Мусів машини відвести ще й тому, що вони не могли приймати участі в бою за дальністю та за браком вигідної по-

зиці для скорострільного вогню.

Ворожа піхота хутко наближалася до українських передових застав.

По дуже впертім бою, в якому поляки понесли великі втрати в людях і в матеріалі, українці забрали своїх ранених, відійшли трошки назад і окопалися. Не хотіли вони відходити до головної лінії оборони, а далі вели вперті, запеклі бої. Хоч польських лав було кілька й до того чисельні, але вони були примушені зостановитися, окопатися й вести наступ не таким уже хутким темпом.

Передові українські застави з надзвичайною хоробрістю та умінням використовували «профіль місцевості» й різні перешкоди, що були раніше приготовлені. Застави блискуче виконували покладене на них завдання.

Польські бойові лави підсилили свіжими частинами.

Українським передовим заставам стало трудніше затримувати на полі ворога. Трохи згодом українці знову відійшли й окопалися. Встановили скорострільні й сікли польські лави, але довго втримуватися на одному місці вони не могли, не були в силі стримати ворожий наступ. Нарешті передові застави, а вірніше — рештки від них, відійшли до передмістя Яворова. Там нахутко окопалися. Їх підсилили стрільцями залого міста, що вже сиділи в готових окопах. Коли поляки наблизилися, з окопів відкрили рушничний і скорострільний вогонь великої сили. Поляки ж, підтримувані своїми гарматами, сміливо йшли вперед.

На передмістях Яворова зав'язався запеклий бій.

Як одні, так і другі билися завзято, до очайдушності.

Українські стрільці своїм рішучим, сміливим спротивом притримали польський хуткий темп наступу.

Безперечно, у поляків справа йшла трошки ліпше. Вони брали своєю масою, з утратами в людях не рахувалися. Ворожій піхоті було напхано в кілька разів

більше, ніж мали українці. Також ворог мав і скорострільів далеко більше.

Одна-однісінька українська польова батарея, що мала всього три трьохдюймових гармати, почала відбивати польський наступ. Але ворожі батареї звернули на неї свої цівки з метою вивести з бою. Коли командант української батареї зауважив той намір, то скерував свій вогонь на ворожі гармати.

Бій був запеклий, але сили нерівні.

Українським гарматникам польової батареї, трьохгарматного складу приходилося битися проти двох польських польових батарей шестигарматного складу кожна та чотирьох тяжких далекосяжних гармат. До них приєдналися й дві гармати, рештки від раніше розбитої батареї. Отож три українські гармати вели бій з 16 польськими гарматами.

Ворожа піхота поволі, в деяких місцях, які українці не мали змоги міцно закріпити й обсадити стрільцями, влізла аж у Яворів. Там вони натрапили на заслони, що мешканці міста приготували. Українці ставили очайдушний спротив. Билися стрільці — як ніколи. Не лякала їх ані велика сила ворога, ані краще їхнє озброєння. На одного українського стрільця там припадало майже до десятка польських жовнірів. Із хати в хату переходили стрільці й відбивалися, мов льви. Все пускалося в рух: тяжкі й ручні скорострільи, рушниця, ручні гранати, гранатомети, а коли те все не помагало, то багнет або гострий ніж виручав.

Яворівський терен тяжко піддавався полякам.

Багато вони несли втрат у людях, але завдяки своїй великій кількості, польське командування зо втратами не рахувалося.

Поступово бій пересувався до центра міста.

Поручник Жук визвав стежі число сім та число вісім і попередив їх, що бронепоезди відкриють вогонь спочатку по тяжкій далекосяжній батареї, а пізніше по трьохдюймовках. Стежам дано було завдання, щоб

вони слідували й докладавали поручникові чи влучно попадатимуть гармати з бронепоездів. Також стежі му- сіли б попереджувати його про всякі зміни позицій польськими гарматами, щоб бронепоезди даремно не розкидали своїх набоїв.

Таке ж саме завдання було дано й стежі число чо- тири, що була схована на одному з вітряків коло села Соколівки.

Маючи змогу перевіряти свою наводку, поручник Жук рішив ув'язатися в бій з гарматами польських батареї. Його не лякало те, що кількість польських гармат була значно переважаюча.

Бронепоезд «Львів-Яворів», а за ним і «Янів» хутко під'їхали до станції Яворова й стали на своє місце. «Львів-Яворів» у мент опустив на шини свої тяжкі гар- мати, закріпив їх і зробив наводку. За кілька хвилин оба бронепоезди відкрили шалений вогонь по польських далекосяжних гарматах.

Українські гарматники спритно й без пощадки пере- щили ворожу батарею.

За якийсь час польські далекосяжні гармати замов- кли.

— Стежа число сім — в чому там справа? Чого це поляки мовчать? Може їм не до смаку наші влучні по- падання? — запитав поручник Жук і весело розсміявся.

— Не знаємо. Нам нічого не видно. Ваші гранати під- няли страшенну куряву навколо їхньої батареї. Думає- мо, що лях міняє позицію, якщо має ще справні гармати. А може зовсім порозбігалися на всі боки.

— Чудесно!.. — промовив поручник. — Слідкуйте далі за ними. Мені треба знати про місце, де вони вста- новлять гармати.

— Гаразд. Про це будемо своєчасно повідомляти вас. По цій розмові, поручник Жук переніс вогонь на одну польську польову батарею.

Бронепоезди били по ній до того часу, поки цілком не вивели її з бою. Але польська тяжка батарея зміни-

ла позицію й відкрила вогонь по бронепоездах. Тепер била вона не з чотирьох гармат, а з двох. Дві другі гармати, як пізніше донесли стежі, лежали зіпсуті на полі.

Поручник Жук, довідавшись від стеж про місце стоянки ворожих двох далекосяжних гармат, знову відкрив по них вогонь. Але в той час на бронепоезди посипалися гранати з другої ворожої польової батареї, яку бронепоезди не встигли ще обстріляти. Хоч поляки стріляли й не зовсім влучно, але все ж таки їхні гранати почали щораз, то ближче й ближче ложитися до бронепоездів. Зокрема добре брали приціл ворожі тяжкі гармати. Вони вміло «нащупували» місце стоянки бронепоездів.

По тому, як ложилися польські гранати з тяжкої батареї, поручник Жук зразу догадався, що має діло з досвідченим командантом. Не бажаючи ризикувати своїми бойовими машинами, він припинив стрілянину й відійшов майже до бази.

Командант польських тяжких далекосяжних гармат думав, що він уже цілком знищив українські бронепоезди. По маленькій надумі, він преспокійно знявся з позиції і ближче підійшов до Яворова, щоб зручніше підтримати гарматним вогнем свою піхоту.

Польські тяжкі далекосяжні гармати, що залишилися в їхній батареї, стали на позицію впереді села Малі Стави, цебто-з боку Яворова. Стежа число шість негайно повідомила про це бронепоезд «Львів-Яворів». Вона дала йому детальні вказівки про місце стоянки ворожих гармат.

Одержавши ці вказівки, поручник Жук та хорунжі — Войченко й Гарчевський зараз же вирахували віддаль до тих тяжких гармат. Кілька разів перевірили свої рахунки — правдиво. Тоді бронепоезд «Львів-Яворів», а за ним «Янів» тихо підсунулися під Яворів і стали. Гармати опустили на шини й закріпили. Наводники заметушилися коло них, а гарматники поспішали при-

готовити набої, щоб під час стрілянини затримки не було. Кожний намагався зробити своє діло якнайхутчіше, найпильніше.

За півгодини з часу подачі стежою число шість інформацій про місце стоянки тяжкої батареї, бронепοїзди знищили й останні дві польські далекосяжні гармати.

Коли стежа число шість подала на бронепοїзд «Львів-Яворів» відомості про знищення ворожих гармат, поручник Жук задоволено посміхнувся й повільно протягнув:

— Чу-дес-но!.. Небезпечного ворога усунено, — і на душі в нього стало веселіше.

У всіх старшин, що в той час були у складі залоги бронепοїздів, появилася надія на щось краще, непередбачене. Ще ж, мов, не все загублене. Бій же, мов, іще не програний. І це ще не відомо, які можуть виникнути несподіванки. А в тому, що вони виникнуть, старшини були певні.

Знищивши ворожу тяжку батарею, бронепοїзди відійшли назад, майже до ліска й зупинилися в закритому місці.

А штаб Начальної Команди одержав чергове звітлення такого змісту: Польські далекосяжні гармати замовкли.

БИЙ ПО УЛАНАХ, А ПОТІМ ПО ПІХОТІ.

Інакше справа виглядала в сотника Колисовського, команданта військ, що захищали місто Яворів. Ситуація на деяких підступах до Яворова та й в самому місті ставала щораз тяжча й тяжча. Поляки, підтримувані вогнем своїх польових батарей, вже кілька разів переходили в рішучу атаку, але покищо українці їх відбивали.

Нарешті сотник Колисовський повідомив поручника Жука, що втримуватися довго на тих позиціях він не зможе. Лави його частин дуже порідшали, а від трьох українських гармат, лишилася не ушкодженою тільки одна. За браком гарматних набоїв вона припирила бій і від'їхала до Янів. Отож він гадає зробити так: скупчити всіх своїх стрільців у центрі міста, закріпитися там поміж будинками та на вулицях і відбиватися до останнього набою, до останнього стрільця та старшини.

Поручник Жук із такою думкою не погодився.

Він порадив сотникові, щоб почав зараз же відворот всіх своїх частин, які знаходяться в місті й поза ним. В місті щоб не затримувалися, щоб не вели боїв, бо шкода його до щенту руйнувати. При цьому поручник Жук радив направити піші частини вздовж залізниці, щоб пізніше бронепоїзди могли взяти участь у бою. Поручник запевнив сотника Колисовського, що поляки скоро бу-

дуть розігнані бронепоездами. Розходиться тільки про те, щоб їх заманити під залізницю. Коли ж сотник закріпиться в центрі міста й відбиватиметься там, то бронепоезди ніяк не зможуть йому допомогти. В такому випадку бій можна програти. Це матиме тяжкі наслідки для запілля української армії.

Вислухавши уважно поручника Жука, сотник Колисовський дав згоду на відворот своїх частин. Зараз же телефонічно передав розпорядження, щоб стрільці почали відворот. А при тому їм було гостро наказано, щоб вони конче трималися залізничного шляху, щоб одне крило лави впіралось в залізницю. Віддаючи таке розпорядження, сотник зазначив, що бронепоезди скоро візьмуть участь у бою.

При згадці про бронепоезди, стрільці підбадьорилися. Вони хоч і почали відворот, але не панічний. Майже всі стрільці догадувалися, чого це «конче» треба триматися залізниці. У них появилася надія на перемогу.

Відворот провадився пляново.

Коли сотник Колисовський віддав наказа про відворот і коли частини почали залишати місто Яворів, то про це було попереджено бронепоезд «Львів-Яворів».

Вислухавши сотника, поручник Жук у відповідь каже:

— Чудесна річ, пане сотнику. У мене тількищо закінчилася нарада старшин бронепоездів. Ми дещо ухвалили. На яворівському полі довго сидіти полякові не прийдеться. Про це я вже ручу.

Після цього він визвав базу й попросив до телефону поручника Криницького. Коли начальник бази зголосився, поручник проговорив:

— Пане поручнику, зараз поясню бойове завдання, яке покладаю на вас.

— Я вас слухаю.

— Отже, пане поручнику, здається настав той час, для якого ви збирали та готували людей. Сотник Колисовський віддав наказа про залишення міста Яворова.

Його частини відходять уздовж залізничного шляху. Отож я рішив зробити так: коли українські частини відійдуть за Яворів, а поляки посунуться за ними, тоді бронепоїзд «Львів-Яворів» піде вперед, ви за ним, а ззаду вас — бронепоїзд «Янів». Ваше завдання таке: під охороною бронепоїзда вскочити в місто Яворів, очистити його від польських залишків і відрізати відворот переднім польським лавам, що переслідують українців. А бронепоїзду «Янів» я дав завдання, щоб він своїм скорострільним вогнем ізнищив ворожі лави, що вийшли з міста. Це він може спокійно зробити, бо ворожі гармати ще не взяли під свій вогонь цей терен. Для цього їм потрібно змінити позицію й зробити відповідну наводку гармат та пристрілку. Оцей, власне, мент ми й хочемо використати. Одночасово з нашим рухом підуть в атаку й частини сотника Колисовського. Ви слухасте, пане поручнику? Зрозуміли мене чи може повторити? На телефонічний дріт я не дуже то покладаюся. Він може підвести.

— Слухаю. І слухаю дуже уважно. Зрозумів усе добре. Повторювати непотрібно. На цей раз дріт не підвів. А де ж кіннота сотника Колисовського?

— Вона на правому крилі, цебто — на північ від залізниці. А ліве крило стрілецької лави, що примикає до залізниці, охороняємо ми.

— Тоді все впорядку. Ваш намір зрозумів. Зараз віддам наказа, щоб стрільці сідали у вагони. В нас усе напоготові.

— Думаю, що довго сидіти у вагонах вам не прийдеться.

— То й добре. Ніщо так не деморалізує стрільця та не наводить суму, як безділля.

— Пробачте, пане поручнику, що хочу нагадати вам про ручні гранати. У вуличних боях вони вам дуже пригодяться.

— І це вже предбачено. Кожен стрілець має не менше, як три гранати. Гадаю, що це досить буде. Неварто

переобтяжувати стрільця. Не буде рухливий.

— Чудесно... За кілька хвилин я телефонуватиму до вас.

— Гарзд. Чекатиму.

Покінчивши справу з начальником бази, поручник Жук удруге визвав до себе хорунжого Гарчевського, бунчужного Антона Павлюка, підхорунжого Заварницького, що був старшим при польовій трьохдюймовій гарматі, і підхорунжого Глобченка, що керував траншейними гарматками «Гочкіса». У вагоні команданта бронепоезду «Львів-Яворів» уже були хорунжі: Загревський і Войченко, а також старший скорострільник Хомяк.

На цей раз поручник Жук довго з ними балачок не вів. Та, властиво, на те й часу не було.

Він дав накази, інструкції та вказівки щодо прориву до станції Яворова. Поручник балакав поволі, спокійно, але рішучо й твердо. Видно було, що кожна його думка, слово — обдумане добре й у присутніх було повне довір'я до свого команданта.

В цей час на полі появилися українські лави, що залишили місто Яворів. Лави повільно, спокійно відходили назад. За українськими лавами, майже по п'ятах, ішли розхоробрівшіся поляки. Стрільці на ходу відстрілювалися, але ті постріли ніякої шкоди не приносили.

Це ще більше підбадьорувало переслідувачів.

Ось чому вони весело прямували вперед. Ішли поляки з піснями, з вигуками, зо сміхом...

Дзвонять до бази.

— Поручник Криницький у телефона, — відповіли з бази.

— Настав мент, пане поручнику. Наші стрілецькі лави відійшли від Яворова більше, ніж на кілометр, а поляки за ними лізуть услід. Під'їжджайте до наших бронепоездів.

— Рушаю й потішу вас, що я маю тепер до чоти-

р'юх соток стрільців. І стрільців добрих, відважних, вимуштрованих.

— Чудесно!.. Мила й приємна несподіванка.

Положивши слухавку, поручник Криницький хутко вийшов із землянки. Оглянувся навколо, підійшов до поїзда, що стояв уже під парами, і проговорив до стрільців:

— Увага, товариство!.. Зараз вирушаємо до Яворова. Місто забрали поляки. Мусимо Яворів відбити — забрати назад. В цьому нам допоможуть бронепоїзди. Під час переїзду до міста, ніхто неповинен стріляти, бо нас охоронятимуть і зпереду й ззаду. Але пам'ятайте, що як не зуміємо відбити Яворова й загубимо його, то разом із ним загубимо й Янів. А цим ми відкриваємо ворогові шлях до заплілля нашої армії, що саме тепер пробивається до Львова. Отже, знайте, що б'ємося не за Яворів чи Янів, а б'ємося за наш дорогий Львів і разом із тим і за нашу рідну Галичину!... З Богом рушай! — поручник махнув рукою в бік паротяга.

А поручник Жук, віддавши наказа поручнику Криницькому про виїзд, подзвонив до штабу сотника Колисовського, що й при відході не губив зв'язку з бронепоїздами.

— Пана сотника Колисовського тут немає. Находиться в лаві серед стрільців, — відповіли йому зо штабу. — А в чому річ?

— Слухайте уважно... А ще ліпше — беріть олівець і занотуйте, — тут поручник зробив маленьку зупинку. — Передайте сотнику Колисовському, що чотири сотні піхоти ускочать зараз у Яворів і відріжуть польські лави, що переслідують вас. При допомозі бронепоїзда «Янів», ви мусите перейти в атаку й ліквідувати тут же на полі цих польських жовніврів. Зрозуміли мене?

— Зрозумів і занотував, пане поручнику, — і штабовий старшина слово-в-слово повторив те, що казав йому поручник.

— Чудесно!.. — почув штабовий старшина голос у відповідь.

Минуло кілька хвилин.

Валка б'йових машин і ешелон зо стрільцями вишикувалися на скруті поміж високими земляними стінами, що цілком ховали українців від небажаних очей. Стрелець стійковий, що лежав наверху земляної стіни й подавав доклади про рух ворога на полі, раптом вигукнув:

— Увага! Увага!.. З міста вискочили польські улани! Летять щодуху до піших українських лав!

Почувши це, поручник Жук буркнув:

— Чудесно!.. Тут то їх тільки й бракує, — і посміхнувся. — Що ж то за бій, коли польських уланів немає, — і тут же дав наказа:

— Вперед!.. До Яворова!..

І разом із цим поручник узяв слухавку, що з'єднувала бронепоезд «Львів-Яворів» із ешеленом поручника Криницького.

— Рушаємо. Рушайте й ви. Розвивайте якнайбільшу швидкість, щоб не відстати від мене. Нам треба проскочити мимо поляків, мов блискавка. Нам важно, щоб без перешкод, нагло вскочити в місто. Це запурука успіху. Щастя вам Боже!

— Дякую. Бажаю й вам успіху!

— Zobачимось в Яворові — неправда?

— Даю слово!

*
*

Перший несеться на всіх парах бронепоезд «Львів-Яворів». Довгі цівки далекосяжних гармат підняті вверх. Вони сміло й рішуче дивляться вперед. Ззаду бронепоезда тим же аллюром летить невеличкий ешелон піхоти. Двері у вагонах напів відкриті й з них торчать легкі скоростріли. А за піхотою пихтять броне-

поїзд «Янів». Він ані на крок не відстає від піхоти.

Коли та валка вискочила на рівнину й щодуху наближалася до Яворова, видовисько було надзвичайно захоплююче. Але в той же час для поляків і трагічне. Без одного вистрілу, ігноруючи всіх і все, смертоносна валка летіла вперед і вперед.

Поляки одурманіли.

Вони витаращили здивовані очі й не відводили їх від залізниці.

Зразу ж припинився їхній наступ і стрілянина по українських лавах. А славетні улани, що з великими шаблями намагалися якнайскоріше добратися до українців, раптом збавили ходу. Шаблі їхні поволі опустилися додолу. А деякі почали стримувати своїх горячих коней.

Так тривало кілька хвилин.

Коли в польських головах дурман трохи розсіявся, піхота залягла, а ті, що були поблизу залізничного шляху, почали втікати від нього. Щождо уланів, то вони зупинили коней і скупчувалися в невеличкі гуртки, мабуть коло своїх старшин.

Раптом, на повному ходу, бронепоїзд «Янів» загальмував, зупинився й відкрив по польських кіннотниках і по піхоті сильний гарматний і скорострільний вогонь.

• Поляки заметушилися.

Вони кинулися врозтіч — хто куди. Даремно польські старшини щось вигукували. Своїх жовнірів вони вже зупинити не могли. Занадто сильно й влучно бив бронепоїзд із близької віддалі.

Яворівське поле почало покриватися нерухомими тілами польських напасників.

Про якийсь спротив жовнірів не було, навіть; і мови. Про це ніхто з поляків не думав і напевно не хотів думати.

На бронепоїзді «Янів» усі працювали досить добре. Працювали й трьохдужимовка, і траншейні гарматки «Гочкіса», і скорострільні. Стрільці, немов п'явки, при-

сосалися до клямок скорострелів і водили ними у всі боки. Але мабуть найбільше працював той вагон, де був бунчужний Антін Павлюк. Він усі чотири скорострели встановив на одному боці вагона й лив із них, немов із крана водою. А щоб іще влучніше провадити стрілянину, хорунжий Гарчевський почав маневрувати бронепоездом то вперед, то назад. Стрільці ж, знай собі, поливають залізним дощем усе поле.

Скорострели, гарматки й гармата бронепоезда «Янів» робили своє діло. І треба правду сказати — робили акуратно, сумлінно й хутко. Втікаючих до міста Яворова жовнірів косили, мов траву.

В той же час бронепоезд «Львів-Яворів» влетів на станцію Яворова. Зупинився і відкрив шалений скорострільний вогонь по залізничному двірці, де вже було повно напхано польських військових. Скорострільні черги вмить їх розігнали, а вискочивші з вагонів стрільці захопили в полон тих поляків, які ще десь забаралися й не спромоглися своєчасно сховатися від їхніх очей. Після цього скорострільники бронепоезда перевели вогонь на вулиці міста, а цівки далекосяжних гармат взяли приціл на польські батареї і били по них безпощади. А били влучно тому, що стежа число чотирьох давала всі необхідні відомости. Цим станом скористали стрільці поручника Криницького. Майже на ходу вони вискакували з вагонів і зникали поміж хатами міста. Ну, а там пішли в рух ручні скорострели, гранати та багнети.

При такому блискавичному, рішучому, очайдушному наскоку на місто, польські частини були дезорганізовані. Не дивлячися на свою перевагу в кількості, вони почали поспішно залишати місто. Властиво, не залишати, а втікати з міста. То було на їхню думку найліпше, що вони могли тоді зробити.

Інакше справа виглядала з тими поляками, що за Явором переслідували українські піші лави.

Ззаду них був поручник Криницький зо своїми

стрільцями, а зпереду періцив їх сотник Колисовський. З одного боку немилосердно сік бронепоїзд «Янів», а з другого боку сміло й завзято рубала українська кіннота.

Але першими впали на полі польські улани. Із них не залишився в живих ані один. Бунчужний Антін Павлюк мав із ними свої особисті порахунки. При виді їх, згадав він обшук у свого батька, який переводили улани, згадав свою сестру... і цього вже було досить.

— Бий по уланах, а потім по піхоті, — вигукнув Павлюк.

І тут же він сам ухопив клямку замка скоростріла, вишукував на полі уланів і ложив їх на місці.

Становище тих польських жовнірів, яких іще куля з бронепоїзда «Янів» не вложила чи шабля кіннотника не зачіпила, було критичне. Їм ані взад, ані вперед ходу, рятунку не було. Деякі падали на землю й намагалися прикрити себе якоюсь рослиною або шукали захисту в нерівному терені поля...

Розбиту польську групу переслідували аж до самого вечора. І переслідували хто як хотів і як міг: одні піші, другі кінні, треті на відбитих у поляків фургонах. А дехто то просто на селянських возах. І тільки нічна темнота прикрила деякі не виловлені рештки від їхніх розторощених військових частин. Щождо бронепоїздів, то вони своїми далекосяжними та польовою гарматами намагалися загородити відступ. В цьому гарматникам допомагали стежі й зокрема стежі число вісім, сім, шість і чотири. Вони своєчасно давали на бронепоїзди відомости про відступ поляків, про їх напрямок, шляхи, тощо.

Нарешті поручник Жук проговорив:

— Чу-дес-но!.. — і дав наказа своїм гарматникам, щоб на бронепоїздах припинили гарматний вогонь.

Хід боя рішили бронепоїзди та ударна піша сотня поручника Криницького. Але якби мешканці міста не допомогли стрільцям вигнати поляків, то одній ударній

сотні тяжко було б дати всьому раду. А коли б і вигнали, то понесли б великі втрати. Отож, спільними українськими силами, пощастило хутко й без великих утрат у людях очистити місто від польської навали.

Проривний відділ польської групи «С» був цілковито знищений.

Запілля української армії з боку Яворова було всебічно забезпечене від несподіваного польського наскоку.

А штаб Начальної Команди одержав від команданта бронепоездів звіт такого змісту:

В яворівській базі все впорядку.

- - - - -
... і поручник Роман Жук точно виконав наказ своєї любимої матері: «Не пхатися туди, де стріляють. Хібащо начальство пішло».

Щоправда, сам поручник не пхався.

Пхалися тільки його бронепоезди, але... разом із ним.

I. N. JAKUBOWSKY
●● Gorevale Ave.
Toronto, Ont., Canada
M6J 2R5 ●

ПОВСТАНЧА СОТНЯ

Оповідання

А сьогодні москальня завзято боронилася, пане полковнику. Бачите?.. І з-права, і з-ліва досить їх є, — проговорив старшина, показуючи на гори трупів, що лежали поуз великої дороги.

— Не думаю. Їхній завзятості — гріш ціна. І не тільки сьогодні. Якщо і є коли їхня перевага, то виключно завдяки кількості, — відповів полковник, до якого звернувся старшина.

А це що, пане полковнику? — і старшина знову показав на трупи москалів. — Хіба це не свідчить про їхнє героїство та завзятість?

— Ні. Ані капельки. Це напевно вони випадково попали під наш скорострільний вогонь. Гори трупів можна мати й при героїському наступі й при панічному відступі, — стоїть на своєму полковник.

— Ви завжди своє, пане полковнику. Вас тяжко в чомусь переконати.

— В тому, що не є правдою? — розсміявся полковник.

Він притримав свого коня й ледве помітним іронічним тоном проговорив до старшини:

— Прошу, пане сотнику, звернути вашу ласкаву увагу на те, як ці ваші герої лежать. По цьому вже видно, що їхня завзятість тут не при чому.

Старшина теж трохи притримав коня й очима повів по трупах. По маленькій павзі, відповів:

— Пробачте, пане полковнику. На цей раз ви маєте рацію. Я, властиво, спочатку не звернув уваги на те, куди вони носом торчать.

— І головою, пане сотнику, — тим же тоном додав полковник.

— Е, пане сотнику, сьогодні ви не спостерігавший. До живих ви більш уважно відноситеся, ніж до мертвих, — сміючися, зауважив молодий поручник, осавул полковника. — І коли оці живі замість штанив — спідниці носять.

Полковник і сотник розсміялися.

— Що сьогодні не спостерігавший, то недивно. Вже третій день не сплю. Бачите, москаль на українській території дуже прудкий, ніяк його не догонеш.

— А як би замість москалів були оті — у спідницях, напевно догнали б? — жартує далі осавул.

Але мабуть сотникові не дуже хотілося в той час провадити розмову в тому ж дусі. На зауваження осавула він промовчав, але по хвильці каже:

— Пан полковник мене дуже любить і завжди моєму куріневі найбільше праці дає.

Полковник і осавул іще веселіше розсміялися.

— Великому морському кораблеві й великий морський простір потрібно дати. Чи не так, пане полковнику? — звернувся осавул до полковника за підтвердженням.

— А певна річ!

— Я нічого не мав би проти того, щоб зараз бути маленьким річковим судном і гарно, вволю виспатися, — напів жартом дає відповідь сотник.

Розмова припинилася.

Старшини в'їжджали в село Бичківці.

Вслід за старшинами йшли піші сотні в походній колоні.

Під вечір одного літнього дня, 1919 року, невелика військова група армії Української Народньої Республіки заняла село Бичківці на Херсонщині.

Українська військова група складалася з одного пішого полку імені кошового Івана Сірка, одного куреня пішого полку імені кошового Грицька Сагайдачного й одного куреня пішого полку імені отамана Максима Залізняка. При піхоті були дві польові батареї, трьохгарматного складу та кінна сотня.

Село Бичківці раніше міцно тримала у своїх руках московсько-більшевицька піша дивізія. У склад дивізії входили чотири піших полки, три польових батареї, чотиригарматного складу кожна та тяжкої батареї, трьохгарматного складу. Крім того при ній ще був курінь кінноти. Під захистом цієї збройної сили, московські харчові відділи ще три години тому господарювали в Бичківцях і накладали на селян різні «продналоги»*, як натурою, так і грішми.

По завязтому, кровавому бою, москалі залишили село Бичківці, відійшли назад і окопалися на горбах, що лежали перед Стрільчаками. На горбах сидів один піший полк, а батареї стали на позицію ззаду горбів.

Село Стрільчаки було положене на рівнині, в шести кілометрах на північний схід від Бичківців. Свій штаб, цебто — штаб дивізії, москалі розмістили в Стрільчаках. Резервні частини та обоз направили до села Заатишного, що находилося в трьох кілометрах на південний схід від Стрільчаків.

Командант української групи, що розташувалася в Стрільчаках, старий полковник Богдан Березинський, був енергійною, бойовою людиною. За ним уже малося

---

*) «Проналог» скорочене московське слово: продовольственный налог. По-українськи буде — харчовий податок.

кілька десятків років військового стажу та кілька років безперервного бойового досвіду. При вступі в село, він зараз же дав наказа командантам куренів, щоб виставили сильні охоронні застави й щоб їх підсилили тяжкими скорострілами. Охорона була виставлена, як із боку села Стрільчаків та села Затишного, так і з боку села Козельчан та Богунівського лісу.

Українська група, що тримала тепер у своїх руках село Бичківці, мала завдання переслідувати й далі ворога. Їй наказано догнати та знищити або розпорошити московсько-большевицьку дивізію.

Ввечері того ж дня, штаб української групи дав розпорядження куріневі полку імені Залізняка, щоб заняв село Козельчани, що лежало у восьми кілометрах на північ від Бичківців. Пересування цього куреня переводилося з метою використати його при наступі на Стрільчаки. Із Козельчан легше та зручніше повести атаку на праве крило москалів і цим допомогти фронтову, цебто — чолову, атаку частинам із села Бичківців.

Переночувавши в селі без жадних пригод, полковник Березинський вислав піші стежі й кінні роз'їзди в бік тих околиць, де розташувалися московсько-большевицькі частини. Розвідники мали довідатися, де саме розташовані головні сили москалів та вивідати чи не отримали вони якоїсь допомоги.

До полудня полковник мав уже всі відомості, які йому були потрібні. Ті відомості він передав до штабу української пішої дивізії та до курінного, що був у селі Козельчанах.

Ввечері українська група, що була в Бичківцях, одержала наказа від штабу своєї дивізії, щоб на другий день, іще до розсвіту, вдарити на ворога. Наступ був призначений на четверту годину ранку. Українці мусіли маневрувати так, щоб примусити москалів відступити на південь, у напрямку містечка Білки. Цей наказ штаб дивізії поспішив видати тому, що одержав відомості від селянської розвідки про висилку з Лівобережжя допо-

моги московській дивізії. Отже, завдання української групи полягало в тому, щоб не дати можливості з'єднатися московським частинам. Штаб української дивізії хотів вести бої з ними по черзі. Ось чому він у першу чергу прагнув знищити пішу московську дивізію, що засіла в Стрільчаках. Пізніше, якщо буде можливість, зустрінутися з допомогою групою, що вирушила з лівобережжя на допомогу пішій московській дивізії, несподівано вдарити на неї і розפורшити її.

**
*

Командант української групи, що перебувала в селі Бичківцях, запросив старших у ранзі старшин до себе в хату. Мета запрошення — спільне обговорення та уложення пляну наступу на ворога.

Серед великої, просторої селянської хати стоїть стіл. На тому столі лежать військові мапи. Навколо столу засіли старшини та обговорюють порушену командантом справу. В хаті счинився невеликий гамір.

Раптом відчиняються двері й в хату входить незнайомий у військовому однострою. Зброї на ньому невидіно.

— Перепрошую, панове старшини, чи можу я бачити полковника Березинського? — віддавши загально, повійськовому, пошану, звертається незнайомиць до присутніх старшин.

— А ви хто такий? — піднімається з лавки й запитує гостя осавул полковника.

— Я повстанець. Партизан. Командант української Борщагівської пішої повстанчої сотні.

— Маєте якісь документи чи людей з собою?

— Повстанці з собою документів не носять, а людей маю, — ледве посміхнувшись, дає відповідь повстанець.

— Люди ваші де? В селі чи в якомусь іншому місці?

— За селом. Обабіч богунівської дороги лежать.

— То прошу — ось пан полковник Березинський, — і осавул показав на полковника, що сидів за столом в оточенні старшин.

— Пане полковнику, — звертається повстанець до полковника Березинського, — голошуся слухняно, що я, поручник Гребінець, зо своєю пішою повстанчою сотнею прибув до вас на допомогу. Всі ваші накази та розпорядження будуть точно нами виконані.

— А хто ж вас післав сюди, пане отамане*, — після поздоровлення та стиснення руки поручникові Гребінцю, запитує командант групи.

— Я не стаман, пане полковнику, — стримано-холодно відповів повстанець. — Я тільки тимчасовий командант повстанчої сотні. Маю військову рангу поручника.

— Пробачте, — зніяковів полковник. — Спочатку я добре не зрозумів ваших слів... То прошу, пане... Пане поручнику, хто вас післав сюди, у Бичківці?

— Волостна рада, пане полковнику. В нашій волості стало відомо, що ваша дивізія ганяється за московськими червоними бандами. Отож на волостній раді вирішили післати нашу повстанчу сотню вам на поміч. Команду над сотнею перебрав я, як старший в ранзі.

— З якого ви повіту?

— Та цього ж, пане полковнику.

— А волості?

— Борщагівської.

— А як же ви довідалися, що ми перебуваємо в селі Бичківцях?

— Наша розвідка донесла.

— Гаразд. Ну, а як же ви довідалися, що командую

---

*) В той час, час революційний, була манія на отаманію. Людина, що на власну руку організувала певну групу повстанців, називала себе отаманом.

тут я, полковник Березинський?

— А ці відомости, пане полковнику, подала нам ваша варта, що стояла на південному боці села.

— Якто наша варта? — і аж піднявся з лавки та почервонівши від здивування та сорому, питає полковник. — Варта, не знаючи вас, підпустила до себе? Мало того, що підпустила, але й подала вам такі відомости?

— Мусила, пане полковнику — спокійно відрубую поручнк Гребінець. — Ми їм пригрозили розстрілом. Зараз вони спокійно лежать у житі поміж нашими повстанцями. Їхне місце заступили наші люди, як більш обережніші, — пояснює повстанець.

— Це річ неможлива, пане поручнику!

— Але мушу зауважити, пане полковнику, що правдива, — тим же спокійним тоном запевнює поручник Гребінець.

По перевірці виявилось, що повстанчий сотенний командант каже правду. Полковник заспокоївся. Він запросив гостя до столу, почастував його чаркою та смачною вечерєю.

По маленькій перерві, нарада старшин продовжувалася далі.

Під час обміну думок, щодо нічної атаки, повстанець увесь час сидів мовчки та уважно прислухався до розмов старшин.

Нарешті він попросив слова.

— Але ж просимо, пане поручнику. Ваше слово теж не буде зайвим. Спільна праця, спільна й нарада. — каже полковник Березинський.

— На мою думку, пане полковнику, вам буде тяжкувато червоних брати у чоло. Хоч ви й маєте тут чотири куренів піхоти, але кількість багнетів у вас невелика. Якщо, навіть, прирахувати сюди й курінь піхоти, що стоїть у селі Козельчанах, то все ж таки у червоних буде далеко більше війська, ніж у вас. Плюс до того вони ще мають три тяжких гармати та на одну польову батарею більше, ніж ви. Щождо іншої технічної

зброї, то ворог теж має перевагу над вами й то дуже значну...

— Перепрошую, пане поручнику, — перебиває промову полковник. — Ви ще не встигли в це село увійти, як уже такі подробиці знаєте щодо наших сил та сил ворога, — іронічно зауважує він. — Від кого про це все довідалися?

— Наші розвідники донесли, пане полковнику.

— А ваші розвідники хіба якісь боги чи що, що про все можуть знати? — тим же іронічним тоном запитує полковник.

— Ні, пане полковнику, не боги й не божки, — посміхнувся поручник Гребінець. — Це все звичайні повстанці, що скрізь і повсюди пролізуть і вивідають, — ніби не помічаючи іронії, дає відповідь поручник.

— Гм... — хвильку замислився полковник. — Цікаво знати, пане поручнику, які ж у нас сили, — напів іронічно, напів жартуючи звернувся полковник до повстанця. — Розкажіть нам, будь ласка.

— Гаразд, пане полковнику — розкажу, — не звертаючи уваги на іронічний тон, яким балакав із ним полковник Березинський, поручник Гребінець оповідає: — Ваш полк, пане полковнику, має три, трьохсотенного складу, куренів. Разом біля 1700-1800 багнетів. Курінь полку Сагайдачного, ним командує сотник Верболоза, має три сотні, багнетів буде біля 900. Курінь полку Залізняка, яким командує підполковник Шило й який зараз знаходиться в селі Козельчанах, має три сотні й окрему чоту розвідників. Багнетів матиме біля 800. Крім цих сил до вас приділені дві польові батареї в чотири гармати кожна й одна кінна сотня. Командантом гарматного куреня — підполковник Смолій, а командантом кінної сотні — поручник Бордовський. Оце й все те, пане полковнику, що знаходиться під вашим керуванням у Бичківцях, — спокійно й виразно пояснив повстанець.

Почувши такі подробиці про свої збройні сили, полковник Березинський дуже здивувався. Якийсь час в

хаті тривала мовчанка. Нарешті полковник перериває мовчанку й питає:

— Ви, значить, увесь час йшли за нами слідом та збирали ці відомости? Чи не так, пане поручнику?

— Ні. Цілком не так, пане полковнику, — сухо заперечив поручник Гребінець. — Учора вранці в наших селах було сповіщено збірку. Вполудень збірка закінчилася й ми зараз же вирушили в дорогу. Спішили. Ішли всю ніч. Сьогодні, приблизно опівдень, наша сотня була вже в Богунівському лісу. Аж там тільки хлопці відпочили, а коли смерклося, підійшли до Бичківців, — тим же спокійним тоном продовжує давати відповідь повстанець.

— І за такий короткий час ви встигли все розвідати? Навіть прізвища командантів? — вже явно іронізує полковник і час від часу поглядає на своїх старшин, що не відводять очей від незнайомої особи.

— Так, пане полковнику, — ледве посміхнувшись, каже поручник Гребінець, який зауважив здивовання всіх старшин. — Щоправда, більшу частину цих відомостей ми добули в Богунівському лісу.

— А то яким же чином?.. Цікаво... Якщо не секрет, то розкажіть.

— Наші кіннотники перехопили ваш роз'їзд, пане полковнику. Він має шість шабель. Завдання тому роз'їздові дано було таке: прочисати Богунівський ліс, щоб упевнитися, що там немає москалів. Отож від них ми про дещо довідалися. Мали певні й безперечні відомості.

— Це напевно той роз'їзд, пане полковнику, що ще до цього часу не вернувся до полку. Він був післаний сьогодні вранці із іншими роз'їздами, — пригадує осавул командантські групи. — Про це я вже вам робив доклад.

— А... Пригадую... — а потім звертається до повстанця й запитує полковник: — А що з ним? Чого ви його не відпускаєте, пане поручнику?

— Бо ми не хотіли, щоб у селі знали про наш прихід сюди.

— Чому? Хіба це вам, або загальній справі могло б пошкодити?

— Так, пане полковнику. Могло б пошкодити й, навіть, дуже. Ми вже з гіркого досвіду знаємо, що в кожному селі можуть знайтися зукраїнщені москалі, що завжди не забувають своєї нації. Отож ці прихильники московщини зараз же постаралися б донести кому слід про наш прихід. Для нас і для загальної справи це не вигідно — шкодить.

— Гм... Та ніби маєте рацію... — по недовгій мовчанці, промовив полковник.

Командант групи опустил очі на стіл і щось думав, а старшини сидять мовчки навколо столу. Ніхто з них не відважився робити якісь запити чи допити повстанця. Чекали вони на те, що незадовго скінчить розмову полковник.

В хаті запанувала мовчанка.

Нарешті полковник Березинський підняв голову, подивився на поручника Гребінця й питає:

— А зараз де ж ваша сотня?

— З південного боку села в житі лежить. Обабіч бо-гунівської дороги.

— А багато маєте кінноти ?

— 22 верхівця на конях без сідел.

— О, знаменита кіннота! — щиро розсміявся полковник.

Старшини підтримали свого начальника й по хаті понісся неголосний сміх. Сміялися всі, але повстанець не сміявся.

— Та нарікати на неї немає чого, — не звертаючи уваги на сміх старшин та полковника, тим же спокійним тоном пояснює повстанець. — Наша кіннота захоплює й обеззброює навіть і тих, що на гарних конях сидять та сідла мають.

Така відповідь поручника Гребінця не подобалася

полковникові. То був уже явний натяк на його роз'їзд, що повстанці перехопили в Богунівському лісу й тримали при собі. Також не подобався полковникові й тон розмови, яким увесь час із ним балакав поручник. Видно було, що це була дисциплінована людина, але незалежна по характеру й не привикша «піддакуватися» начальству. Спочатку полковник гадав, що має діло зо звичайним отаманом — самохвальком, яких у той час на території України не бракувало. Але пізніше по тону та по змісту розмови він відчув, що виходило цілком протилежне. Взятий ним іронічний тон був не на місці, про що полковник хутко спостеріг. А остання відповідь поручника явно його збентежила. Навіть і смішок старшин бадьорости йому не піддав.

— Якщо ви ще не відпустили наш роз'їзд, — по короткій павзі, полковник ізнову звертається до поручника Гребінця, — то, будь ласка, зараз же відпустіть його.

— У свій час, пане полковнику, козаки будуть відпущені, але щодо коней — то ні. Вони залишаться при повстанчій сотні.

— А то чому? Що за причина?

— У нас, у повстанців, пане полковнику, той рахується не кіннотником, що дає себе зсаджувати з коня. На протязі двох років нашої повстанчої боротьби, ми ще ні одному зсадженому кіннотникові коня не повернули. Як бачите, у нас уже таке загальне, не писане й ні ким не затверджене, правило є. Наші козаки міцно його тримаються, ухилів від нього не роблять.

— Але не забувайте, пане поручнику, що ви маєте діло з регулярною військовою частиною, — підвищивши трохи голос, каже полковник до повстанця.

— Тим гірше для неї, пане полковнику, що вона має таких кіннотників, — спокійно дає відповідь поручник. — Навіть якби я хотів вам коней повернути, то сотня не дасть. Про це зайва річ і говорити.

По такому категоричному зауваженні повстанця, полковник не знав, що йому зробити. Вжити силу для

відібрання коней — не було рації, бо тоді міг лишитися підтримки повстанців проти московської дивізії. По короткій надумі, рішив він залишити коней у повстанців, а за те використати їх в бою проти москалів. Щоб «зам'яти» питання про повернення коней, полковник питає:

— А в бою ваші люди так же само виконують накази свого начальства, як і накази про повернення коней?

— Думаю, що скоро матимете нагоду переконатися в протилежному, пане полковнику.

Знову маленька павза.

— Ну, гаразд... Побачимо... — погоджується полковник. — А що ж ви тепер, пане поручнику, нам доброго порадите, щодо сьогоднішнього нічного наступу? — вже більш лагідніше й іншим тоном звертається полковник до поручника Гребінця.

— На мою думку, пане полковнику, вам легше було б ворога збити з тих горбків, коли б якась військова частина пролізла за московські перші лінії оборони й вдарила б на них іззаду. А в той же мент пішли б у чолу атаку й частини з Бичківців та з Козельчан. У запілля ворога можна було б пролізти між третим і четвертим горбком. Щоправда, той чагарник, що є поміж горбками, червоні обстрілюватимуть, але тим вогнем утрат у людях москалі багато не нароблять. Ніч сьогодні темна, якраз добра для таких несподіваних для ворога, а для нас — ризикованих операцій.

— Так... Думка не погана, — вислухавши уважно поручника, промимрив полковник. — Але яку частину туди пішлеш? Хто вночі дорогу там знайде?

— Між нашими повстанцями зв'язані два місцевих селянина в житі лежать. Там же й одна жінка з хлопчиком сидить. Ті люди дорогу знають і можуть бути провідниками. Про це ми вже з ними балакали й вони дали згоду.

— А для чого ж ви людей, звичайних селян, затримуете та ще й жінку з дитиною?

— Нічого не зробиш, пане полковнику. Це ж справжня й завзята війна. А в чужу душу не влізеш...

— Але ж ми з нашими селянами не воюємо, — каже полковник, не давши, навіть, і речення докінчити поручникові.

— Я ж кажу, пане полковнику — це ж війна. Справжня війна. А війна сентиментів не знає. Хто не з нами, той проти нас. Це загальне правило. Кожна справа тоді тільки може мати успіх, коли вона нікому невідома. Щоб заховати в тайні свій рух, ми маємо звичку тягнути з собою кожного зустрічного. По виконанні бойової операції, затриманих звільняємо й нагороджуємо їх чим тільки можемо... — і тут же поручник додає: — Щождо частини, пане полковнику, яка б могла пролізти в запілля ворога, цебто — за перші оборонні лінії москалів, то наша повстанча сотня може взяти на себе виконання пропонуемого бойового завдання. Про це я вже балакав зо своїми старшинами.

— Куди там сотня!.. Туди, навіть, і полка мало, а ви свою сотню пропонуєте. Загинете всі!.. — проговорив полковник і аж рукою безнадійно махнув.

Поручник Гребінець ледве-ледве посміхнувся.

— Не турбуйтеся про нас, пане полковнику. Та може якось дали б собі раду. А якщо й загинемо, то загине сотня, а не полк. Для вас же ліпше. Коли ж ця думка не підходить — є друга. Післати одну частину, ну, хоч би один курінь, кружним шляхом у запілля ворога. Завдання тієї частини — відрізати допомогу горбкам. Але остання моя думка не витримує критики тому, що з боку не можна буде непомітно врізатися глибоко у запілля. Московські кінні стежі, або роз'їзди та піші застави відкриють такий рух. А коли не відрізати горбки від їхніх головних сил та резерв, то такий обхід не матиме належного ефекту.

По обговоренні пропозиції поручника Гребінця та ще деяких деталей, вирішено на старшинській нараді до- ручити повстанчій сотні пролізти в розташування мос-

ковської дивізії, зробити там заколот і вжити заходів, щоб горбки не одержали допомоги. Коли ж буде зауважено цей заколот у ворога, тоді українські частини, що знаходяться в Бичківцях, підуть в атаку на московські окопи. Українці намагатимуться багнетами та ручними гранатами вибити звідтіля москалів.

По закінченні наради, повстанець підвівся з лавки, витягнувся струнко, віддав по-військовому пошану й вийшов, щоб приготувити людей до атаки.

Про своє рішення та про рішення старшин групи, полковник Березинський подав телефонічно до штабу української дивізії та до курінного в Козельчани. Полковник дав розпорядження командантові куреня, що стояв у Козельчанах, щоб він координував свій наступ із наступом частин із Бичківців.

**
*

Ніч.

Навкруги темно.

Проходок розлігся по полях.

Де-не-де в небі блимає зірка, а місяць, навіть, і не думає показуватися.

Невеличка передова групка повстанців, мов величезна ящурка, підлізла до московської застави й при-таїлася.

Московська застава була схована між горбками, серед великого чагарнику. Ті красноармійці, що не спали, вели гарячі й голосні дебати про загальне значіння всесвітньої революції. Деякий час повстанці лежали під самими тими кущами, що ховали заставу. Повстанчі розвідники тихо лежали й надслухували, що, мов, робиться та про що, мов, балакають москалі. Але лежали повстанці недовго. Нехватило терпцю вислухувати дурні базікання московських салдат. Піднялися нишком і раптово кинулися на заставу. Холодною зброєю вони

вмить знищили її. По знищенні застави, повстанча сотня без жадних перешкод посунулася в запілля московської пішої дивізії.

Приблизно за годину по знищенні застави, повстанча сотня була вже у запіллі. Там вона поділилася на дві окремі групи й сміливо пішла в атаку на червоних.

Перша група повстанчої сотні, у складі п'яти чот, рушила на село Стрільчаки. Друга група, у складі трьох чот, повернула назад і пішла на середні три горбки. Невисокі степові херсонські горбки, що були між селом Бичківцями, були зорані окопчиками й в них преспокійно сиділи москалі. Ті горбки вони міцно тримали у своїх руках.

Бій зав'язався спочатку на горбках.

Повстанці ззаду підлізли майже до самих московських окопів, що були на горбках, і закидали їх ручними гранатами. Після того вздовж окопів повстанці пустили в рух скорострільний та рушничний вогонь.

З другого боку горбків та з правого крила москалів почувли повстанці сильну рушничну й скорострільну стрілянину. То українські частини з Бичківців пішли в чолу атаку, а з Козельчан робили обхід правого московського крила. Але й українські гарматники не гаяли часу. Вони відкрили частий вогонь по резерві та по обозу, що стояли в селі Затишному.

Отож, як тільки почалася рушнична стрілянина на оборонній московській лінії та коли штаб московської пішої дивізії довідався про наступ українців, він зараз же деяку кількість своїх головних сил рушив на допомогу горбкам.

Отримавши наказа про вихід на допомогу горбкам й не сподиваючися в себе у запіллі жадної небезпеки, москалі в Стрільчаках заметушилися. Хутко зібравшись, вони кинулися з села на допомогу товаришам, що відбивалися на горбках від насідавших на них українців. Штаб московської дивізії боявся, щоб українські частини не заволоділи їхніми окопами на горбках.

Справа тоді виглядала б для них дуже зле. Їм довелося б уночі відходити назад і шукати десь інших підходящих позицій для затримки українських бойових частин, що вперто продиралися вперед.

Але вискочивши з села Стрільчаків, москалі натрапили на засідку першої групи повстанців, що вже встигли залягти вздовж дороги й чекали на них. Повстанці зустрінули москалів сильним рушничним і скорострільним вогнем та ручними гранатами. Велика кількість москалів-красноармійців тут же полягла, бо повстанці били з близької віддалі. Зокрема москалі понесли багато втрат від ручних гранат, якими українці майже засипали цілком ворожу колону. Московські старшини не сподівалися зустрінути в себе в запіллі українських бойових частин, а тому вони вели своїх людей без охоронних застав та передових стеж. Вони ж ішли до своїх же горбків, на яких відбивалися їхні ж товариші. А до того темнота, стрілянина на горбках та бажання найскоріше добратися до передових бойових лав, примусила старшин іти одною густою колоною, щоб, мов, не розгубитися в дорозі.

Зустрінувши коло Стрільчаків українців, у москалів виринула думка, що горбки вже захоплені. Не знаючи правдивої ситуації та кількості українських сил, красноармійці повернули назад. Повстанці піднялися й пустилися вслід за ними. Москалі нахутко впхалися в село, повстанці не відриваючися від них, ускочили теж туди.

В селі Стрільчаках почалася справжня різня.

А в цей час розгорівся великій бій на горбках. Також чути було, що й на правому крилі велася сильна атака з боку українського куреня, що підійшов із Козельчан.

На горбки, як було ухвалено на старшинській нараді, пішли частини з Бичківців, а на праве крило москалів, поліз курінь із Козельчан.

Українські частини, підбадьорені заколотом у запіллі ворога, сміливо лізли вперед. Атакою на багнети

вони вибили красноармійців із їхніх окопів. Але й москалі, що не бачили для себе жадного порятунку, з розпуки билися завзято й поза окопами. Очевидно ніхто з них не мав бажання опинитися в руках українських козаків.

Іде гарячий бій на всіх відтинках...

В селі Стрільчаках, під натиском повстанців, ніяк не можуть зорієнтуватися москалі в чому справа. Чому це, мов, українці опинилися в самому селі, ззаду їхніх передових ліній. В який куток села вони не кинуться, натикалися на українців. Нарешті красноармійці почали в паніці відходити в напрямку села Затишного, де були скупчені резервні частини. Мабуть вони гадали пробитися до своєї резерви та з її допомогою відбити Стрільчаки. Відходили ті, яких повстанці ще не встигли захопити у свої руки, або положити трупом на місці.

Але москалі й при відході не мали успіху.

Повстанча кіннота, що складалася з 22 верхівців на конях без сідел і шістьох верхівців на осідланих конях, спокійно стоїть у житі, край дороги, що сполучає Стрільчаки з Затишним. Кіннотники пильно стежать за рухом ворога, як із боку села Затишного, так і з боку села Стрільчаків. Одиночок та маленьких груп вони не зупиняли. Не хотіли видавати свою присутність на полі. Коли ж перші великі хвилі втікаючих красноармійців наблизилися до повстанчої кінноти, вона відкрила по москалях сильний вогонь із ручних скорострілів та рушниць. Цим кіннотники заставили москалів звернути зо шляху Стрільчаки-Затишне й направити їхній рух на схід, мимо села Затишного.

Таким влучним маневром було розсепаровано московські сили, що були в селі Стрільчаках та в Затишному. Власне, цим було уникнуто бою з московською резервою, що була вже в стані поготівлі.

Рештки московської піхоти, що вийшли з горбків, проскочили крізь другу групу повстанців і кинулися до села Стрільчаків. Московські старшини розраховували

найти в селі захист, щобто — заховатися за головними силами дивізії. Але спізналися вони. Замість головних сил, натрапили на повстанців, що вже хозяйнували там.

Із одного полку піхоти, що бороңив горбки, ані один красноармієць не дістався до своїх головних сил чи до резервних частин. Велика кількість їх полягла на горбках, а рештки забрали українці до полону.

**
*

Коли ж сонце високо зійшло, то воно застало першу групу повстанчої пішої сотні в селі Затишному, а другу, що напала на горбки, в селі Стрільчаках. Повстанча ж кіннота нищпорила на полі та виловлювала красноарміїців, що притаїлися в житах.

Кожен повстанчий кіннотник уже сидів на гарному осідланому коні, добутому у всрога. При тому й кількість української повстанчої кінноти була побільшена майже в три рази.

Українські військові частини, забравши горбки та виловивши там заховавшихся красноарміїців, повільним кроком підходили до Стрільчаків. Впереді колони, як і належить, їхав командант групи, полковник Березинський.

Командант повстанчої пішої сотні, поручник Гребінець, зустрів колону при вході у село. Поручник поздоровив полковника Березинського з перемогою над ворогом.

— Пане поручнику, а де ж командант пішого куреня з Козельчан? — після подяки за поздоровлення, питає поручника Гребінця полковник Березинський.

— Не знаю, пане полковнику, — здвигнувши плечима, каже поручник.

— А хто ж його частиною тут керує?

— Хто його частиною керує — не знаю й де вона находиться — теж не знаю. Тут її не було й зараз, на

скільки мені відомо, немає,— здивований таким запитом, відповідає поручник Гребінець.

— А яка ж частина разом із вами вигнала звідсіля москалів?

— Борщагівська повстанча піша сотня, пане полковнику.

— Це я знаю. Але хто ще з вами був?

— Борщагівська повстанча піша сотня, пане полковнику, — повторив поручник і посміхнувся.

— Як то Борщагівська сотня? Одна?

— Так, пане полковнику. Тут тільки одна наша повстанча сотня працювала.

— Неймовірно!.. Одна ваша сотня проти такої великої маси ворога? — дивується полковник. — Бути цього не може! — впевнено заперечує він.

— Але так воно було, пане полковнику, — настоює на своєму поручник Гребінець. — Аж тепер мушу вам признатися, що різні бувають сотні й зокрема сотні у повстанців. Різні сотні, як по своїй якості, та і по кількості. Ми, повстанці, нарощне уникаємо гучних назв частин військ. Цим ми присипляємо чуйність ворога, — весело пояснює командант повстанців.

— Скільки ж ви маєте багнетів у сотні? Мабуть багнетів аж двісті або й триста?

— Ми маємо в сотні вісім чот бойових і одну чоту зв'язково-розвідчу. В кожній бойовій чоті мається по сто багнетів, а у зв'язково-розвідчій тільки сімдесят п'ять бойців. Принаймні така кількість була перед боєм. Можливо, що зараз трошки менше. Підрахунку ще не встигли зробити.

— Ого-го-го!.. — протягнув здивований полковник. — Ви, значить, маєте більше багнетів у сотні, ніж у мене в курені... Так би ви зразу й казали.

— Та нібито так виходить, пане полковнику, — сміючися, каже поручник Гребінець. — Мені й раніше здавалося, що вашому одному куріневі не дорівнюватися до нашої одної пішої сотні.

— Гм... Чорт... Буває... Буває, що наші повстанці іноді роблять несподіванки, — промимрив собі під ніс полковник Березинський.

Він якось ніяково оглянувся навколо, ще щось промимрив і від'їхав від команданта повстанчої сотні.

— Буває, пане полковнику, буває! Повстанці люблять робити несподіванки! — навздогін полковникові весело повторив поручник Гребінець.

**
*

На пропозицію начальства й за згодою старшин та козаків повстанчої пішої сотні, вона була переіменована в окремий повстанчий курінь і прилучено до пішого полку імені кошового Івана Сірка. Поручник Гребінець став на чолі окремого куреня й безпосередньо підлягав полковникові Березинському...

На приказ полковника Березинського, поручник Гребінець розташував свій курінь у селі Крижановичах, в районі церкви. По віддачі деяких розпоряджень щодо безпеки куреня, поручник пішов до команданта полку.

— В якій годині, пане полковнику, накажете вирушити взавтра вранці? — запитав поручник Гребінець наприкінці свого доповіді.

— В даному разі — чим раніше, тим ліпше, — лагідно каже полковник Березинський.

— Гаразд, пане полковнику. Тоді вирушу о п'ятій годині.

— Згода. Тримайте тісний зв'язок із першим курінем. До вашого куреня додаю ще одну пішу сотню третього куреня.

— Дякую, пане полковнику. Маленька підсилка буде. — посміхнувся поручник. — Ця підсилка не заввадить, — командант куреня уклонився й вийшов.

— Маємо зразкового курінного, пане полковнику.

Також можемо рахувати зразковими й козаків його куреня, — зауважив осавул, коли зачинилися двері за поручником Гребінцем.

— Не командант куреня, а золото. Нашим окремим повстанчим курінем можемо сміло гордитися, — дивлячися крізь шибку вікна вслід поручникові Гребінцю, промовив полковник Березинський.

ЗА БАТЬКА Й БРАТА

Оповідання

Гарний, тихий подільський ранок.

Сонце спокійно, поважно й впевнено пнялося догори.

Повітря ще не цілком насичелося теплим його промінням.

У цей, власне, самий ранок на Подільщині, в одному селі, розташувався піший курінь Галицької армії. Відпочинок не предбачався довгий. З хвилини на хвилину команда куреня чекала на приказ зо штабу бригади про вимарш на Київ.

Командант куреня обійшов усі сотні, оглянув чи все в них гаразд і вернувся зо своїм осавулом до хати, що була призначена для штабу куреня. Але не встиг командант увійти на подвір'є своєї хати, як на вулиці показався віз, що прямував просто до воріт їхнього подвір'я. Старшини зупинилися й з цікавістю дивилися на віз і на того, хто сидів на ньому.

— Напевно якісь новини зо штабу бригади, — промовив осавул, намагаючися розглядіти особу, що копошилася на возі.

— Можливо, — погодився з ним командант куреня й теж очей не відводить від воза.

Старшини стоять і чекають, що буде далі. Чи до них, мов, чи ні. Видно було, що цей віз дуже зацікавив ко-

манданта куреня.

Коло воріт віз зупинився. Молодий хлопець, що сидів на возі, спритно зіскочив на землю й направився до старшин.

— Чи можу я бачити команданта куреня? — запитав він, ставши струнко перед старшинами.

— Для чого? Маєш якесь доручення? — цікавиться осавул.

— Жадних доручень не маю. Я хочу до нього звернутися з одним проханням.

— А саме? — питає командант, пильно оглядаючи хлопця.

— Хотів би вступити охотником до вашої частини.

— А-а... То я є командант.

Хлопець, що стояв лицем до осавула, зараз же повернувся до команданта куреня й, не міняючи пози «струнко», проговорив:

— Прощу, пане команданте, прийняти мене до вашої частини.

Командант куреня приємно був заскочений таким проханням. Він хвильку щось думав, а потім каже:

— Але, друже, це галицька військова частина. Може ти хотів би бути у вашій, наддніпрянській, частині?

— Наддніпрянської частини поблизу немає, а мені всеодно в якій українській частині служити.

Як відповідь, так і струнка постать та вміння тримати себе перед старшинами, подобалася командантові куреня. Середнього росту, смуглявий, з обличчям інтелігентної людини, що скоріше походило на обличчя дівчини, ніж хлопця, він робив на команданта дуже гарне враження.

— Гаразд. Радо приймаю, — по маленькій павзі дав згоду курінний.

— Дякую, пане команданте, — щиро промовив хлопець.

— Скільки тобі років?

— Вже минуло дев'ятнадцять.

— А дозвіл батьки дадуть?
— Мати дасть. Я вже з нею балакав.
— А батько?
— Батька не маю. Він був старшиною у Вільному Ко-
зацтві й під час одного бою з москалями — забитий.
— А ти, значить, думаєш відплатити за свого бать-
ка? Чи так?
— Так, пане команданте. Може хоч мені пощастить.
— Маєш якусь освіту?
— В цьому році закінчив середню школу. Восьми-
клясову гімназію.
— Ото добре. Нам, власне, таких стрільців і потріб-
но. Принаймні буде ким старшинські кадри заповняти.
А в нас старшин завжди бракує. Пане хорунжий, —
звернувся командант до осавула, — зарахуйте його в
першу пішу сотню.

Осакул вийняв із кишені записника.

— Якщо маєте з собою якісь папери — прошу пока-
зати, — тримаючи в руках олівця й записника, каже
осакул до хлопця.

Хлопець подав осавулові свою персональну посвідку.

Записавши ім'я, прізвище та де народився, осавул
перепитує:

— Євген Таращук, син Панаса Таращука, із села
Будяківки, Брацлавського повіту, на Подільщині, 19
років. Так?

— Так, пане хорунжий.

— Ну, гаразд. Можете їхати додому. Але вдома не
баритися, бо не сьогодні, то завтра вранці можемо ви-
рушити звідсіля, — по-приятельськи порадив коман-
дант куреня.

— Я ще сьогодні ввечері тут буду, — запевнив хло-
пець.

Він гучно стукнув закаблуками, повернувся по-вій-
ськовому й хутко пішов до свого воза.

— Гарний хлопець, — промовив командант вслід но-
воприятому охотникові.

— А чи звернули ви увагу, пане сотнику, на нього?
— запитав осавул, коли віз рушив.

— А то чому?

— Та якби не штани, то я присягнув би, що це дівчина.

— А це, дійсно, ви маєте рацію. В нього є щось не хлоп'яче. Але це не дивно. На Наддніпрянщині, у можливих господарів, другий раз і не розбереш хто хлопець, а хто дівчина. Хібащо по одягу.

Старшини направилися до хати.

Вони вже привикли до різних несподіванок. За кілька хвилин забули й про охотника й про його дівочий вигляд.

Під вечір старшини пішого куреня, що розташувався в селі Чудаках, зійшлися на подвір'ї команданта, щоб довідатися про розподіл часу на завтрашній день. Старшини стоять, балакають, жартують...

— Панове, ось, нарешті, той, кого ми чекаємо! — проговорив один із старшин і показав рукою в бік майдану, по якому їхав якийсь верхівець.

Всі старшини зразу перевели зір на верхівця.

Балачки між ними припинилися.

Мовчанка.

— Напевно зо штабу бригади наказ про вимарш, — висловив свою думку осавул куреня.

Старшини стоять і очей не відводять від верхівця. Розмова не «клеїться». А верхівець хутко наближався до подвір'я команданта.

— Прошу, пане хорунжий, піти до воріт і довідатися в чому справа, — звернувся курінний до осавула.

Осавул повільно направився до воріт. Але верхівець випередив його й першим опинився коло воріт. Ворота були зачинені. Верхівець, не спиняючи коня,

направив його просто на тин, що подвір'я відділяв від вулиці. З розгону кінь легко перескочив тин, зробив ще кілька скоків по подвір'ї і зупинився поблизу старшин. Але кінь так раптово зупинився, що аж присів на задні ноги. Від такої несподіванки, а може й з переляку, старшини кинулися врозтіч. Верхівець звинно зіскочив із коня, пустив повід, а сам направився до хати, куди вже встиг ускочити курінний.

— Та поволі, а то людей подавиш!.. — сердито вигукнув командант куреня до сміливого верхівця. — Ти що — зо штабу?

— Ні, пане команданте. Я той охотник, що ви вранці прийняли до складу свого куреня.

Спочатку курінний не зрозумів у чому справа, але за хвильку пригадав, що, дійсно, вранці зголошувався якийсь охотник.

— Це ти? Як це... Та... Тар... — намагався курінний пригадати прізвище охотника.

— Тарашук Євген, пане команданте, — підказав охотник.

— Так, так!.. Тарашук. Тепер пригадую.

Старшини, що були розбіглися по подвір'ї, почали сходитися до хати команданта.

Перший підійшов осавул і з цікавістю оглядав охотника.

— Ти значить, на власному коні приїхав? Та й одяг маєш гарний — старшинський, — оглядаючи охотника, повільно промовив командант.

— Цей кінь і однострій мого брата. Він був поручником у першому кінно-ударному гайдамацькому полку. Забитий коло станції Слобідки. Недалеко Одеси. Товариш мого брата привів нам коня, а з ним і речі. На цьому ж коні також в бій ходив і мій батько.

— То цей кінь пережив і батька й брата? — здивовано запитав курінний.

— Так, пане команданте.

— О, хлопче, то ваша родина має великі втрати, —

співчутливо промовив курінний. — Батько й брат уже віддали своє життя за батьківщину. Маєш іще братів чи сестер?

— Я тільки один тепер у матері залишився, — сумно, повільно сказав хлопець і опустив очі додолу.

— То тобі одному тяжкувато буде розраховуватися з москалями. Вони в тебе у великому боргу.

— А ми допоможемо, пане сотнику, — зразу відгукнулося кілька голосів із групи старшин.

Командант куреня задоволено всміхнувся.

— Кажете, панове старшини, один за всіх і всі за одного. Власне, так воно й має бути. Так воно буде й в нас, — запевняє він. — Гаразд. Тоді й я до розпорядимости Таращука. Якщо підемо спільною лавою, то виграємо. Допоможемо Таращуківі відплатити за батька й брата.

Маленька павза.

Таращук не підводить сумних очей.

Він уперто дивиться в землю, неначе там щось вишукував. А старшини теж, як видно перенялися горем нового охотника, мовчали.

По недовгій мовчанці, щоб змінити тему розмови, курінний звернувся до охотника:

— На коні, я бачив, ти добре їздиш. Навіть можна сказати — як маленький божок. Але чи стріляти вмієш?

Таращук підвів очі, подивився на команданта куреня й знову опустив їх.

А трошечки згодом він каже:

— З доброї рушниці, якщо її знаю, то на двадцять метрів, стоячи, в копіюку* промаху не дам.

— Та невжеж? — здивувався курінний.

Таращук трошки вище підняв голову й, сміливо дивлячися в очі командантові, запропонував:

---

*) Одна копіяка одноварта двум українським грошам. Копійка мала діаметр приблизно у півтора сантиметра.

— Якщо бажаєте переконатися, то прошу — я до ваших послуг.

— Може й шаблею володіти вмієш? — поцікавився молодий хорунжий, який був у Бригаді перший знавець і фахівець шабельної рубки*.

— О, так!.. Це мої любимі вправи у вільні хвилини, — захоплююче, відповів охотник. — Мій брат старшина-кіннотник, але, бувало, як візьмемо рапири в руки або просто й звичайні шаблі, то я його нераз у кут заганяв, — і очі в Таращука заблестіли відвагою, рішучістю.

Молодий хорунжий, знавець шабельної рубки, при перших словах охотника схопився було за ручку своєї шаблі, але при останніх словах непомітно залишив її в покою.

«Може, дійсно, шаблею володіє по-запорозьки», подумав хорунжий.

А командант куреня, немов відгадав думку хорунжого, гордо повів очима по групі старшин і промовив:

— Ось, прошу, панове, маємо перед собою правдивого запорожця.

Таращук посміхнувся й скромно зауважив:

— Не помилилися, пане команданте. Моя бабуся, по татові, прямий нащадок кошового Війська Запорозького Данила Гладкого. Востаннє він був кошовим в 1757 році, коли Січ була над річкою Підпільною. Це між річками Базавлуком і Чартомликом, що вливаються в Дніпро.

Своїм підтвердженням про родство з запорожцями, охотник дуже здивував усіх старшин. Вони не то з любов'ю, не то з пошаною дивилися на нащадка Гладкого

---

*) Спеціальний вираз військовиків. Це значить: уміти рубати шаблею молоду, сиру лозу, різні сирі вітці та фігуру людини, що зліплена з глини. На Кавказі у черкесів, інгушів, лезгінів, тощо — рахується гарним рубакою той, хто стоячому баранові одним махом відрубить голову, а баран, навіть, і не ворухнеться. За кілька хвилин тільки впаде на землю.

й не знали, що їм на те говорити.

Виручив командат куреня.

Він, по маленькій павзі, каже:

— От бачите, панове старшини, маємо знаменитого кандидата на старшинську рангу. Гадаю, що він її незабаром і добуде. І галицька військова частина матиме у своїх лавах нащадка тих, хто на протязі довгих років боронив нашу землю від ворожих нападів.

З останніми словами від підійшов до коня, оглянув його й з приємністю кілька разів провів рукою по розкішній, вміло розчесаній, гриві.

— Гарний кінь, — похвалив курінний. — Це мрія справжніх кіннотників.

— Пане хорунжий, — звернувся потім він до осавула, — прошу приділити Таращука до кінно-розвідчої чоти. Не можна його залишити з конем у першій пішій сотні. Там йому бракуватиме товариства-кіннотників.

— Е, пане сотнику, я не протестував би проти такого стрільця, — поспішив командант першої сотні подати про це до відома курінному. — Радо прийняв би Таращука до своєї сотні. Він би у мене мав праці по вуха, а зокрема під час бою, — запевняє далі командант сотні.

— А кінно-розвідча чота хіба не потрібує таких стрільців?

— Знаю, що потрібує. Але мені шкода, що моя сотня не матиме його. Шкода, шкода, — зідхнув сотенний. — Та й кінь у нього такий, що не сором було б і нашому бригадному отаманові погарцювати, — як видно щиро, з жалем додав він.

Курінний посміхнувся.

— Щоб вас хоч трошки потішити, то даю слово, що на час бою Таращука призначатиму зв'язковим до вашої сотні. Згода?

— Сердечно дякую за вашу велику ласку, пане сотнику, — щиро роземіявся командант першої сотні, а з ним і всі старшини.

— Ну, а ти, Тарашук, вдруге таким віхром не влітай до мене на подвір'я. Знаєш, можна ненароком когось і під копита підбити, — більш по-приятельськи, ніж по-начальницьки, звернувся курінний до охотника.

**
*

Минуло кілька днів.

**
*

Кінний роз'їзд у шість шабель виїхав із села Жовтух і направився до села Рогатівки. На чолі роз'їзду був старший десятник Зарічний, а в числі стрільців був охотник-стрілець Євген Тарашук. Роз'їзд простував уперед не поспішаючи. Час від часу десятник зупинював стрільців й уважно оглядав поле. Зокрема він дуже уважно придивлявся до кущів, що були понатикані на полі то там, то там. Деякі кущі, на які так багате подільське поле з боку Полісся, були такі великі, що в них міг заховатися навіть і кіннотник.

Роз'їзд переїхав невеликий шматок поля, спустився на леваду, а потім ізнову піднявся на поле.

Хоч на полі жадного признаку присутності ворога й не було, але стрільці все ж їхали обережно й нервово оглядалися навкруги. Їх бентежила нерівність поля та кущі. Стрільці не могли почувати себе в безпечности. В ярку чи в чагарнику легко міг причаїтися ворог і підстрілити любого з них. Властиво, вони не були боягузами, але вже так є в натурі кожного хороброго стрільця, що він рахує більш почесний бій відкритий, ніж підступний.

— Стій!.. Увага!.. — раптом вигукнув стрілець Тарашук.

Стрільці зупинили коней і, тримаючи рушниці в руках напоготові, нервово зайорзали на сідлах. Дуже уважно повели очима повсюди, але нікого не бачили.

— В чому річ, Таращук? — запитав десятник Зарічний, а сам не переставав оглядатися навколо.

— Подивися он на ті кущі, що впереді праворуч від нас, — відповів Таращук і ткнув пальцем у бік кущів, що були на віддалі трьох соток кроків від них.

Десятник направив далековида на кущі й почав їх розглядати.

— Та немає там нікого, — промовив за якийсь час десятник Зарічний.

— Я виразно бачив, що хтось ховався між ними... Е, товариші, тут треба бути дуже обережним. Чортова москальня хитра, — попередив Таращук стрільців.

— Візьмім трошки назад і об'їдемо ті кущі з другого боку, — дав наказа десятник.

Роз'їзд повернув назад, а потім узяв напрямок поуз кущі.

Стрільці їхали лавою, оглядалися, вдивлялися. Рушниці тримали напоготові й направили на підозріле місце. Коли роз'їзд був у віддалі ста кроків від тих підозрілих кущів, десятник ізнову зупинив стрільців і почав розглядати не тільки кущі, але й всю місцевість навкруги них.

Раптом із кущів пролунали два постріли.

Очевидно ворог стріляв навмання й нервово, бо кулі просвистіли високо над головами стрільців. Але вони були підготовані до того й раптові стріли нікого не злякали, тільки коні неспокійно затупцяли на місці.

В ту ж мить стрільці дали дружню відповідь із шести рушниць.

Із кущів вискочили два верхівці й щодуху пустилися до села Рогатівки.

— Ану, хлопці, за ними!.. Гайда вперед!.. Живих язиків до команданта приведемо!.. — вигукнув десятник і шарпнув свого коня.

Вслід за десятником пустилися й стрільці.

Два ворожі верхівці, що вискочили зо своєї схованки, встигли вже від'їхати від тих куців кроків на сто. Очевидно їхні коні не були потомлені, бо по м'якому польовому ґрунті летіли, немов шалені. Але й стрільці напустили на своїх коней. Хоч коні стрільців і зробили вже досить поважну прогульку по полі, але не відставали від ворога. Навпаки, таращуків кінь легко обігнав своїх, вискочив наперед і явно зменшував віддаль між ворожими верхівцями й роз'їздом.

Отак, не зменшуючи ходу, пролетіли одні й другі біля кілометра. Впереді виднівся невеличкий потічок, уздовж якого торчали великі старі верби.

Один ворожий верхівець мав мабуть слабшого коня, бо почав відставати від свого товариша. Зате Таращук із кожною хвилиною все виразніше й виразніше насідав на нього. Верхівець оглянувся раз, другий, а Таращук, пригнувшись до шиї коня, не відводить очей від його спини.

Ще раз олянувся верхівець.

Ще сильніше врізалися остроги в ребра коня.

Ще нижче пригнувся до гриви й намагався примусити коня, щоб той збільшив швидкість руху.

Але то була зайва річ.

Таращуків кінь немов би навмисне, немов би наперекір всім і всьому не тільки не відставав від верхівця, але ось-ось наскочить на нього.

Бачить верхівець, що не втече й приготувався до оборони: кинув рушницю, а висмикнув шаблю.

Те ж саме зробив і Таращук.

Він геть шпурнув рушницю, витягнув шаблю, злегка підвівся на стременах і приготувався до бою.

Таращуків кінь, немов вічув намір свого молодого господаря, ще піддав ходу.

Ще минула хвилька у скаженому бігу.

Таращук поволі цілком випрямився й не сидів уже у сідлі, а стояв у стременах. Праву руку з шаблею під-

няв догори.

І ось іще кілька дужих скоків коня, сильний взмах руку Таращука й голова з правою рукою, відставшого верхівця, геть полетіла на землю.

— Це за батька! — вигукнув Таращук і опустив униз шаблю, з якої зкапувала на землю тепла чоловіча кров.

Кінь же не зменшує ходу й хутко наближується до другого верхівця.

За кілька десятків кроків до ворожого верхівця, Таращук ізнову підвівся у стременах і приготувався до нового вдару.

Але тут трапилося те, чого не предбачав молодий, ще недосвідчений та небувалий в боях, охотник-стрілець.

Владний, самопевний тупіт ніг таращуківського коня верхівець із кожною хвилиною відчував усе ближче. Він чітко чув, що за його спиною жене, мов оскаженілий, невмолимий ворог, від якого помилування не діждеться. Жах опанував верхівцем. Він оглянувся й побачив, що тільки один кінь навздоганяв його, а товариш валявся вже на землі. Верхівець притримав трохи свого коня й напів обернувся до Таращука. Якусь хвилюк пильно дивився на нього, потім підняв рушницю й кілька разів стрілив навмання, з метою налякати. Після стрілів він хутко скрутив і понісся вздовж потічка, ховаючися поміж вербами.

Таращук раптом випустив із рук повід і шаблю.

Він ухопився за луку сідла й намагався не згубити рівноваги. Але кінь не відчув нічого. Не дивлячися на звільнення повода, він тим же ходом простував далі, просто вперед.

Десятник Зарічний бачив, як Таращук спритно зсадив із коня відставшого верхівця й здиву аж скрикнув. Але трохи згодом побачив, що другий верхівець після стрілів почав утікати вздовж потічка.

— Хлопці, навперейми! Хутко! Хутко!.. — гукнув на ходу десятник і звернув праворуч.

Стрільці не відстали від десятника.

Таращук хотів було зупинити свого гарячого коня, але вже не мав сили випростати руки, щоб дістати випущений повід. Права щока вся була залита кров'ю. Дзюрчала кров також із шиї. А в коня, то трошки вище лівого вуха, спочатку показалася маленька струя крові, але щодалі, то збільшувалася й збільшувалася. За якусь хвилину кров цілком залила ліве око й скапувала додолу.

Мабуть кінь не відчував нічого.

Він підлетів до потічка й в одну мить опинився на другому боці.

Від несподіваного скоку коня, Таращук не втримався в сідлі. Спочатку кльонув носом у гриву коня, а потім повільно почав хилитися на лівий бік. Даремно він уг'явся безсилим пальцями в сідло, то йому не помагало. Не помагало й силкування втримати рівновагу. Таращук усе нижче й нижче хилився додолу. Раптом руки залишили сідло й голова стукнулася об землю.

Таращук добре знав, пам'ятав, що у випадку небезпеки, потрібно звільняти ноги від стремен, але тепер він не міг цього зробити. Права його нога сама пособи якось звільнилася від стремена, а ліва залишилася. Коли Таращукова голова торкнулася землі, то кінь поволочив її по стерні.

Та розумна тварина напевно щось недобре відчула, бо почала хутко збавляти ходу й нарешті зупинилася.

Коли кінь зупинився, нога висковзнула зо стремени й Таращук розтягнувся на стерні.

Був непритомний.

За кілька хвилин він очунявся й голосно застогнав. Відчув нестерпний біль у всьому тілі.

Отак кілька хвилин Таращук нерухомо лежав і голосно стогнав.

Тяжкий та голосний стогін ген розносився по полі. Хотів було він підвестися, але не зміг. Ледве, ледве трошки голову підняв, але видно не стачило сили втримати її, бо зараз же опустив на землю. Тепер не тільки з щокі та шиї ішла кров, але майже вся шкіра на голові була поколота твердою, сухою стернею й обліплена землею, що перемішана була з кров'ю. Ані очей, ані вухів не можна було розпізнати, де, власне, вони були. Голова Таращукова виглядала, немов велика грудка м'якої, вогкої землі.

Із тієї вогкої грудки землі пробивався тяжкий, тяжкий стогін.

За хвилину Таращук ізнову попробував підвести голову, але теж даремно — не підвів. Він іще тяжче та якось нерівно, з переривами, застогнав.

Поблизу немає ані однієї живої душі. Немає нікого, хто б міг йому допомогти. Стрільці були по другий бік потічка. Вони захопилися погонею й вже навздоганяли ворожого верхівця. Їм і в голову не приходило, що з їхнім товаришем Таращуком могло щось трапитися.

Стрелець Таращук лежав на полі один.

— Води... Прощу... Води... — тихо, з переривами видушив слова ранений.

Але даремно.

Ані відповіді, ані помочі не було.

День лагідний. Сонце всю свою теплоту віддає святій землі та всьому живому сотворінню, що живе на ній. Ось чому в той день на полі відчувалася сильна задуха. Ця задуха зле впливала на раненого, бо побільшувала його спрагу.

— Води... Води... — не перестає бельмотати ранений.

Але тихий шепіт Таращуківий ні до кого не доходить. І ні кому не було ніякого діла до того, що десь на полі самотній стрелець просить порятунку.

Раптом Таращук замовк.

Очевидно він знесилився, знепритомнів.

Якийсь час не чути ані стогону, ані голосу. Ранений

лежав, немов якась колода.

Нарешті появилися ознаки, що Таращук іще живий.

Він тихо застогнав і робив руками ледве помітний рух. Неначе він хотів упевнитися, де лежить або хотів за щось ухопитися, щоб не скотитися кудись. Але руками не міг він володіти. Вони не слухалися його.

Таращук ізнову притих, знепритомнів.

Але такий стан тривав недовго.

Він іще раз силкувався зробити якийсь рух усім корпусом. Мабуть намагався підвестися. Але теж нічого не вийшло. Почав судорожно корпати пальцями землю, немов би шукав там, у землі, для себе порятунку.

— Ой... Ой... Мамо... Болить... — нарешті болісно, подитячому, зашепотів Таращук.

Але поблизу коло нього мами не було. Вона не чула шепоту раненого.

В цей мент пролунало з десяток пострілів із боку роз'їзду.

— За брата... — ледве чутно вимовив ранений.

Пальці його правої руки міцно стулилися докупи, немов тримав шаблю. Але далі Таращук не витримав. Сили залишили його. Упав у безтям'я. Якусь хвилину лежав цілком непорушно. Навіть дихати перестав.

Нарешті почав тихо, тихо й спокійно шепотіти:

— Мамо... Болить... Мааам...

Тут голос стрільця Таращука обірвався назавжди.

**
*

— Пане сотнику, стрільця Таращука обмили й передягли в чисту білизну, — робить доклад командантові куреня старший десятник Зарічний. — Але це був не хлопець, а дівчина, — додав він.

Курінний, що спочатку неуважно слухав доклад десятника, раптом повернувся до нього.

— Що ти говориш? — здивовано запитав він.

— Це був не хлопець, а дівчина, пане сотнику, — повторив десятник. — Ось її правдиві документи, — і він подав командантові кілька паперів і шаблю Таращукову.

Сотник узяв і шаблю й папери.

«Персональна посвідка. Видано Євгенії Таращуківні на право переїзду до села Мощук, Проскурівського повіту, на Подільщині. Начальник Проскурівської районної поліції поручник Карась,» прочитав курінний перший папірець.

— Хоч за батька й брата відплатив, але й сам поляг, — стиха промовив він не то до себе, не то до десятника Зарічного.

Командант куреня хитнув головою пару разів і на хвильку замислився.

— Пане хорунжий, — промовив курінний до осавула, — наш вихід із села, що призначено на ранок, відкладую на полудень. Вранці відбудуться похорони стрільця Таращука. На похоронах мусять бути присутні у повному складу всі сотні куреня. Прошу віддати відповідне розпорядження сотенним командантам.

— Гаразд, пане сотнику, — стоячи вислухав наказа, відповів осавул.

— Ага, Зарічний, — звернувся потім командант куреня до десятника, — а де ж кінь Таращуківий?

— Та ми там же, на полі, і закопали його. Коли під'їхали, то він уже доходив. Навіть і пристрілювати непотрібно було.

— Значить кінь не пережив свого наймолодшого господаря. Бідна старенька мати. Свою останню дитину, останню свою підпору віддала для батьківщини, — тихо промовив курінний.

В хаті мовчанка.

Ніхто ні до кого не відзивається, ніхто ні на кого не дивиться.

Командант куреня відвернувся й одною рукою

нібито щось розшукував у течці, а другою вийняв із кишени хусточку й протирав очі.

Мовчанку ніхто не переривав.

Старший дасятник Зарічний ніякого переминувся з ноги на ногу. Йому стало якось не пособі. Він тихо вийшов із хати й повільно та сумно направився до сотні.

На другий день на цвинтарі, по зворушливій промові панотця, вісімсот стрільців присягнули над свіжою могилою, що вони відплатять за смерть свого товариша — стрільця Таращука.

ВІД КАМ'ЯНЦЯ ПОДІЛЬСЬКОГО ДО ОДЕСИ

Спомин

I

НА РОЗШУК АРМІЇ

Грудень, 1919 рік.

Гарний, але досить морозний ранок.

На межі Херсонщини й Подільщини стоїть залізнична станція Слобідка. Від Слобідки йдуть залізничні шляхи в три сторони, а саме: на Київ, на Одесу й на Рибницю, цебто — до Дністра. Коло станції притулилася невеличка колонія, що переважно складається з осіб, які працюють на залізниці.

У вагонах другої класи, що стоять на запасових залізничних торах, розмістився штаб Начальної Команди Української Галицької армії.

До одного з тих вагонів заходжу я й зо мною сотник Михайло Шило, молодий хлопець, що залишив київську гімназію й охотником зголосився до українського війська ще в 1917 році. По привітанні, оповідаю вартовому по штабу старшині про наші пригоди. Він попросив наші персональні посвідки. Ми дали. Старшина уважно прочитав наші посвідки, встав повільно й пішов до свого начальства.

Ми залишилися одні. Стоїмо й терпеливо чекаємо на відповідь.

Кожен із нас, цебто — я й сотник Шило, був твердо переконаний, що наші «митарства» від міста до міста по замерзлих полях, у стужу та холод нарешті закін-

чилися.

«Тепер би щось попоїсти, тепла кімната, а там далі видно буде, що робити,» проноситься думка в моїй голові.

За кілька хвилин старшина вернувся. Я одержую через нього відповідь від начальника штабу. Старшина каже, що згідно умови, зробленої між штабом Начальної Команди й штабом Добрармії* прийняти нас до Галицьких частин не можуть.

«Добірайтеся, панове, до Одеси», каже генерал, що ввійшов у той час до переділу вагона, де були ми. «Там є наша українська галицька збірна станиця й я гадаю, що вас там приймуть».

Генерал не запитав, а нам старшинський гонор не дозволив сказати, що в нас, як у шлунку, так і в кишені, хоч возом заїжджай. Порожнього місця було більш, ніж треба!

Без одного сотика в кишені, від самого Кам'янця Подільського, через Нову Ушицю, Могилів Подільський, Жмеринку та Вапнярку йшли ми ввес час пішки. Мало того, що йшли, але ще приходилося й ховатися від ворогів. Спочатку ми ховалися від ляхів, потім від червоних москалів (комуністів), а тут уже від білих москалів, цебто — від Добровольчої армії. Ішли від села до села, від міста до міста, випрошуючи у людей кусок хліба.

То ще не біда, що хочеться їсти. З тим іще можна було б миритися. Але біда була в тому, що мороз нам таки дуже й дуже дошкулював. Теплою одежу ми не мали. Не спромоглося наше начальство роздобути його, а на грабунки ми не здібні були. Отож на одного Бога тільки й була надія — може, мов, якось та виживемо.

Вклонилися ми чемно, по-військовому, пану генералові й вийшли з вагону.

Вийшли, постояли коло вагона, покірно, мовчки по-

---

*) Московська Добровольча армія, що була тоді під керуванням генерала Денікіна. А скорочено писали — Добрармія.

дивилися на ясне морозне небо й пошкандибали в бік Одеси. Дійсно, ми не йшли, а шкандибали. Більше ніж по трьохтижневій прогульці, по замерзлих полях та дорогах, у нас ноги порозпухали, немов колодки. А тут ще й водяні пухирі на ногах кожної хвилини давали про себе вістку. Щоправда, частина з тих пухирів уже полопалися, але за те решта сиділа ще цілісінька.

Починаючи від Кам'янця Подільського й аж до Нової Ушиці, нам доводилося йти виключно полями. Ішли або вранці, або перед вечером. Ми вибирали для своїх переходів ту пору дня, коли можна було сподіватися, що зустрінемо найменше людей на своєму шляху.

В Новій Ушиці відпочили пару днів у мого старого знайомого міського лікаря. При його ж допомозі, а вірніше — при допомозі його двох доньок, ознайомилися з разташуванням польських військових відділів, що несли охорону міста з боку Могиліва. Отож відпочили пару днів і мусіли мандрувати далі. В лікаря не можна було довго засиджуватися. Там нас поляки могли «накрити» й відправити до Ланцуту*.

Пізно ввечері ми обійшли поза Новою Ушицею польську військову заставу, що сиділа на могилівському шляху, а потім звернули на великий шлях і тим шляхом уже більш спокійно дійшли до Могиліва. Перебули в місті три дні. За той час зібрали необхідні відомости про заняті москалями українські землі. Роздобули буханець хліба й похмуро рушили вздовж залізниці в бік містечка Жмеринки.

Куди нам, власне, треба було йти, то ми й самі ще добре не знали.

Нам то треба було знайти українську армію. По слухам вона пішла у московське загілля. Але де саме її

---

*) Ланцут невелике місто в Галичині. До нього поляки відправляли всіх українців військових і замикали за дроти, цебто — інтернували. Величезний цвинтар, що залишився там, свідчить про те, яке було життя інтернованих.

шукати? В якому напрямку? Та як — пішки? У такий холод і стужу!

Моя хвороба, що прикувала мене на кілька місяців до шпитального ліжка в місті Кам'янці, була причиною загублення мною зв'язку з українською армією.

Щождо сотника Шила, то він опинився коло мене випадково. Після того, як я залишився у шпиталі, він направився з гайдамаками отамана Волоха на Любар. Але там Волох счинив заколот проти головного отамана Симона Петлюри. Ті гайдамаки, що не поділяли думки Волоха, мусіли вночі втікати. Тому й сотник Шило втік до Кам'янця, де й розшукав мене. Під час заколоту, що счинився між гайдамаками, він був легко ранений у руку.

Отож ані він, ані я не знали, де перебуває та куди направляється наша армія. А слухів було тоді в Кам'янці! А балачок різних, як між військовими польських частин, так і між цивільними, хоч отбавляй!

До Ланцуту, польського табору інтернованих, не хотілося нам попасти, а додому, цебто — до Києва, не могли добратися. Там ще московська червона армія хозяїнувала. Та й у світ-за-очі йти, щоб шукати вітра в полі, теж було неможливо.

Але ми вибрали неможливе.

Ми хотіли бути поближче до тих місць, де ще так недавно зводили великі, нерівні бої з ворогами України.

Наш рух із Кам'янця Подільського був направлений, як перший етап, на Нову Ушицю. Пізніше пішли на Могилів Подільський, а потім на Жмеринку.

По кількох днях переходу, опинились ми у Жмеринці. Коли ж добралися до неї, там нас чекала несподіванка.

В Жмеринці ми розшукали батьків сотника К*.

---

*) На пропозицію начальника штабу групи, полковника Змієнка, я перейшов від начальника пересування військ Одеського округу до штабу групи, де мене призначили начальником від-

При родичах мешкав і сотник. Як сотник, так і батьки його прийняли нас дуже радо. Вони тут же запропонували нам, щоб ми хоч би пару днів у них відпочили та підкріпили свої сили для дальшої дороги. Цілком зрозуміло, що ми без жадного вагання прийняли запрошення.

Сотник К., бувший мій осавул у штабі Південно-Східньої групи отамана Яніва, втішився нашим приходом. Він сподівався почути від нас дещо цікаве про нашу армію, про нашу працю та про перехід через Румунію. Зокрема його цікавило про долю Південно-Східньої групи, відкіля він вийшов перед самим переходом групи через Басарабщину, що була в той час окупована румунами.

По відступі української армії на лінію Кам'янець-Проскурів-Тальное, а Південно-Східньої групи через Басарабщину — в Галичину, сотник К. залишився вдома. Але йому не повезло, як взагалі й всім тим старшинам, що залишилися вдома.

Спочатку, коли він добрався до Жмеринки, жив у батьків кілька місяців спокійно. Та ось прийшли червоні. Своїми масовими розстрілами, здебільша старшин, нагнали на всіх великий страх. Отож і він мусів кілька тижнів ховатися на горищі в одній своєї родички. Те горище його спасло. І спасло тому, що саме там, у тому будинку, мешкав у той час чекіст-комісар. Прихід московської добровольчої армії звільнив сотника з горища й дав йому можливість трохи морально відпочити. Але за пару місяців господарювання добровольців у Жмеринці, ними була об'явлена мобілізація старшин і підстаршин і сотник ізнову мусів лізти на те саме горище.

ділу зв'язку, а сотника К. моїм осавулом. Коли група переходила до Галичини через Басарабщину, сотник залишив штаб і вернувся до Жмеринки, де перебували його батьки.

На цей раз він ховався від москалів «білих»*.

В той час, коли ми прийшли у Жмеринку, сотник К. переховувався то у своїх батьків у погребі, то на горіщі в тітки. Властиво переховувався не тільки він один. Переховувалося багато й інших старшин української армії, що при відступі дезертирували для «влаштування» себе вдома більш вигідніше.

Отож, коли ми опинилися у батьків сотника К., відчували себе немов удома. Скориставши з доброї нагоди, почали приводити свою «туалету» до порядку. Помилися, почистилися й за стіл до вечери.

Коли ж ми досить добре, цебто — смачно й вдоволь, попоїли, а на голодні шлунки воно все смачне, то всілися у м'які фотелі й почалася товариська гутірка. Тут згадали одних, згадали других. Згадали різні наші спільні пригоди й так хутко час минув, що несподівано для нас і надворі смерклося. Але, коли вже добре смерклося, почули гарматні стріли, а незабаром і рушничну стрілянину на вулицях містечка.

Коли проходили перед вечером вулицями містечка, то ми бачили, що влада була в руках денікінців, цебто — в руках добровольчої армії. Бачили, навіть, балакали з її салдатами. Тому ми дуже здивувалися, коли почули таку стрілянину та метушню на вулицях.

«Ми з собою й війну до вас принесли», кажу я до господарів.

«Тепер можна всього сподіватися», відповідає сотник К. «Денікінці втікають із України й повстанці б'ють їх по всіх усюдах аж дрантя летить», сміється він.

Але все ж не могли зрозуміти тієї стрілянини й наші господарі, батьки сотника. Вони припускали все — навіть заколот серед добровольчої армії або між добро-

---

*) «білі» москалі — так називали себе військові московської добровольчої армії, що була під командою генерала Денікіна, а потім генерала Врангеля.

вольцями й стрільцями Галицької армії.

Хто кого бив на вулицях містечка довідатися не можна було. Ніхто не відважувався вийти з хати на вулицю, бо мимо вікон почали шмигати цілі групи невідомих вояків.

Наші милі господарі мали великий життьовий досвід та ще до того досвід тодішньої революції. Ще й стрілянини не було, як вони засвітла все міцно позамикали надворі, а в хаті вікна закрили подвійними ставнями. Щождо хатних дверей, то вони були під товстими, цебто — грубими, залізними заслонами. Ті заслони були зроблені на спеціальне замовлення вже в час революції. Це називається — життьовий досвід!

З револьверами в руках, ми разом із господарями просиділи аж до ранку. Вранці довідалися, що в Жмеринці вже наводить свій порядок український повстанчий отаман Шепель. Московського салдата та старшини ніде не видно. Навіть духом їхнім не пахне.

По сніданку, всі кинулися на вулиці містечка. Не спішив тільки я та й сотник Шило теж. Ми не мали на меті приєднатися до того повстанчого загону. Вже дещо чули про нього. Отож я, сотник Шило та сотник К. вийшли на вулицю, роздивилися навкруги й направилися до залізничного двірця. Там, як ми довідалися від повстанців, перебував отаман Шепель зо своїм штабом. На двірці, крім отамана Шепеля та його повстанців, ми зустрінули багато старшин Галицької армії. Я зараз же завів розмову зо старщинами-галичанами. Оповів їм хто я та що шукаю. Просив у них поради. Вони вислухали уважно й сказали, що українську армію тяжко розшукати й де вона — не знають. Вони радили нам увійти до складу галицьких військових частин. Але для цього треба мати дозвіл від Начальної Команди. Де саме в той час перебувала Начальна Команда — ніхто з тих старшин не знав. Але припускали, що у всякому разі її можна було б розшукати на залізничному шляху Київ-Одеса й то не ближче Слобідки або Бірзули, а мо-

же й Роздільної.

Відпочивши чотири дні у Жмеринці та підлікувавши трохи пухирі на ногах, ми залишили сотника К. і його гостинних батьків. Рішили піти на розшук Начальної Команди Української Галицької армії. Ми думали, що при її допомозі нас зарахують в якунебудь військову частину й що нам легко можна буде з таким же самим успіхом служити й в галицьких частинах, як ми служили й в частинах наддніпрянських. В цьому не було в нас жадного сумніву. Ми були твердо переконані, що нам тільки треба було добратися до штабу Начальної Команди, від якої залежало прийняття, а там, мов, усе піде як слід.

Отож ми бадьоро вирушили з Жмеринки й направилися на південний схід, уздовж залізниці Київ-Одеса.

І приблизно за пару тижнів ми вже стукали у двері Начальної Команди, що перебувала на залізничному дворці у Слобідці.

Отож ми стукали.

Але даремно. Не достукалися.

Послухавши щирої поради пана генерала, начальника штабу, ми направилися до Одеси.

Іншого виходу для нас не було.

ЗА ГРАТАМИ В МОСКАЛІВ

Від станції Слобідки до Одеси сто тридцять чи сто сорок кілометрів. Перша станція мала бути Бірзула. До неї було двадцять один кілометр. Ішли полями й трималися залізничного шляху на віддалі від одного до трьох кілометрів. Властиво ту чи іншу віддаць тримали в залежності від профіля місцевости.

Гарний, чудовий світлий день. Коли б не холодний вітерець та не сніг, що сухо хрускав під ногами, то йти по замерзлій землі не було б тяжко. І навіть 15 ступнів нижче нуля були б для нас, як дурничка. Але... але от тільки наші голодні шлунки щораз, то сильніше давали про себе знати. Вже другий день нічого в роті не мали.

Не в кожного господаря й не в кожному селі, а зокрема на Подільщині, можна було випросити кусок хліба. Очевидно в селах нас приймали за втікаючих москалів. Навіть й українська мова не помагала.

«Бачиш, як вони навчилися по-нашому балакати», не раз чули за своєю спиною.

Коли ми відійшли від Слобідки кілометрів десять-дванадцять, то запримітили на залізничному шляху, між дерев'ями, маленький білий димок. Ми зразу догадалися в чому річ. І щоб тим дуже раділи, то ні. Навіть навпаки, бажали б ліпше не бачити його. То стояв там бронепоезд у засідці. Московської добровольчої армії бронепоезд у засідці.

поїзд нас не здивував, бо в тих околицях, як ми чули, погулювало чимало місцевих партизанських загонів. Вони нападали на невеличкі московські відділи та поїзди й нищили їх упень. Один із найбільших партизанських відділів, що оперував тоді в районі залізниць Бірзула-Вапнярка й Бірзула-Помічна, був під командою отамана Заболотного. Той партизанський відділ дуже дошкулював москалям і вони мали від нього досить шкоди.

Щоб не звернути на себе увагу дозорців із бронепоїзда, ми круто повернули в бік і пішли геть собі від залізниці. Та даремно. Пізно було вже ховатися. З бронепоїзда нас зауважили й почали обстрілювати гарматним вогнем. Напевно думали, що ми розвідники якогось партизанського загону. Інакше вони не могли пояснити собі нашу присутність у чистому полі.

Просвистіли перші гранати й розірвалися далеко впереді нас. Ми кинулися в бік. Бронепоїзд почав брати по нас пристрілку. Щораз, то ближче й ближче ложилися гранати. Треба було нам якось спасатися. Бачили, що не втічемо, а не хотілося вмірати ні за цапову душу. Раптом мені прийшла одна ідея — прикинутися мертвими. Я крикнув до сотника, щоб після першого вибуху гранати падав на землю й не рухався. Ми так і зробили. Вже лежачи на землі, я йому сказав, що нам треба отак полежати аж до того часу, поки москалі не перестануть стріляти. Отже, після вибуху гранати ми впали в сніг. Бронепоїзд іще дав пару стрілів і припинив стрілянину. Мабуть гадав, що ми вбиті, бо остання граната розірвалася недалеко й обсипала нас снігом та землею. Ми пролежали деякий час не рухаючися. Потім піднялися, взяли один-одного під руки, немов ранені, й пішли подалі від залізниці. Хотіли якнайскоріше заховатися від очей бронепоїзда.

Дякувати Богові — дешево нам обійшлося. Навіть нікого й не ранило.

В Бірзулу приплилися пізно ввечері. Впросилися до

одного залізничника-будочника переночувати. Вранці трохи під'їли в нього й пішли на залізничий двірець. Хотілося там «понюхати чим пахне в повітрі». Крім того ми хотіли роздивитися, чи не можна було б непомітно шмигнути в якийсь товарний вагон і «зайцем» доїхати до Одеси. А якщо не до самої Одеси, то бодай пару станцій в тому напрямку. Мали надію, що нам пощастить те зробити, бо вагонів на запасових торах було дуже багато. Більшість із них стояли порожні.

Але яка примха долі!

Ще й десятка місяців не минуло з того часу, як тут стояв штаб отамана Яніва. Я, як начальник відділу зв'язку, мав у своїх руках не тільки всі технічні й не технічні засоби зв'язку, але мені було підпорядковане депо паротягів, його майстерні й весь рухомий состав на залізниці. Отож іще не так давно я на тому залізничному двірці був майже повним господарем. Тепер же мусів проситися до бідного будочника, щоб дав притулок для ночівки та щось перекусити.

Навіть самому собі не вірилося, що так може бути в житті.

Але довелося повірити...

**

Ми сміливо йшли на двірець.

Стара, салдацького покрою, шинель, стоптані чоботи, два тижні не голене обличчя, яке до того днів п'ятишість не бачило мила — це все разом давало нам запоруку, що не кожний пізнає бувшого старшину штабу Південно-Східньої Групи. В такому стані нам було б цілком безпечно зустрінутись, навіть, і з московськими комуністичними частинами. Напевно прийняли б за своїх — товаришів, мов, пролетаріїв. І якщо судити по зовнішньому вигляді, то ліпших пролетаріїв, ніж ми тоді були, і в цілому світі не знайти.

Прийшли на двірець.

Пошвендалися по ньому.

Дещо підслухали, що балакали між собою московськї старшини й зайшли до почекальнї, щоб погрітїся. Довго розгулювати по двірці все ж таки не відважувалися. Також уникали зустрічі й з залізничниками. Боялися, щоб нас хтось не пізнав. У почекальнї теж за-тримуватися довго не думали.

Ввійшли до почекальнї й направилися просто до великої печі, що стояла посередині зали. Коло печі трохи поцопали й з цікавості підійшли до буфету. Оглянули заздрісним оком, подивилися, як смачно їли та пили українську страву московськї військовї, і направилися до вихідних дверей. Зробили кілька кроків і зупинилися. Ми побачили, що в залу увійшла група озброєних салдат і загородила шлях до дверей. Раптом почули команду:

«Нї с места!*

Дивимося, що це за чудо?

Але те чудо преспокійно наповнило й без того повну залю та вимагає від кожної особи персональнї посвідки.

«Напевно по нашї грїшнї душі», шепчу я до сотника Шила.

«Досить погуляли на волї», нишком, сміючися, відповідає сотник. «Вже пора нам, пане полковнику, й за залізними ґратами відпочити».

«Якби тільки за залізними ґратами. Думаю, що вони цим не обмежуться. У них, бачите, повний крах; б'ють їх по всіх усюдах. Отож москалі тепер страшенно лютують і зганяють свою злобу на невинних людях».

«В такому випадку зле прийдеться нашим голонькам?»

«Нїчого не зробиш. Що буде, те буде, а треба стояти. Втікати немає як».

---

*) Треба розуміти так: не рухайтесь з місця.

Московська варта, не поспішаючи, перевірює у присутніх на залі документи. Поволі наближується до нас. Ось, нарешті, підходить старшина, поручник в уніформі московського контррозвідника, й просить показати йому документи.

Мовчки протягуємо по одному маленькому папірцю. Решту своїх документів ми завчасно знищили ще в Кам'янці Подільському перед своїм виходом у мандрівку. Щось подібне предбачали й не хотіли мати зайвих документів.

В одному з наших папірців було написано:

«Подільська Губерніяльна Народня Лікарня. Місто Кам'янець Подільський. Посвідчення. Цим свідчиться, що полковник* Григорій Афнер, командант Кінно-Ударного Гайдамацького полку, під час свого перебування в лікарні жадних грошей від лікарні не отримував», печатка й підпис доктора, директора лікарні**.

А другий папірець був такого змісту:

«Командант Кінно-Ударного Гайдамацького полку. Посвідка. Пред'явник цього є дійсно командант першої сотні Кінно-Ударного Гайдамацького полку сотник Михайло Шило», печатка полку й мій підпис.

Прочитавши наші посвідки, московський старшина подивися на нас і від задоволення аж свиснув. Потім обернувся до своїх людей, що стояли коло нього, й проговорив:

«Чудесна рибка попалася!»

А «чудесна рибка» стоїть, мовчить, безрадно клипає очима та вперто дивиться на пику поручника.

Багато в ту хвилину різних думок промайнуло в голові. Але страху жадного. Ми вже звиклися з думкою,

---

*) Я, властиво, був штабс-капітаном в московській (царській) армії. Ця ранга дорівнюється сотнику української армії. Але на початку в українській армії ранги «писалися» по посадах.

**) Цю посвідку маю й зараз. Вона, як й інші мої персональні документи, буде передана до відповідного архіву.

що така хвилина може статися і її, властиво, береглися на кожному кроці. Та, як видно, не вбереглися.

Поручник звертається до мене, як до старшого, й каже по-московськи:

«Дозвольте доложити, пане полковнику, що ви арештовані».

«Гаразд», спокійно відзиваюся по-українськи.

«Що прошу?» не зрозумівши мене, перепитує поручник.

«Нічого. Я сказав: гаразд», відповідаю.

У той день нам уже непотрібно було розшукувати на передмістях містечка якоїсь хати, щоб там переночувати. Про це ласкаво потурбувався московський етапний командант Бірзули. Спали ми чудесно. Головне — було тепло. А для більшого нашого спокою, то в кімнаті, що мала міцні ґрати, двері гарненько на замок прикрили. Мабуть вони собі рішили: «Спи, мов, спокійно, любий гайдамаче».

На другий день по арешті, нас направили до міста Одеси.

Нас, двох українців, везли в товаровому нетопленому вагоні. А для охорони дали дасяток конвойних салдатів на чолі з підхорунжим.

Спочатку доставили до коменданта міста Одеси. В комендантурі очевидно розглянули наші папери й найшли, що ми не туди попали. Із комендантури нас направили на французький бульвар, до бувшої московської пішої юнацької школи. В той час там перебувала воєнно-слідча комісія московської добровольчої армії.

Двох українських бандитів*, навіть більше — гайдамаків, голодних, холодних, напів обірваних, конвоїрвало дасять салдатів із шаблями наголо!

Ідемо по вулицях міста Одеси — всі оглядаються.

---

*) Я пізніше довідався, що мене рахували дуже небезпечним «бандитом» і припускали, що я один із тих отаманів, які нищать в селах їхнє військо.

Напевно в кожного одесита промайнула думка: «Мабуть дуже небезпечні бандити, що їх ведуть під такою охороною. Це добре. Може в місті менше розбишацтва буде».

А один генерал, царство йому небесне, іде з собачкою та з синком-кадетом і, побачивши нас, зупинився. Дивиться — очей не відводить. Нарешті не витримує й питає конвоїрів:

«А кого це ви, браття, ведете?»

«Гайдамацького полковника, пане генерале», голосно відповідає підхорунжий.

«А-а-а!..» і ледве не присів пан генерал від страху.

Гайдамацького полковника, звісно, душегуба, жарти сказати!..

**

В юнацькій школі посадили нас у темний, холодний карцер*.

У тому карцері ані лавки, ані ліжок. Сіли по-татарськи. Сіли й задумалися. Не весело нам було. Навіть і жарти чогось нас покинули. Сидимо в кімнаті, немов із зав'язаними очима. Коли трохи освоїлися з темнотою, то почали прислухатися, що робиться поза кімнатою, але навколо було тихо. Ми були певні, що попали у руки контррозвідки або просто кажучи — до чеки**.

Сидимо отак годину, другу.

Раптом відчиняються двері до карцера, входить у кімнату якась особа у військовому однострою й зупинилася коло дверей. Якусь хвилину та особа мовчки розглядала кімнату, а потім питає по-московськи:

---

*) Карцер — це спеціальна темна кімната для арештованих.

**) Че-Ка це скорочено. Треба читати: московська чрезвычайна комісія. Вона найбільше відправляла українців на «той світ».

«Де полковник Афнер?»

«Я», відзиваюся й повільно піднімаюся з підлоги.

«Кінець», думаю. «Вже прийшли по мою грішну душу. Починають зо старшого».

Але ця військова особа підходить до мене ближче, обіймає та каже:

«Здоров будь, Афнер! Як же ти попав сюди?»

«Що за дідько?» проноситься в мене в голові. «Мабуть здурів цей чоловік?»

Дивлюся на погони — московський полковник, а обличчя не видно, бо в кімнаті темно, а він стоїть за світлом.

Я мовчу. Не знаю, що говорити. Не знаю з ким маю діло.

«Та ти чого мовчиш? Не пізнав? Я — Пантелеев».

Мов блискавка пронеслися в голові 1914-1917 роки, українські Карпати, Полісся, румунські Карпати, 196 піший Інсарський полк, полковий польовий ад'ютант штабс-капітан Пантелеев, москал, мій щирий приятель.

Не встиг я очухатися від такої несподіванки й промовити хоч одне слово, як він уже тиче мені в руку мій бравнінг, якісь папери та продовжує говорити:

«Слухай, Афнер, генерала, голови комісії, зараз немає. Я його заступаю. Ось тобі твої папери — втікайте. Звідсіля рідко хто живим виходить».

Мочки стиснув йому руку й у двері. За мною й сотник Шило.

Поспішали залишити гостинний будинок і гостинних мешканців у ньому.

І так-таки я й не спромігся ані «добрий день» йому сказати, ані «дякую». Про це пригадав собі на вулиці, але вже пізно було.

Відійшовши від юнацької школи з пару гонів — розглядаємо папери. Два папірці — це наші персональні посвідки, що московський поручник відібрав у Бірзулі. А третій був на московській мові, друкований. Читаємо: «Проходное свідетельство етапного коменданта номер

48. Препровождаються: гайдамацькій полковник Петлюровської армії Грігорій Афнер і гайдамацькій сотник Міхаїл Шіло в розпорядженні військово-слідственої комісії міста Одеси*, і підпис коменданта.

«Бачите, пане сотнику», кажу я до сотника Шила, «ми опинилися в ролі ізменників (зрадників) московської армії та матушке-Росії. За це мали б або погойдатися на мотузках, або покуштувати олов'яної кулі».

«Але ловко полковник зробив. Якби не прізвище — Пантелеев, то можна б подумати, що маеш діло з землячком».

«Боюсь, що не кожний наш землячок відважився б на щось подібне».

«І то правда. Ну, куди ж ми тепер підемо, пане полковнику?»

«Будемо розшукувати галицьку збірну станицю».

Сховали документи й пішли шукати вітра в полі, цебто — галицьку збірну станицю. Питаємо цивільних громадян Одеси про збірну станицю — ніхто нічого не чув про неї і не знає. І на кожний наш запит здивовано оглядають нас, здвигають плечима й ідуть собі далі. Але пройшовши з десятків кроків, обов'язково та ще підозріло оглянуться пару разів.

З розпитами зверталися до цивільних, бо питати військових не відважувалися.

---

*) Цей документ маю й зараз.

III

В ОДЕСІ

Вечоріло.
Ноги болять, їсти хочеться.
Зо вчорашнього дня, з самої Бірзули, в роті ще нічого не мали. Шановний пан етапний комендант номер 48 не потурбувався, щоб наші порожні штунки чимось заповнити.

Нарешті рішили зайти в якийсь будинок і попросити господарів, щоб пустили переночувати. Але в центрі міста цього не відважувалися зробити. Умовилися піти на якесь передмістя. Минувши ще з пару вулиць, ми побачили на одному будинку велику дерев'яну табличку й надпис на ній: «Меблівания комнати*. Большая Арнаутськая номер 46».

Постояли, порадилися й нерішуче направилися до «меблівованих комнат».

Правда, грошей у нас не було та й не пам'ятали, як вони й виглядають. Але ми покладали надію на свої старенькі шинелі. Думали, що ось може вони й вивезуть.

Заходимо.

В коридорі нас зустрічає жид, уже старшого віку людина. Не питає хто ми й чого хочемо, а мовчки заводить у сусідню кімнату. Жид уважно оглянув кімнату,

---

*) Це щось подібне до готеля або приватного пансіону.

а потім також мовчки показав рукою на одне вільне ліжко, Не сказавши нам ані одного слова, жид вийшов із кімнати.

Розглядаємося.

Кімната не дуже велика, але напхано до неї сім чи вісім ліжок. На одному ліжку сидить військовий у ранзі московського капітана (сотника) гарматника й читає книжку. На інших ліжках теж сидять військові, але без відзнак.

Як ми пізніше довідалися, то всі ті мешканці були військовими дезертирами московської добровольчої армії. Вони не мали наміру від'їжджати на пароплавах кудись на чужину, а тому якийсь час хотіли переховатися. Отож, очевидно, господар тих «мебліваних комнат» прийняв нас теж за дезертирів і радо відступив одне ще вільне ліжко. Ми дуже були задоволені тим, що він ні про що нас не розпитував та не вимагав від нас документів, цебто — персональних посвідок.

Щоранку й щовечора нам, як і всім дезертирам, приносив жид-господар по одному стакану чаю й по кусочку цукру. То був наш сніданок, обід і вечеря. Щоправда, деколи перепадало нам дещо й від дезертирів. Перепадало не тільки по кусочку хліба, але щось і до хліба. Найчастіше — оселедці. Дешево й пити хочеться. Тоді холодний чай ліпше смакує.

Таким чином ми там просиділи майже з тиждень. Не виходили на вулицю з «мебліваних комнат», бо нам не радили, навіть, і самі дезертири. Всі новини приносили вони й оповідали детально, що робилося в місті. Тоді Одеса переживала останні дні добровольчого панування. Всюди патрулі, сваволя, грабунки, насильство.

Вечері всі дезертири верталися до мешкання. Навіть вони, бувалі люди, і то боялися залишатися без зброї в пізню пору на вулицях міста. Як смеркне, то в місті чути стрілянину зо всіх усюдів, а коли вона при тихне, тоді чути гарматні вибухи десь за містом. Хто й кого б'є — ніхто толком не знає. Повсюди, даже в місті,

появляються й зараз же зникають партизанські відділи й просто звичайні озброєні міські грабункові банди. На передмістях Одеси московські вояки могли ходити, як удень, так і вночі, тільки великими групами.

В перший день нашого приїзду до Одеси, бачили наслідки праці «озброєних банд». По виході з залізничного двірця, ми натрапили на один вагон трамвая, що лежав на трамвайових торах недалеко від двірця. Той вагон був перевернутий «якоюсь озброєнною бандою». Принаймні так нам пояснили самі дезертири.

Майже щоночі ми чули під нашими вікнами жіночий або чоловічий галас. Але ніхто з нас і виглянути не відважувався. А то по-перше: з голими руками не могли нічого зробити, а по-друге: небезпечно. Нас тоді могли б відкрити й всіх заарештувати.

Місто Одеса було тоді переповнене московськими військовими. А на одеському рейду стояли під парами чужинецькі військові та торговельні пароплави. Ті ж пароплави приймали до себе на борт тільки втікачів-москалів військових і цивільних. Приняття на пароплав відбувалося під великою контролею.

Напевно москалі, військові добровольчої армії, відчували, що їм уже не доведеться більше господарювати ні в Україні, ні в одеському порту, ні на Чорному морі взагалі. Ось чому вони, що тільки могли, все вивозили з собою.

Я вже не кажу про те, що кожен із них вивозив цілі гори різноманітного майна для персонального вжитку. Особливо користувалися своїм привілегованим становищем вище начальство. Та правду треба сказати, що нікому й нічого недарувало й маленьке начальство. Вони всі щиро бралися до праці, цебто — грабували українські державні, громадські та цивільні установи: пошту, банки, залізниці, різні крамниці, тощо. Навіть запускали руки й до мешкань та майна багатьох громадян, мешканців Одеси.

Не тільки в Одесі, але навіть у найближчих містеч-

ках то повітових містах навколо Одеси не можна було дістати чи то валізки, чи то якогось кошика. Все «во славу руского оружія» реквіровано. А реквірувати мала право кожна озброєнна особа. Якщо маєш рушницю або наган, то, значить, ти й пан. Так тоді казали.

Вся московська озброєнна згряя тягнулася з різних міст та містечок України до Одеси. Не тільки вони самі тягнулися, але тягнули з собою й награвлені речі, з якими потім намагалися пропхнутися до одеського порту. Кожен москаль, незалежно від соціального стану, віку й ранги, хотів себе забезпечити на «чорний день». Вони знали, що той «чорний день» був уже не за горами, а крутився, ось таки десь тутечки, поблизу. То було вже не московське військо, військо «белой армії»*, а то була банда розбищацької московської салдатні. І на великий сором більшість із них мали старшинську рангу та ще й не маленьку.

Раз військовий має більше ніж одну пару резервових сорочок, він уже не військовий, він не вояк, а бандит. Це «азбука» військова. Але що військовоу «азбуку» не могло, чи не хотіло зрозуміти не тільки звичайне «славетне христолюбне воїнство», але й ті, що стояли на чолі його. Граб награвлене — був клич один і той же, як для генерала, так і для салдата. З награвленим добром московський вояк не бажав розставатися. Ось чому всі його думки та зусилля були скеровані не на боротьбу з ворогом, а на те, щоб зберегти награвлене.

Так було й там, в Одесі.

Остановити ту багатотисячну озброєнну банду, заставити її взятися за зброю та відбитися від большевиків, того вже ніхто не міг зробити. Начальник залоги міста Одеси генерал Стесель та комендант міста Одеси генерал Мамонтов були тільки папіровими начальниками.

---

*) Московську добровольчу армію ще називали «белая армія». Це в протилежність «червоної армії», цебто — комуністичної.

Хоч вони й видавали ті чи інші накази та розпорядження, але були певні наперед, що їхні накази ніхто не буде виконувати: ані військові, ані цивільні.

Бігти від Орла аж до Одеси, то вже було досить хоч би й для москаля. Кожен із них тепер думав тільки одне: награтися, втікти, заховатися, спасатися.

Як у порту, так і в найближчих до нього вулицях скупчилася велика кількість військових та цивільних. Реквіровані москалями всі українські воєнні та торговельні пароплави були вже заповнені й повідходили на відкритий рейд. А в порту залишилося кілька невеликих англійських та французьких воєнних кораблів, що несли охорону й приймали втікачів, здебільша військових вищої ранги.

Скрізь і повсюди гори валізок, скриньок, куфрів — ні пройти, ні проїхати. Кожний москаль, шукаючи порятунку, бігає по вулицях міста зо своїм власним чи власнонагратованим майном.

Запізно!

Хто був поближче до начальства, той своєчасно найшов вільне місце на пароплаві для себе й для свого майна. Решта ж люду залишалася в місті на ласку Божу та на ласку большевиків і большевизанствующих банд...

**
*

Одного вечора ми довідалися від своїх випадкових товаришів по кімнаті, що вони розшукали для нас збірну станицю. Тут же й подали нам її адресу. На другий день уранці рішили направити туди «стопа своя».

Перед своїм відходом із «меблірованих комнат», ми зайшли до господаря, щоб розрахуватися за чай, за цукор, за ліжко. Але, коли він подивився на наші некудишні шинелі, тільки рукою махнув.

«Ну, ідіть собі з Богом,» каже він.

Ми красенько йому подякували й пообіцяли, що не забудемо його ліжка й доброго відношення. Постара-

емося, мов, якнайскоріше сплатити йому борг. Не знаю, чи він вірив нам на слово, чи ні. Мабуть йому тільки це й залишалось, щоб удати, що вірить, бо що він міг зробити? Він сам бачив, що ми ні копійки не мали, сиділи голодні.

На наше запевнення, жид тільки відповів:

«Ну, ну. Я панів знаю. Пани мене не забудуть.»

І, дійсно, трошки пізніше прийшов час, що ми про нього не забули, згадали. Вдесятеро йому віддячили.

Отже, коли ми вийшли на вулицю, то дякуючи вказівкам дезертирів, хутко розшукали вулицю й будинок, де містився штаб збірної станиці. Але все ж таки зразу ввійти в той будинок не відважилися, бо ззовні не було жадних указівок, що там міститься українська збірна станиця. Народня приказка каже: коли попечешся на молоці, то дмухаеш і на воду. Отак-то й ми. Розшукали будинок, стали поблизу й непомітно слідкуємо за ним. На наше щастя, стояли недовго. Вийшов ізвідтіля один стрілець. Ми до нього. Розпитали про те, про се й про будинок.

Дезертири не підвели нас.

Там, дійсно, був штаб галицької збірної станиці.

Входимо до будинку.

Не поспішаючи та оглядаючися на всі боки, входимо в одну з кімнат його.

Велика, простора кімната. Столи, крісла. Люду теж не бракує.

Помітивши за одним столом старшину в ранзі поручника, направляюся до нього. Мовчки, не будучи ще певним, подаю йому наші персональні посвідки. Поручник прочитав, зараз же підвівся з крісла й попросив нас трохи почекати, а сам пішов до другої кімнати. За пару хвилин виходить поручник і просить нас зайти туди.

Направилися в сусідню кімнату, а в голові майнула думка: «А може... Хоч би скоріше кінець оцим митарствам та хожденіям». По місячному мандрюванні, ми

вже ледве ноги пересували.

Ще не встигли й через поріг переступити, як назустріч нам (військова чемність) піднімається з крісла чоловік років 40-45, досить пригожий, з чорними довгими вусами. Він протягає мені руку й каже:

«Полковник Здобудь-Воля.»

По вимові та по рухах зразу пізнаю наддніпрянця. Дивно стало. Галицька збірна станиця й тут тобі наддніпрянець.

Я називаю себе й сотника Шила.

Полковник Здобудь-Воля попросив нас сісти. Запропонував цигарки. Потім, не поспішаючи, розпитав хто ми, відкіля, якої частини та який час уже в мандрівці. По короткому моему оповіданні про нас, про наше ходження по полях та замерзлих дорогах, арешт та слідчу комісію, полковник написав якийсь папірець. Передаючи мені папір, він сказав, що це адреса того будинку, де нам дадуть притулок. Ще пару словами, чисто приватного характеру, з нами перекинувся й гукнув на козака.

Ввійшов стрілець і витягнувся струнко. Полковник дав йому наказа, щоб він провів нас до старшинського зібрання на Морозліївську вулицю ч. 2.

Вийшовши зо збірної станиці, я замислився. Дивне вражіння зробила на мене й збірна станиця, як установа, і поручник, і полковник. Там зразу якимось відчув, що попав у правдиве військово-оточення. Чемне поводження, пошана до старшого в ранзі, дисципліна серед стрільців — все це взяте разом визивало у свіжій людині довір'є до тих людей, до установи, що її репрезентували. Хто в дійсності був начальником збірної станиці, я так-таки не довідався навіть і пізніше. На мою думку там було два начальники. Полковник Здобудь-Воля для наддніпрянців, а отаман Оробко для наддністрянців.

Хвилин за двадцять козак приводить нас до величезного шестиповерхового будинку. Піднімаємося по

сходах на другий поверх. Стрілець показує на двері однієї кімнати й каже:

«Це тут, пане полковнику.»

Ми подякували стрільцеві, відчиняємо двері й входимо до кімнати.

В кімнаті повно люду.

По вимові, по обличчю, по рухах бачу, що все це наддніпрянці. По розбитті української армії під Любарем, вони пішли невеликими групами у запілля щастя-долі шукати. Отож частина з них і опинилася в Одесі.

**
*

В тому помешканні я просидів із сотником Шилом біля тижня. Та, властиво, не тільки ми сиділи, але сиділи й всі ті, що там уже були. Як я вже зазначив, беззбройним неможливо було виходити на вулицю, а зброї нам ніхто не давав і не можна було її ніде дістати — це раз. Друге — українцям-наддніпрянцям не можна було появлятися на вулиці ще й тому, що при випадкових перевірках документів заарештовували москалі. Пізніше ми довідалися, що керівники станиці нераз зверталися до московського командування, щоб випозичило або продало зброю для старшин і стрільців. Але завжди станиця отримувала негативну відповідь. Очевидно московське командування не бажало озброювати у себе в запілля «непевний український елемент».

Хіба можна було довіряти зброю тим особам, які при першій же добрій нагоді могли обернути її проти них же?

Частина московської добровольчої армії виїхала на пароплавах, а частина пішла в напрямку Дністра, до румунського кордону. Владу в місті захопили місцеві групи, що співчували комуністичному рухові й таємно допомагали йому. Весь цей елемент був походження московського, що приїхав в Україну, щоб матеріально за-

безпечити себе, «доробитися до гроша». Щоправда, деяка частина з тих москалів, що вже довгий час перебувала в межах України, встигла зукраїніцитися, але більшість залишилася вірна «московським традиціям».

За кілька днів в Одесу ввійшли передові частини московської червоної армії.

Всі галицькі військові частини, що були розташовані в місті, залишилися на своїх місцях і об'явили себе неутральними. Таким чином опинилася неутральною й збірна станиця, а разом із нею й всі військові-наддніпрянці, що сиділи там. Властиво покищо про нас, наддніпрянців, червоні москалі нічого не знали, бо наддніпрянців зараховували як галичан, про що кожного й попереджувалося.

Під час зміни влади в місті, українці будинка число 2, що містився на Морозліївській вулиці, де, власне, сиділи наддніпрянці, використали мент «безвластія». Старшини й козаки захопили, властиво, назбирали на вулицях міста, а зокрема в порту, велику кількість зброї та амуніції, здебільше — рушниць, ручних гранат, кільканадцять тяжких скорострілів «Максима» та велику кількість набоїв.

Не тільки всі військові добре озброїлися та забезпечилися набоями, але спритне начальство станиці спромоглося чимало зброї та різного військового майна приховати для майбутнього, непередбаченого.

IV

I-Й ПІШИЙ ЧОРНОМОРСЬКИЙ ПОЛК

Одного ранку, приблизно біля десятої години, всіх старшин попросили зійти до зали, що була вільна на першому поверсі.

Зійшли.

Виладналися по-військовому.

Стоїмо й чекаємо, а в голові різні думки бігають.

Незабаром до зали входить полковник Здобудь-Воля й з ним кілька старшин старшого віку й напевно — ранги.

«Панове старшини,» звертається до присутніх старшин полковник Здобудь-Воля після привітання, «ми отримали дозвіл на формування 4-ї пішої українсько-галицької бригади у складі трьох піших полків. Старшини будучого штабу бригади вирішили, що всі військові з будинку ч. 2. (там тільки перебували одні наддніпрянці) мають увійти до складу кадри одного з проєктіруємих полків. Отже ви будете кадром першого полку. Формування полку доручається полковнику Афнерові. Пана полковника Афнера прошу вийти вперед.»

Я вийшов, став струнко й слухаю, що буде далі.

«Пане полковнику,» звертається вже до мене полковник Здобудь-Воля, «прошу негайно приступити до праці. Про хід формування полку маєте повідомляти мене якнайчастіше. Взавтра буде остаточно зформова-

ний штаб бригади й взавтра ж ви отримаєте перший наказ по бригаді.»

З цими словами полковник Здобудь-Воля вклонився й вийшов зо своїми старшинами із зали.

Залишився я на залі та коло мене біля сотки старшин різного віку й ранги.

Цим я був трохи приголомшений. Мені, навіть, іще не «стукнуло» й тридцяти років. Для такої відповідальної посади та праці, яку треба було ще тільки розпочинати, правду кажучи, я був невідготований. Кілька років військового досвіду, хоч би досвіду й бойового, було замало. Але полковник Здобудь-Воля так категорично говорив, що про відмову в мене язик не повернувся. Опам'ятався я тільки тоді, коли полковник вийшов, а старшини обступили мене й чекали вказівок, розпоряджень та наказів.

Але тут мушу зазначити, що в останню ніч трапилася цікава пригода. Та пригода, власне, багато мені допомогла в перших днях формування полку.

Було так:

В нашій кімнаті завжди не спали до пізнього часу. А то по-перше: не було що робити, так висипалися вдень, по-друге: зайшла спільна гутірка про український визвольний рух та про нашу армію. Щоправда, такі спільні розмови відбувалися в нашій кімнаті майже щовечора. Але в той вечір вони набрали особливо гарячого характеру. До того спричинилися ті обставини, які набірали щодень, то більше й більше небезпеки для військових-наддніпрянців. Небезпека була з боку москалів та з боку різного роду розбишаків, що під покришкою військовиків, вдиралися в помешкання й робили все те, що хотіли. А зброду того набралосся в Одесі аж занадто.

Чисто українське міське населення Одеси, зогляду на політичний хаос та терор покійної добровольчої армії, не могло отверто пристати до нас. Усі бачили, як в останні дні шаліли в місті «білі», але на зміну їм ішли

«червоні». Властиво вони вже прийшли й почали господарювати на свій зразок.

З появою червоних запанував іще більший терор в Одесі.

Отож на ту тему й були в нас балачки. Як завжди, я участі в розмовах не приймав, бо я не «промовець». Я уважно прислухався та придивлявся до людей. Кожен із нас добре знав, що як не сьогодні, то ввечера або післязавтра прийдеться халатися за зброю та шукати собі порятунку поза містом Одесою.

Під час тієї гутірки, один молодий поручник піднімається з лавки та каже до присутніх у кімнаті:

«Може заглянемо, панове, до цієї шафи? Ану, на наше щастя, щось цікаве знайдемо?» з цими словами він направився до одинокої в нашій кімнаті меблі шафи. Та шафа стояла під стіною й була замкнена на ключ. За кілька хвилин спритний поручник відчинив шафу й з неї посипалися на підлогу гори книжок різного сорту та змісту. Між книжками поручник знайшов велику кількість військових мап однокілометровок і трьохкілометровок. Усі мапи були наклеєні на гарному тонкому полотні. Зібравши всі мапи на стіл, поручник нібито серйозно звернувся до старшин із такою промовою:

«Панове старшини, мапи військові вже маємо. Також маємо й зброю. Отже, тепер тільки нам бракує начальства. Якщо й цю прогалину заткнемо, то я ручу, що за три-чотири тижнів доберемося до нашої армії або до повстанця Тютюнника*.»

На ту тему серед старшин почалися дискусії.

Нарешті, по довгих дискусіях, більшість старшин вирішує негайно обрати кошового Війська Одеського. Кошовий мусів би зараз же зформував й свій штаб.

Названо було мое прізвище й запропоновано бути кошовим. Я погодився. Погодився тому, що я, власне,

---

*) Юрко Тютюнник відомий повстанець, що оперував тоді на Херсонщині.

нічого не губив і нічого не вигравав. Хоч-ні! Я щось таки вигравав. У забавах час скоріше минав та не так нудно було сидіти.

Під сміх, жарти, оплески та критичні зауваження з боку старшин до того, чи іншого призначення, я тут же приступив до формування штабу Кошу Війська Одеського. Приблизно за годину штаб Кошу був готовий. До нього ввійшло старшин трохи більше, ніж до звичайного штабу полку. По укомплектуванні штабу, я призначив трьох курінних і навіть кількох старшин на посаду командантів сотень. Всі призначення відбувалися по переведенні, тут же на місці, анкети. Вони переводилися у приявності старшин нашої кімнати та багатьох старшин із сусідніх кімнат.

По закінченні формування штабу та кадри Кошу, вирішили всі, загалом, щоб «скропити» нове начальство. Новопризначений осавул Кошу, той самий поручник, що всю ту бучу підняв, зараз же збігав на перший поверх і приніс великий куваль свіжої води. Принявши поважну позу, позу осавула Кошу Війська Одеського, він об'явив, що йому пощастило дістати саме найліпше французьке шампанське. А тому, мов, він матиме честь налити в бокаль кожному старшині.

Бувший господар-москаль того будинку напевно не предбачав, що в його помешканні колись відбуватимуться вибори кошового Війська Одеського. Мабуть тому він і не залишив свої бокали. Але спритні старшини, що переважно склалися з молодиків, з того прикрого становища «вилізли». Замість бокалів, вони взяли свої бляшані чашки. З фізичного боку різниця поміж хрустальним склом-бокалом і залізом-бляшаною чашкою невелика. Як одне, так і друге — тверде, воду не пропускає (безперечно, якщо дірки немає).

Отож осавул штабу Кошу Війська Одеського поналивав того дорогого «шампана» у старі бляшані чашки військового зразку. А за відсутністю м'яких фотелів, ми всілися на погнутих старих залізних ліжках, шпиталь-

ного зразку. Сіли вже строго по ранзі та по посаді. Церемоніялом (розсадженням) керував підполковник Титар, командант третього куреня, молодий, веселий волиняк.

«Скроплення» нового начальства затягнулося майже аж до ранку...

Отже, після пропозиції полковника Здобудь-Волі, я тут же на залі звернувся до присутніх старшин зо словами:

«Прошу панів старшин, що були мною вчора призначені на посади, приступити до виконання своїх обов'язків.»

І праця пішла повним ходом.

Правда, формували не Кіш Війська Одеського, а тільки піший полк, але для нас, молодих старшин, і того вже досить. Мали до чого приложити нашу енергію, знання та бойовий досвід, набутий на фронті. Нудьга щезла, мов мара.

В той день було заповнено решту кадри полку. Також було розбито по сотнях біля 300 козаків та лишок старшин, що не ввійшли до кадри полку.

На другий день від штабу бригади одержали наказ. В ньому зазначувалося, що з військових українців, перебуваючих на Морозліївській вулиці, в будинку ч. 2, формується український піший полк під назвою: «І-й піший Чорноморський полк». Там же зазначалося, що командантом Чорноморського полку призначено полковника Григорія Афнера.

**
*

Таким чином у кінці першої половини січня місяця 1920 року, в місті Одесі, на Морозліївській вулиці в будинку число 2 народився на світ Божий І-й піший Чорноморський полк.

Чорноморський полк був складовою частиною 4-ї пі-

шої української галицької бригади. На чолі бригади став полковник Здобудь-Воля, бувший ініціатор і основоположник Чорноморського Кошу за часів гетьмана Павла Скоропадського. Начальником штабу бригади призначено полковника Львова, бувшого полковника ще за царя Миколи II. В московській армії він командував пішим полком.

Одночасно з Чорноморським полком формувався й другий піший полк, що складався виключно з українців із західно-українських земель. Тим полком командував полковник Оробко, вірніше — отаман Оробко.

Формування бригади затягнулося на кілька тижнів. Коли все привели до порядку й коли склад бригади вже мав поважну кількість козаків і старшин, команду над нею прийняв генерального штабу генерал-лейтенант Сокіра-Яхонтів. Полковник Здобудь-Воля залишився його помічником.

З появою в Одесі генерала Сокіри-Яхонтіва, почав формуватися в бригаді й третій піший полк під назвою: «2-й піший Запорозький полк». Командантом того полку був полковник Осмоловський (молодший), а помічником полковника Осмоловського призначено полковника Капкана. Полковник Капкан відомий серед військових міста Києва, як один із перших організаторів українських військових частин. То ж він на чолі свого полку, полку імені Богдана Хмельницького, перший вітав представників 2-го Всеукраїнського Військового З'їзду, що відбувався в місті Києві в 1917 році.

4-та піша бригада ввійшла до складу 3-го пішого корпусу української галицької армії. Третій корпус був під командою генерала Кравса.

— — — — —

І так моя мандрівка з сотником Шилом по замерзлих полях закінчилася. І несподівано для себе ми, навіть, опинилися на досить відповідальних посадах. Я — командантом пішого полку, а сотник Шило був командантом кінної розвідчої сотні того ж полку.

ЗА НЕВИКОНАННЯ НАКАЗУ

Оповідання

В и поручник Нагірний? — звернувся голова воєнно-польового суду до старшини, якого тількищо ввели в хату.

— Так, пане полковнику. Нагірний.

— Ваше ім'я?

— Василь, пане полковнику.

— Скільки вам років?

— Двадцять шість, пане полковнику.

— Бувший командант першого куреня, 21-ї пішої бригади?

— Бувший командант другої сотні, першого куреня, 21-ї пішої бригади, пане полковнику, — поправляє поручник Нагірний.

— В акті обвинувачення зазначено: командант першого куреня.

— То помилка, пане полковнику. На тій посаді мене ніхто не затверджував. Із-за неї, власне, я й під суд попав.

— Вже є суперечности, — звернувся голова суду до старшини, що сидів ліворуч, на другому боці столу.

Той старшина, поручник, виконував обов'язки секретаря воєнно-польового суду.

— Прощу це занотувати, пане поручнику, — проговорив голова суду до секретаря.

Секретар суду, молодий муштровий старшина, що випадково попав на небажану розправу, щось занотував.

— Готово, пане полковнику, — заявив секретар.

— Ви віддаєте собі справу в тому, що значить воєнно-польовий суд? — звернувся голова суду до поручника Нагірного.

— Так, пане полковнику.

— І знаєте які вироки бувають?

— Знаю, пане полковнику. Кара смерти.

— Гаразд. Тепер прошу оповісти нам, на якій підставі ви, під час бою, не виконали наказу свого команданта куреня й команданта бригади?

— Двадцять третього червня, цебто — тиждень тому, перший курінь, 21-ї пішої бригади стояв у селі Старі Підчеревичі, — почав оповідати підсудний. — Курінь тримав у своїх руках залізничий міст, а разом із тим і охороняв переправи через річку Буг. Увечері командант першого куреня одержав від штабу бригади писемний наказ. У тому наказі було бойове завдання для першого куреня. Йому доручалося звільнити вузлову залізничу станцію Красну від частин другого польського корпусу...

— Прошу хвилинку почекати, — перервав голова підсудного. — Дайте мені мапу того району, — звернувся потім голова до сотника, що сидів праворуч і виконував обов'язки члена суду.

Кілька хвилин сотник розшукував у своїй течці мапу. Найшов. Розгорнув і розшукав той район, про який оповідав підсудний.

— Прошу, пане полковнику. Ось тут, — проговорив сотник, показуючи на станцію Красну.

Голова суду зупинив свій зір на станції Красній. Довго водив олівцем то від станції Красної до містка, а потім до села Старі Підчеревичі й навпаки: від Старих Підчеревичів до містка, а пізніше до станції Красної.

Підсудний старшина витягнувся на «струнко» й

стоїть нерухомо перед великим селянським столом, за яким сиділи члени суду. Їх було п'ять, а саме: полковник — голова суду, два сотники — члени суду й поручник — секретар. Сотник, що сидів праворуч полковника, одночасно був і заступником голови суду.

Поручник Нагірний, скориставши з того, що його залишили на хвилину, повернув голову в один бік, у другий. Крім членів суду та двох старшин, що прийшли з ним, в хаті більше нікого не було. Коли він зустрівся очима зо старшинами, з якими прийшов на суд, то вони підморгнули йому. Вони неначе хотіли сказати, щоб він, мов, не губив надію та щоб мужньо боронився.

«Мабуть моя справа зле стоїть», подумав поручник Нагірний. «Недаром вони мене підбадьорують».

— Прощу, продовжуйте, — звернувся голова до підсудного й відложив мапу на бік.

— Командант куреня, — продовжує оповідати підсудний, — запросив до себе всіх старшин свого куреня. Коли старшини зійшлися, він прочитав наказа від штабу бригади. Після того передав нам і свої розпорядження та вказівки щодо наступу. Наш курінь...

— Пробачте. Які накази від команданта куреня одержали старшини й зокрема команданти сотень? — запитує голова суду.

— Мені, як старшому в ранзі, командант підпорядкував і третю сотню та доручив чоловіку атаку міста й залізничного двірця. Я мусів розгорнути сотні в лаву, як тільки перейду залізничний міст. В такому ладу я повинен був підходити до міста. Коли ж був би на невеликій віддалі від міста, то я мав залишити на залізничному шляху невеличкий заслон, а з головними своїми силами кинутися на місто й захопити його. По захопленні міста, я мусів іти на залізничний двірець. Щождо інших сотень, то їм були дані такі розпорядження: перша сотня мала відрізати відступ полякам на Львів, а четверта сотня мусіла відрізати відступ на Золочів...

— Значить у вас була зліва перша сотня, а справа

четверта. Так?

— Так, пане полковнику. Перша сотня мусіла розібрати кілька залізничних шин, щоб зіпсути шлях, по якому могли б відходити поляки. Після того вона повинна була повести наступ на двірець. Наступ мала вести вздовж залізничного шляху. Те ж саме мусіла зробити й четверта сотня. Наш курінь стояв сепаратно. Допомоги ні від кого не предбачалося. До третього куреня нашої бригади, що був найближче до нас, віддаль була в шістнадцять кілометрів. Він стримував рух поляків та забезпечував шлях Золочів-Броди...

— Інші курені 21-ї бригади знали про одержання першим курінем бойового завдання? — поцікавився голова суду.

— Не знаю, пане полковнику. Не встиг про те довідатися. Телефонічної сполуки з ними не було. Самі знаєте — брак у нас цього матеріялу. Підтримували з ними зв'язок тільки при допомозі кіннотників. Із села Старих Підчеревичів ми мали вирушити з таким розрахунком, щоб на розсвіті вже могли піти в атаку на місто й на залізничний двірець. Від Старих Підчеревичів до залізничного мосту, що був на річці Бугу, чотири кілометри, а від мосту до міста Красного — шість кілометрів. Одержавши бойове завдання, старшини вийшли від команданта куреня. Командант першої сотні, поручник Журба, запросив усіх старшин до себе в хату, щоб іще дещо докладніше обговорити. Ми завжди робили так. Успіх боя в більшості залежить від дружньої співпраці командантів сотень.

— Маєте рацію, — погодився голова суду.

Сотник, член суду, що сидів праворуч, нагнувся до полковника й щось йому сказав. Полковник злегка кивнув головою неначе знак згоди.

— Отож ми зайшли до поручника Журби й години зо дві обговорювали різні деталі майбутнього боя, — по коротенькій павзі, продовжує підсудний. — По устійненні ролі кожної сотні, ми розійшлися по своїх сот-

нях і почали готуватися до виступу. Бій предбачався нерівний. В нашому курені рахувалося 746 стрільців. Це по списку. В дійсності ж було не більше 660-680 стрільців-багнетів. Щодо сил поляків, то вони мали на двірці три ешолони піхоти та один курінь піхоти, що тримав у своїх руках місто Красне...

— Відкіля ви ті відомости знали, щодо сил ворога? — запитав сотник, член суду, що сидів ліворуч полковника.

— Від нашої розвідки, пане сотнику. Ми мали певних своїх людей у Красному. Від них ми акуратно одержували інформації про рух поляків і зміни сил у місті.

Підсудний відповів на запитання й замовк. Якусь хвилююче чекав іще запитів. Бачить, що ніхто нічого не питає, продовжує оповідати далі:

— Як місто Красне, так і залізничний двірець поляки міцно тримали у своїх руках. Але наказ-наказом. Мусіли його виконати. Та й всі старшини й стрільці розуміли, що нам іншого виходу не було. Або битися, або коритися. Коритися полякам ніхто не хотів. Отже, залишалося перше — битися...

— Правдиво, — з задоволенням погодився полковник.

Член суду, що сидів праворуч полковника, знову нагнувся до вуха голови суду й щось прошепотів. Полковник так же само задоволено злегка кивнув головою та всміхнувся.

Поручник Нагірний зауважив перешептування голови з членом суду й подумав:

«Пропав. Закатують на смерть!»

Підсудний злегка прижмурих очі й в його голові майнула картина розстрілу. Але він зараз же опанував собою й потішив сам себе:

«Не журись. До розстрілу далеко. Може кілька днів іще проживеш?»

— Прощу, продовжуйте, — нагадує голова підсудному.

Поручник Нагірний хитнув головою, неначе відганяв від себе надоїдливу муху, підняв трохи вище голову й продовжує:

— Перед розсвітом сотні вирушили на призначені їм місця. Відтіля вони мали повести наступ. Підійшли завчасно. На полі залягли й годину лежали. Коди ж на небі засіріло, сотні встали й почали підкрадатися до міста та до станції..

— Про які, власне, сотні ви говорите? Про ті, що були під вашою командою, чи про всі сотні куреня? — запитав голова суду.

— В даному разі я говорю про всі сотні куреня.

— А ви були певні, що перша й четверта сотні зробили те саме, що й ваші сотні? Ви перевіряли це?

— Так, пане полковнику. Я був у тісному контакті з першою й четвертою сотнями.

— Наприклад? Як саме? — цікавиться далі голова суду.

— Телефонічно, при допомозі кіннотників і зв'язковими відділами. Зв'язкові відділи находилися поміж сотнями на крилах.

— Гарзд. Продовжуйте далі, — пропонує голова.

— Мені з другою та третьою сотнями пощастило вскочити в місто й опанувати ним. Польська залога міста, що складалася з одного пішого куреня, була захоплена в хатах майже спляча. Польських жовнірів зараз же обезброїли й вивели з міста. Але до залізничного двірця ми не встигли добігти. Невеликий спротив поляків у деяких кутах міста привів до бойової поготівлі всі ешолони, що стояли на двірці. Там поляки хутко орієнтувалися й зайняли найголовніші пункти, а саме: двірець, залізничні будівлі коло нього та депо. В той же час вони нахутко готовили один ешолон, очевидно пробний, щоб прорватися на Львів. Паротяг того ешолону рвонув із місця й почав розвивати хуткість. Але перша сотня зразу осадила його. Та сотня встигла розтягнути шини й боковим сильним рушничним та скоростріль-

ним вогнем заставила паротяг посунути назад. Справа в четвертій сотні пішла ще ліпше. Вона підсунулася майже до депа й готовилася брати його. Я дав наказа другій і третій сотням, щоб вони йшли в атаку на двірць. Стрільці дружньо повалили вперед. Я з другою чотою третьої сотні вибив поляків із почекальні двірця й багажного відділу. Покищо я там закріпився. Молодший старшина третьої сотні, хорунжий Щупаляк, добрався аж до товарового магазину й засів там. Але решта наших стрільців попали під такий сильний польський спротив, під такий сильний скорострільний вогонь, що не могли значно просунути вперед. Наша атака заломилася. Ворог із того скористав. Почали поляки насідати на мене й на хорунжого Щупаляка. Намагалися вибити нас із двірця та з магазинів. Якийсь час ми успішно відбивалися. Але раптом, немов саранча, вони кинулися на нас в атаку. Нас була мала кількість і ми не витримали такого натиску. Довелося залишити почекальню й магазини. Тоді поляки пробували пробитися до міста. Але їх туди не пустили. Стрільці, що засіли поза хатами та огородами, лежали жовніврів без промаху...

— Ідучи в атаку, ви повідомляли про це другі сотні першого куреня? — цікавиться голова суду.

— Так, пане полковнику. Я їм сказав, що йду вперед. Хочу, мов, відтягнути на себе частину польських сил. Прикувати їхню увагу до себе.

— І що ж вони зробили? Скористали з того?

— Так, пане полковнику. Четверта сотня забрала депо й почала закріплюватися там. Я їй радив закріпитися і з нього зробити випадну базу для дальшого наступу. Четверта сотня так і зробила. Не дрімала й перша сотня. Командант першої сотні повідомив мене, що він переїзд уже захопив і поволі підсувається до двірця. Перша сотня в той час була від двірця на віддалі одного кілометра.

— Коли вас відтиснули від двірця, то де ви лиши-

лися? — питає сотник, член суду, що сидів праворуч.

— Ми відійшли до перших своїх лав. Про свою невдачу я протелефонував командантові куреня, сотникові Бушнику. Командант куреня був уже в Красному. Також і свій польовий штаб він переніс до міста. Щоб ліпше розібратися в ситуації, сотник Бушник рішив прийти до мене. Про це він повідомив мене телефонічно. Я вислав йому назустріч п'ятьох стрільців. Чекаю сотника. Але він чогось забарився. Раптом я почув рушничну стрілянину. Хтось із кимсь бився в центрі міста. Я зараз же захопив із собою з півтора десятка стрільців і кинувся в той напрямок, де була стрілянина. Зо мною був і хорунжий Щупаляк. Ми прибігли на місце стрілянини своєчасно. Група поляків, що складалася з дванадцяти чоловіків-жовнірів, тримала між собою трьох ранених стрільців, а сотник і два стрільці лежали на землі. З тих дванадцяти жовнірів ані один живим не залишився...

— Ясно, так і треба. Око-за-око, а зуб-за-зуб. Таке мусить бути наше гасло, — підказав голова суду.

Сотник, член суду, що сидів праворуч, нахилився до полковника й щось йому сказав. Полковник злегка вдарив кулаком по столу й впівголос проговорив:

— Правдиво, — і потім звернувся до підсудного: — Прошу далі.

— Тяжко ранених сотника й двох стрільців відправили в село Старі Підчеревичі, а троє легко ранених залишилися в сотні. Команду над курінем прийняв я. Про це мною було повідомлено штаб бригади й четверту та першу сотні. Команду над другою сотнею я передів хорунжому Петренку. Перебравши команду над курінем, я дав наказа, щоб команданти сотень напружили зусилля й поступово, з боем просувалися вперед на всіх відтинках фронту куреня. Знову запрацювали скоростріли та рушниці. Не минуло й години, як я вдруге захопив почекальню й праву частину двірця. Там находився телеграф і телефон. Третя сотня цілком опанува-

ла товаровими маґазинами й лівою частиною двірця. Поляки залягли за своїми вагонами й встигли вже окопатися. Але можливо, що вже заздалегідь там приготували для себе схованки й гнізда для скорострільів. Бій затягнувся. Виглядів на скоре здобуття ешолонів не було. Телефонічно я зв'язався з командантами сотень і хотів узнати їхні думки, щодо дальшого наступу. Всі висказалися за те, щоб припинити наступ і трохи відпочити. Тоді я запропонував, щоб рішучу атаку відложити до ночі. Вірніше — до вечора. Я казав, що коли смеркне, щоб за всяку ціну вибити поляків зо станції. Команданти сотень із моєю думкою погодилися. Після цього я повідомив штаб бригади про своє рішення. Я сказав, що рішучу й остаточну атаку можна буде перевести тільки ввечері...

— А чому ввечері? В якій годині, приблизно, ви вдруге захопили двірець? — перериває підсудного голова.

— У вісім годин й п'ятнадцять хвилин, пане полковнику. А у вісім годин і сорок п'ять хвилин уже було повідомлено штаб бригади.

— А ви знаєте, що довге лежання під вогнем ворога деморалізує й знеохоче стрільців до бою? — запитує голова суду.

— Знаю, пане полковнику. Але на мою думку ми іншого виходу не мали. Поляки встигли окопатися й коли якийсь стрілець показувався з закриття, то били його навірняка. Тут мушу зазначити, пане полковнику, що ворог находився в окопах поміж вагонами й був під нашим вогнем. Він не мав вільного руху. Що ж до наших стрільців, то вони находилися під захистом чи то будівель, чи то інших речей. Стрільці мали вільний рух у своєму запіллі...

— Яка була найближча віддаль до польської оборонної лінії? — запитав сотник, член суду, що сидів ліворуч полковника.

— Не менше — сто або сто двадцять метрів, пане со-

нику.

— На що, власне, ви розраховували, коли рішили відложити атаку на вечір? — задає питання голова суду.

— На темноту, на ручні гранати й на багнети, пане полковнику.

— Гаразд. Прошу, далі.

— Очевидно, що з моєю думкою в штабі бригади не погодилися. Біля тринадцятої години я одержав від штабу бригади повідомлення, що сотник Ревуцький призначений на команданта першого куреня. А годину пізніше сотник Ревуцький сам повідомив мене й командантів сотень, що він вступив до виконання обов'язків команданта куреня. При тому він дав наказа командантам сотень і мені, щоб негайно повели рішучу атаку на польські ешелони. На жаль, сотник Ревуцький залишився в селі Старих Підчеревичах і відтіля видавав накази. Перший запротестував командант четвертої сотні. Він з'ясував командантові куреня своє положення й просив про відміну наказу. Командант четвертої сотні запевняв команданта куреня, що нічна атака має більше виглядів на успіх. Але те не помогло. Тоді я визвав до телефону сотника Ревуцького й почав пояснити ситуацію, в якій опинилися ми. Але не встиг я й кілька речень сказати, як сотник перервав мою розмову. Він категорично зазначив, що вже досить добре ознайомився з бойовим станом куреня й свого наказу не відмінє. Про свою розмову з сотником Ревуцьким я повідомив командантів сотень. Вони були дуже обурені поведінням сотника й просили мене, щоб я вдруге зв'язався з командантом куреня й запросив його приїхати до Красного. У Красному, мов, я міг би персонально з ним зустрінутися й ввести його в хід справи. Тоді я вдруге визвав до телефону команданта куреня й передав йому прохання командантів сотень. Але він відмовився приїхати до міста. Мотивував тим, що йому непотрібно їхати аж до Красного, щоб бути в курсі бойових операцій.

І тут же сотник Ревуцький віддав розпорядження польовому штабу куреня, щоб він відійшов до села Старих Підчеревичів, цебто — щоб був при ньому...

Сотник, член суду, що сидів праворуч, наклонився до полковника й почав щось йому шептати. Полковник дав знак рукою, щоб підсудний припинив на якийсь час оповідати. Полковник уважно слухав члена суду й час від часу здвигував плечима, а наприкінці, ніби взнак згоди, кивнув пару разів головою. Поручник Нагірний хотів уловити хоч одне слово з того, що шепталось між ними, але не міг. Це поручника Нагірного трохи збентежило. Часте перешептування голови з членом суду було не до смаку підсудному.

— Прошу, оповідайте далі, — знову звернувся голова до підсудного.

— Про наслідок своєї розмови з сотником Ревуцьким я подав до відома командантам сотень. Тоді командант четвертої сотні, поручник Кваша, запитав мене, чи я маю писемне повідомлення від штабу бригади про призначення сотника Ревуцького командантом куреня. Я відповів, що ні. Повідомлений був телефонічно. Я повісив слухавку й деякий час роздумував. Нарешті рішився. Визвав телефонічно, по черзі, командантів сотень і запитав їх: чи виконуватимуть вони всі мої розпорядження, якщо я командування над курінем не здам. Вони відповіли, що так, виконуватимуть. Запевнили мене, що всі мої накази й розпорядження виконуватимуть без жадного вагання. Після цього я втретє визвав сотника Ревуцького. Я рішуче об'явив йому, що зогляду на те, що я його не знаю й що писемного повідомлення від штабу бригади не маю, то здати командування відмовляюся. Покінчивши з сотником Ревуцьким, я знову визвав по черзі командантів сотень і об'явив їм, що команду над курінем залишаю за собою по таким причинам: перше — не маю офіційного писемного повідомлення від штабу бригади й за підписом команданта бригади, друге — персонально сотника Ревуцького

не знаю, третє — перші накази сотника Ревуцького вносять дезорганізацію в курені й четверте — для точного виконання бойового наказу штабу бригади. Разом із цим просив командантів сотень, щоб якнайліпше підготувилися до нічної атаки...

— Ви сотника Ревуцького раніше не знали? — запитує підсудного голова.

— Не знав і не чув нічого про нього, пане полковнику.

— А старшини першого куреня? — цікавиться далі голова.

— Ніхто його не знав, пане полковнику.

— А чому ви зсилися на писемне повідомлення зо штабу бригади?

— Просто для формальности, пане полковнику.

— І що зробив сотник Ревуцький?

— Він телефонічно повідомив штаб бригади. Командант бригади особисто зв'язався зо мною й підтвердив призначення сотника Ревуцького. Але те, що я заявив новому командантові куреня, я сказав і командантові бригади. Я тільки добавив до того, що, коли заберу станцію й ліквідую в Красному польську групу, зараз же передам обов'язки команданта куреня сотникові Ревуцькому.

— І командант бригади вас більше не визивав?

— Ні, пане полковнику. Можливо, що по тону моєї розмови він зрозумів, що нічого не вдіє зо мною. Я ж був у бойових лавах, у ста метрах від ворога.

— Хіба ви так категорично з командантом бригади говорили?

— Можливо. Але точно, як воно було, не пам'ятаю. В подібних випадках, коли я щось комусь кажу, то кажу рішуче. Відкликувати свої слова або рішення не люблю й ніколи цього не роблю.

— Прошу, далі, — проговорив голова й вдруге почав на мапі розглядати той район, про який ішла мова.

— Я мусів піти на такий крок. Я рахував, що іншого,

ліпшого виходу для нас не було. Перші кроки сотника Ревуцького та перші його розпорядження внесли сумнів, щодо його бойового хисту та керування бойовою частиною. І я не помилився. Пізніше довідався, що сотник Ревуцький увесь час був при харчових відділах та при інтендантурі...

— Гаразд. Чому ви були певні, що ваші задуми будуть успішні? — запитав голова суду.

— Мав на те певні підстави, пане полковнику.

— А саме?

— Перше — наші стрільці були забезпечені харчами й питтям, а ворог ні. Друге — ми мали в запіллі свободу руху, ворог ні. Третє — ми були захищені за мурами й могли міняти своїх стійкових, ворог ні. Четверте — наші стрільці до вечора мали змогу відпочити й намітити найліпші місця для наскоку, ворог ні. Отож завдяки цим умовинам і моральний стан наших стрільців стояв вище польського. Ось на це, власне, я й розраховував.

Підсудний зідхнув, вийняв із кишені хусточку й обер своє обличчя. Це вперше він зробив рух. Видно було, що початки втоми й хвилювання знесилювали його.

— І що ж далі? — запитує голова.

— На мій приказ польовий штаб куреня залишився зо мною. Почали підготовлятися до нічної атаки, чи вірніше — до вечірньої атаки...

— В чому ж полягала та підготовка? — поцікавився сотник, член суду, що сидів ліворуч.

— У скупченні в найвигідніших місцях ударних груп, накопичення там амуніції та в наміченні й розподіленні між стрільцями об'єктів атаки.

Підсудний замовк. Чекав запитів.

Сотник, член суду, що сидів праворуч, схилив голову над столом і щось думав. Згодом узяв мапу й пильно розглядав місто Красне.

— Прошу оповідати далі, — пропонує голова суду.

— Головний удар я передав четвертій сотні, що вже

добре закріпилася в депі. А щоб вона вив'язалася зо свого завдання, то підсилив її півсотнею третьої сотні й додав двох тяжких скорострелів. Я рахував, що бокового наскоку поляки не чекали, а тому вони й не могли мати на своїх крилах поважних сил...

— А що робив сотник Ревуцький? — цікавиться сотник, член суду, що сидів ліворуч.

— Не знаю, пане сотнику. Та, властиво, мене те й не цікавило. Знаю тільки, що він залишився в селі Старих Підчеревичах.

— Прошу продовжувати далі, — пропонує голова.

— До вечора я не раз обійшов усі лави стрільців і балакав із ними та зо старшинами. Я знав, що взяв на себе велику відповідальність. Отож хотів, щоб наша справа вийшла якнайліпше. Насувався вечір. Раптом погода змінилася. Полив дощ. Я вже думав, що наша справа не вигорить. Запитую одного, другого командантів сотень — відповідають, що все впорядку. Дощик, мов, нам на користь. Під його захистом та під захистом темноти, можна буде підлізти аж до самих ворожих окопів. Я заспокоївся. Приблизно за години дві від того часу, коли полив дощ, із боку нашого правого крила почули вигуки «слава». То четверта сотня перша кинулася в атаку. Зав'язався там запеклий бій. Кілька хвилин пізніше й перша сотня пішла на поляків. Командант першої сотні, поручник Журба, тільки передав мені телефонічно: «Іду вперед. Все гаразд. А полякам морду наб'ю». Стрільці, що були на двірці, притаїлися. Нетерпляче очікували наказу, щоб кинутися в атаку. Якийсь час я вичікував. Хотів, щоб поляки свої сили розпоршили на крила. Нарешті вибрав влучний момент і рішив нанести ворогові останній сильний, але короткий удар. Я дав наказа, щоб друга сотня й півсотня третьої сотні раптово кинулися в атаку, але гостро заборонив кричати «слава». Хотів, щоб стрільці мовчки підбігли аж до самих польських окопів. Вони не встигли б приготувитися до протинаступу. В лаву пішов і я. Зо стріль-

ціями, що були на двірці, я кинувся до вагонів. Под густим дощем ми добігли аж до самих польських стійкових. Тоді тільки поляки — стійкові зауважили нас, коли кілька з них уже лягли на землю. Отож, хоч стійкові й зауважили нас, було вже їм запізно боронитися та попереджувати своїх. Страх перед смертю зробив своє діло. Вони кидали зброю й піднімали руки догори. Добігли ми до вагонів без жадного стрілу, а там спочатку пустили в рух ручні гранати. Поки опам'яталися поляки, наші стрільці опинилися в їхніх лавах. Раптового наскоку поляки не витримали. Та й ручні гранати нам багато допомогли. Це, власне, завдяки їм ми зробили замішання у ворожих лавах. Стогін та зойк серед них був жахливий. Кому ще можна було втікати, той утікав на другий бік залізниці, а там і в поле. Кому ж не можна було втікати, той піднімав руки догори. На правому крилі й в центрі, цебто — перед двірцем, ми справу хутко покінчили. Але не так добре стояла справа в першій сотні. Йї ставив спротив той ешолон, який хотів було прорватися до Львова. З тим ешелonom їхало й все польське начальство та багато старшин. Як пізніше довідався, кількість багнетів у тому ешелоні доходила до чотирьох соток і кілька тяжких скорострільів. Перша наша сотня мала всього 182 багнети. Отож вона так хутко не могла добратися до поляків. Перший наскок першої сотні поляки відбили рушничним і скорострільним вогнем. Стрільці першої сотні залягли. Тоді поляки самі пішли в протинаступ. Але до наших стрільців не дійшли. Ручні гранати першої сотні зупинили ворога. Поляки відійшли до своїх окопчиків і залягли. Коли мені доложили про те, то я дав наказа, щоб зараз же всіх вільних стрільців направили на допомогу першій сотні. До тих поляків, що вже встигли зробити фронт проти першої сотні й проти двірця, цебто — проти нас, першим добіг я. Оглянувся назад — бачу кілька десятків стрільців за собою. Крикнув «слава» й перші мої ручні гранати почали косити ворожі лави. Властиво, хто ко-

го бив тоді, я ще й зараз точно сказати не можу. Одне знаю, що ми били їх, а вони нас. Ми люто насакаували на них, а вони завзято боронилися. Очунявся я на двірці. Лежав на підлозі. Коло мене був наш курінний лікар. Мені пояснили, що чимсь тупим мене вдарили в голову. Очевидно оглушили й звалили з ніг. На лівому крилі бій ще не кінчився, але видно було, що перемога буде на нашому боці. Поляки повільно відсувалися від залізниці до поля. Я підвівся з підлоги й при допомозі двох стрільців направився до місця, де рішалось питання про Красне. Хотів бути ближче до лінії бою. Так ліпше керувати. Все на очах. Але крики та стріли почали там стихати й нарешті цілком ущухли. На двірцеву площу посунулися нові групи полонених...

Підсудний на хвильку зупинився. Тяжко зідхнув, і не відводячи очей від столу, продовжує оповідати далі:

— Яку кількість там було захоплено до полону — не знаю й до цього часу. Також не знаю й які втрати поніс наш курінь...

— Поляків захоплено до полону — 1485, забито — 698, тяжко ранених забрано до шпітала — 127. Ваш курінь поніс утрати: забитих — 102, а тяжко ранених відвезено до шпітала — 67, — підказав голова.

— Значить наші працювали не зле. Моя праця не пішла намарне. Дуже тим утішений. Я припускав далеко більші втрати в нашому курені, — задоволено проговорив підсудний.

— Що ваші стрільці билися в той вечір по геройськи, то так. Того ніхто не зможе й не може заперечити. Навіть і ваш командант бригади це підтверджує. Продовжуйте далі, — налягає на підсудного голова.

— Коли мене знову привели на двірець і почали сходитися стрільці та старшини куреня й поздоровляти один одного з перемогою над ворогом, мені раптом стало зле. Я зомлів і впав у безтям'я. За якийсь час очунявся й просив щоб мене відвезли до шпітала. Але перед від'їздом я доложив сотнику Ревуцькому, що станцію

забрали, поляків ліквідували й що складаю з себе обов'язки команданта куреня. Теж саме я передав телефонічно й в штаб бригади. На другий день, у шпиталі, я був арештований.

Підсудний замовк.

Повільно витягнув із кишені хусточку й провів нею кілька разів по чолу. Також повільно сховав її в кишеню. Хоч робив це він повільно, але виразно було помітне хвилювання. А можливо, що йому, як бездоганному, бойовому старшині, тяжка образа за добре виконанню справу не давала покою?

Всі члени суду очей не відводять від підсудного. А підсудний, поручник Нагірний, опустив очі додолу й стоїть нерухомо. Тільки час від часу з його грудей виривається тяжке зіздхання.

В хаті панувала тиша.

Підсудний вдруге вийняв хусточку й витер кілька крапель поту, що раптом появилися на чолі. Рух зробив рукою, але сам ані шевельнувся. Стояв струнко.

— І що ж далі? — нарешті перервав тишу голова суду.

— Оце й все, пане полковнику. У своє оправдання можу тільки додати, що, як відомо, під час бою, в лавах, зміни командного складу не переводяться. Хібащо в окремих, особливо важних, випадках, як наприклад: ранення або смерть виводять того чи іншого начальника з бойових лав. Наказ свого команданта бригади я не виконав свідомо. Але при цьому мушу зазначити, що справу бойової операції я ставив вище різних статутарних приписів та розпорядків. Також ставив її і вище персональних амбіцій того чи іншого начальника.

Підсудний зіздхнув і замовк.

Стоїть нерухомо, немов свічка перед святим образом. Але втома й хвилювання щодалі, то більше й більше знесилювали його.

Голова суду схилився над столом і щось думав.

— А той командант, здається першої сотні, що обі-

цяв полякам морду набити, залишився живим? — цікавився сотник, член суду, що сидів ліворуч.

— Живий, пане сотнику. Але мав три рани. Дві вогнепальні й одну багнетну. До кінця бою не покидав своєї сотні. Останній раз ішов в атаку вже при допомозі стрільців. Зараз знаходиться в шпиталі.

— Кажете — герої не вмирають, — промовив сотник не то до себе, не то до підсудного.

Поручник Нагірний нічого не відповів.

В хаті знову запанула тиша.

— Пане поручнику, все занотували? — по маленькій павзі, звернувся голова суду до секретаря.

— Все, пане полковнику. Слово-в-слово.

— Гарзд. Зараз віддайте переписати начисто й поїдемо до команданта корпусу.

Голова суду встав. Підвелися з лавок й інші члени суду. Один тільки секретар сидів і щось нахутко занотував.

— Ви, поручник Нагірний, залишаєтеся покищо тут, — проговорив голова до підсудного. — Відпочиньте й підкріпіться теплою стравою. Про обід уже потурбувався ваш джура.

**
*

Ввечері, того ж дня, члени корпусного воєнно-польового суду, третього корпусу, української галицької армії, у повному складі явилися з докладом до команданта корпусу. Голова суду, полковник Грицак, передав генералові протокол і постанову членів суду. При передачі паперів, голова суду просив генерала, щоб він затвердив постанову членів суду.

Генерал, не дивлячись на подані папери, запитав полковника, що суд вирішив у справі поручника Нагірного.

— Звільнити поручника Нагірного, як оправданого,

пане генерале.

— Що? — перепитує генерал.

— Звільнити поручника Нагірного, як оправданого, пане генерале, — повторив полковник Грицак.

— Але чому? — дивується генерал.

Мабуць генерал не пам'ятав такого випадку, щоб воєнно-польовий суд колись когось оправдав.

— Я би просив, пане генерале, перечитати протокол і нашу поставу, — замість відповіді, порадив полковник.

Генерал кинув оком на кілька аркушів друкованого паперу й заввагався: читати, мов, чи ні. Але по кількох хвилинах вагання, проговорив:

— Прощу, панове, присядте. Тут є що читати.

Старшини, члени суду, сіли.

Генерал уважно, аркуш за аркушем почав перечитувати протокол, а за ним і постанову членів суду.

— Де зараз знаходиться поручник Нагірний? — запитав генерал, коли дочитав усе до кінця.

— В селі Кудлах, пане генерале, — встав і відповів полковник.

— Один із ваших старшин нехай зараз же поїде за ним, — дав розпорядження генерал.

За якийсь час штабове авто застопорило перед будинком, де розмістився штаб третього корпусу. З авто вийшов поручник Нагірний і три старшини. Вся група направилася просто до кімнати генерала. Старшини ввійшли й «втягнулися» перед генералом по всім правилам муштрового статуту.

— Поручник Нагірний, ви військові приписи знаєте? — питає генерал.

— Знаю, пане генерале.

— Даєте слово, що їх більше не порушуватимете?

Тут поручник Нагірний трохи заввагався, але по хвильці проговорив:

— Даю, пане генерале.

— Тоді постанову воєнно-польового суду я затвер-

джую, — звернувся генерал до голови суду, полковника Грицака.

Генерал тут же наложив на постанові членів свою резолюцію й підписав її, а потім каже до полковника Грицака:

— Ваша місія, пане полковнику, кінчена. Покладене на вас завдання ви виконали по-старшинські. Дякую вам і дякую членам суду.

Генерал гукнув на осавула.

Осаул увійшов і став коло дверей.

Генерал передав йому всі судові папери. Якусь хвилину думав. Потім рішуче проговорив до полковника Грицака:

— Вас, пане полковнику, я призначаю командантом 21-ї пішої бригади. Ну, а ви, можливо, призначите бувшого поручника, а тепер сотника, Василя Нагірного, командантом першого пішого куреня вашої бригади. Знаєте, він варт того.

Полковник Грицак, уже не як голова суду, а як командант бригади, підійшов до сотника Нагірного й обняв його.

— Значить я матиму честь бути командантом бригади, де сотник Василь Нагірний командуватиме першим курінем? — розчулено проговорив полковник Грицак.

- - - - -
Сотник Нагірний недовго залишався на чолі першого куреня 21-ї бригади. Наслідки поранення в голову щодень більше й більше давали себе відчутти. Не минув і місяць, як сотник Нагірний примушений був залишити курінь і від'їхати до одного з ліпших шпиталів для проходження більш серйозного курсу лікування.

ПЕРША БАТАРЕЯ

Оповідання

При Волинській пішій дивізії була перша батарея...

ДО СЕЛА ВЕРБКИ

Була чудова серпнева погода.
Починалося друге півріччя 1920 року.
На Жмеринському фронті йшли запеклі, затяжні бої.

Села переходили від одних рук до других. Терен на різних бойових відтинках то залишався, то знову брали його з боєм. Військові частини вже довгий час не мали жадного відпочинку. Ввесь час були у русі. Втома знесилувала козаків, але вони мужньо з цим боролися, пересилували самі себе.

**
*

— На передки!.. Хутко!.. — дав наказа командант першої польової, трьохдюмової батареї і по хвильці, трошки тихіше, додав:

— Хо-лер-на-я е-пі-де-мі-я!

Бунчужний Загадський передав наказа далі й раптом, немов із-під землі, з'явилися коноводи з передка-

ми *. Спритно й хутко козаки причепили гармати до передків і з місця рушили чвалом за хорунжим Бондаренком, помічником команданта батареї. За кожною гарматою рушили й набійні скриньки **.

Під час переведення цього маневру, командант сидів на коні й не відводив далековида від ворожої піхотної лави, що прямувала до батареї. Він слідкував за її рухом. Москалі намагалися обійти батарею з трьох боків і очевидно мали намір захопити всіх у полон.

Рушнична стрілянина значно посилилася.

Ворог обстрілював тільки батарею. Цілився в козаків, що були на видному, рівному терені. Тепер москалі значних перешкод, цебто — спротиву, не мали, бо українські піші військові частини Волинської пішої дивізії відійшли до села Вербки й там скупчували свої сили. Волиньці хотіли скупчити всі свої сили коло цього села, щоб потім несподіваним, рішучим наступом збити ворога й піти вперед. Мета Волинської дивізії була Жмеринка, як саме місто, так і велика вузлова залізнична станція. Першій же батареї дано було завдання, щоб вона маскувала відхід піших частин і слабим вогнем стримувала наступ ворога. Своє завдання батарея виконала й рішила відходити.

Вовк, кінь команданта першої батареї, сірий, в яблуках, чистої арабської крові, нетерпляче місив ногами

---

*) Для переїзду з одного місця на друге, гармату причіплюють до залізної скриньки, в середині якої знаходяться гарматні набой. Кришка скриньки зроблена так, щоб на ній могли вигідно сидіти два або три гарматники. Скринька тримається на двох колесах. Таку залізну скриньку гарматники називають — «передок».

**) Набійна скринька на двох колесах. Під час подорожі, походу чи просто переїзду з одного місця на друге, дві набійні скриньки завжди счіплюються й їх тягне шестеро коней. На фронті до кожної гармати (річ іде про польову, трьохдоймову гармату) додають по дві пари набійних скриньок. У середині кожної скриньки пороблені гнізда для набойів.

м'яку польову землю. При цьому він випинав груди вперед, сердито підносив голову догори, махав нею, повертав її то в один, то в другий бік і взагалі явно давав відчутти своєму господареві, що стояння на одному й тому ж місці вже досить йому обридло. А може просто було не до вподоби. Властиво, не знати було, що саме тому коневі обридло чи було не до вподоби: чи ворожі кулі, що безперерви жужжали, пролітаючи над його вухами, чи те, що він ось уже майже півдня стоїть на одному місці, а господар, навіть, і не догадався не тільки дати йому належну порцію вівса, але не подумав і напоїти його. А коневі так сильно хотілося пити, що вже кілька разів йому в очах мерещилася вода. Навіть нюхом відчував її.

Перша батарея знялася з позиції й чвалом пішла до села Вербки. Там уже якась українська піша частина, що належала до Волинської пішої дивізії, на хутко готовила провізоричні окопи. Але їхати по дорозі не можна було. Вона в деяких місцях уже перервана. Тримав її у своїх руках ворог. Це, властиво, командант батареї і предбачав. Тому він іще заздалегідь намітив інший шлях для відходу батареї. Рішив пробратися спочатку на хутір Журавель, а звідтіля піти польовою дорогою просто до села Вербки. Шлях, по якому мала відходити батарея, командант і хорунжий Бондаренко спільно обговорювали й разом накресливали на мапі.

Коли всі гармати першої батареї, а їх було три, знялися з позиції і рушили з місця, рушив услід за ними й командант зо своїм «польовим штабом».

Кінь команданта батареї мабуть відчув, що довгожданна порція вівса недалеко, а вода, можливо, ще ближче, мав прекрасний настрій. В його голові вже маячилася велика, чиста стайня з дерев'яним помостом, на помості цебрик із вівсом і повні ясла пахучого сіна. А свіжої, холодної води повнісіньке корито, що притулилося коло криниці. Пий собі скільки хочеш... Ось чому він бадьоро нісся чвалом і взнак свого задоволення

махав хвостом, фиркав ніздрями й при фирканні опускав голову так низько, що господар мусів попускати повід.

Впереді першої батареї нісся чвалом молодий, але завзятий, запальний до бою хорунжий Бондаренко, а ззаду батареї, на деякій віддалі від неї, командант. За командантом, майже на хвості*, бунчужний Загадський, права рука команданта, потім сурмач, а за ними кілька козаків — зв'язковців.

Коли ворог побачив, що для нього вже немає ніякої перешкоди й небезпеки, посилив іще більше вогонь по від'їжджаючій батареї. Кулі з ворожого скоростріла або пролітали поуз козаків, або заривалися в землю й тільки легка, маленька курява вказувала, де саме лягали вони.

Раптом майже ціла черга з московського скоростріла лягла впереді й зовсім недалеко від команданта батареї.

Командант трошки стримав коня, оглянувся на тих, що посилали йому навздогін кулю за кулею, і з пересердя та від безсилої злости сердито, крізь зуби, процідив:

— Хо-лер-на-я е-пі-де-мі-я!

Під сильним ворожим рушничним і скорострільним вогнем перша батарея без зупинки проскакала метрів чотириста — п'ятсот. У їзових появилася надія, що вони вивезуть гармати й виведуть коней з-під обстрілу без утрат.

Але їзові помилилися.

Раптом коні першої, передньої запряжки, третьої гармати одночасово спотикнулися. Досвідчений їзовий

---

*) «На хвості» — фронтова термінологія кіннотників. Це значить, що якийсь другий, задній кіннотник іде зараз же за першим і на такій близькій віддалі, що голова коня майже торкається хвоста першого, цебто — переднього, коня. Такого порядку руху кіннотники переважно притримуються вночі.

Сербинюк, що сидів на лівому коні першої запряжки, встиг зіскочити на ходу. Коні, зробивши по інерції ще кілька кроків, повалилися на землю. Спочатку правий кінь запряжки два рази присів на праве коліно, а за третім разом як присів на оба, то й не встав. Стукнувся головою об землю й ліг. За ним, майже одночасово, те саме зробив і лівий кінь запряжки, але ліг він на землю трохи впереді правого коня. Друга й третя пара задніх запряжок тієї ж гармати з розгону наперли на впавших коней і заплуталися в постромках. Гармата зупинилася. Але сміливі й досвідчені їздові не спали.

Вони вмить зіскочили з коней і кинулися звільняти шлях від забитих коней. До їздових приєдналися й гарматники, що сиділи на передку. Постромки перерізали ножами, конаючих коней відтягнули набік. Шлях вільний. Тим же хутким темпом козаки заняли свої місця й гармата покотилася далі.

При третій гарматі лишилися тільки четверо коней. Запасових коней, щоб можна було допрягти до чвірки, в ту хвилину батарея коло себе не мала. Всі запасові коні були при батарейному обозі першого порядку, що завжди находився ззаду бойової лінії і на певній віддалі від неї.

Ворожі скоростріли цілком замовкли, а рушничні кулі хоч іще й долітали до гарматників, але шкоди від них не було.

Небезпека майже минула.

**
*

Перша батарея хутким аллюром наближалася до хутора Журавля.

Оглядатися назад, цебто — на ворожу лаву, козакам не було часу. Дивилися вони тільки вперед і намічали собі найліпший терен, по якому могли б проскочити до

хутора. Найбільше тим турбувалися їздові та підстаршина Плохатюк, що вів першу гармату.

Перед самим хутором Журавлем козаки побачили кітловину. Ту кітловину оминути не можна було. Власливо, її можна було б оминути, але для цього треба було б зробити «гак»*, а той «гак» якраз своїм одним кінцем упірався у ворожу лаву. Кітловина була заповнена м'якою, вогкою землею. У велику спеку вона цілком висихала й по ній можна було ходити й навіть їздити, але в мокру, дождеву погоду, справа ускладнялася. І напевно господар Журавля в таку погоду ніколи не відважився б, хоч би й з порожнім возом, їхати навпростець через ту кітловину.

Очайдух хорунжий Бондаренко, що вів першу батарею, рішив перерізати кітловину. Він мав надію на те, що вже давно не було дощів, а погода стояла суха, тепла, сонечна. Кинувши оком по кітловині й навколо, хорунжий намітив найсухіше місце й сміло повів за собою батарею. Із розгону перші дві гармати, а за ними й набійні скриньки, що мали повний склад коней у запряжках, цебто — три запряжки по пари коней у кожній запряжці, легко проскочили кітловину. Щоправда, набійні скриньки частинно були вже звільнені від вантажу, але гармати мали досить поважну вагу, що доходила до кільканадцять соток кілограмів. Гарні, здорові, добре відгодовані шестеро коней при кожній гарматі й при кожній парі набійних скриньок, дали собі раду. Але з третьою гарматою справа не так то вже легко пішла.

---

*) Слово «гак» дуже розповсюджене й часто вживається в центральних областях України й зокрема на Київщині. Це слово відноситься до міри довжини. Коли, наприклад, питають у селі якогось господаря — скільки, мов, буде кілометрів (верстов) до такого-то села чи міста, то він скаже: «та буде стільки-то, але з гаком», цебто — з лишком. А коли господар іще добавить — «з добрим гаком», то тоді той «добрий гак» буває більше, ніж він назвав кількість кілометрів.

В ній було тільки четверо коней, що вже трохи засапалися, тягнучи гармату по м'якій ріллі. Хоч їздові й взяла добрий розгін, але опинившись у кітловині й коли колеса вгрузли по саму вісь, коні не спромоглися витягнути гармату з тієї маси вогкої землі.

Рвонули коні раз, другий — гармата ні з місця.

Даремно їздові намагалися піддати коням «охоти» — це не допомогло. Не рушили з місця. Стояли, тяжко дихали й водили сердитими очами навколо. Коли ж їздові почали занадто піддавати «охоти», то коні взник протесту відступали трошки назад, присідали на задні ноги, а передніми топтали на місці й злісно махали головами.

Хорунжий Бондаренко, що вже вискочив на другий бік кітловини, зупинив коня й слідкував за переходом батареї через кітловину. Коли ж він побачив, що третя гармата загрузла й коні не в силі витягнути, зсадив із передків гарматників двох перших гармат і дав наказ, щоб допомогли витягнути третю гармату. Козаки кинулися до неї, шарпалися в один бік, у другий, їм допомагали коні, але гармата ні на крок не посунулася вперед.

В цей саме мент під'їхав до кітловини командант батареї. Побачивши, що гармата немає наміру вилізти з сирої, вогкої землі, зупинив коня й сердито буркнув:

— Хо-лер-на-я е-пі-де-мі-я!

По «холерній епідемії», він оглянувся назад, дивився якийсь час у бік московських лав, що залишилися далеко ззаду, а потім спокійно, поволі, мовчки зліз на землю. По звичці, трошечки розтопив коліна, підтягнув у поясі штани й направився до гармати. Ішов тим характерним ходом, яким ходять кіннотники, що більшу частину доби просиджують на коні, цебто — ішов поволі, з розвальцем, неначе боявся, що не втримається на ногах. А коли його чоботи почали добре грузнути в м'якій землі, він на ходу обернувся й гукнув:

— Загадський, ходи-но сюди!

Але гукати на бунчужного не потрібно було. Він уже зіскочив із коня й ішов за командантом батареї. Бунчужний зразу догадався чого це командант ізліз на землю й простує до гармати. Також догадався, навіть напевно знав, що доведеться рукавом піт із чолу «стягувати». Але це непервина. За час перебування в першій батареї бунчужний уже привик до цього.

Командант повільним, тяжкуватим ходом підійшов до групи козаків, окинув оком гармату й землю навколо неї.

— Ану, набік!.. — повільно кинув до козаків, що ще більш завзято метушилися та гомоніли коло гармати.

Почувши наказу, гарматники з явним задоволенням залишили гармату й відійшли набік. Вони стали поодаль і з цікавістю чекали, що буде далі.

— Бери, Загадський, за праве колесо, а я за ліве, — звернувся командант до бунчужного.

Командант батареї, молодий хлопець, походив із Басарабщини. Мав років двадцять шість або двадцять вісім. Середнього росту, неначе присадкуватий і досить пристійний. Чорнява, мов вороняче крило, чуприна, що вже довший час не бачила спритних рук голяра, вперто пробивалася з-під кашкета. Такі ж самі чорні, живі очі, з трошечки нахмуреними бровами, завжди сміло й рішуче дивилися вперед. Хоробрий був до очайдушності. Казали та й видно було по його зовнішньому виду, по міцній фігурі, що він був не «слабкого здоров'я». У скрутних становищах, де потрібно було вжити фізичну силу, він завжди виручав. Бунчужний Загадський був старше команданта на три-чотири роки й трошечки вище. Він не відставав від свого команданта ані в силі, ані в хоробрости, хоч із виду й був непоказний.

Взявши за ободи колес, командант батареї і бунчужний «понатужилися», а їздові «дружньо» вдарили по конях. Коні разом і «дружньо» нап'яли м'язи, сіпнули постромками й гармата почала поволі вилазити з землі. Тут підбігли козаки, допомогли й гармату докотили

до твердої землі.

Коли гармата вилізла з кітловини й спокійно поко-
тилася далі, командант легко й задоволено зідхнув і по-
дивився на свої руки. А руки майже аж до ліктів були
вимазані вогкою, чорною землею. Оглянувся направо,
подивився наліво — немає де рук помити, ані об щось
їх витерти. Плюнув і промимрив:

— Хо-лер-на-я е-пі-де-мі-я!

Поки возилися з застрявшою гарматою, ворог устиг
підійти ближче до кітловини й кулі знову почали гус-
тіше ложитися навколо козаків і коней. Здебільша це
були рушничні кулі. Але втрат у людях і конях перша
батарея більше не мала. Іздові, сівши на коней, а гар-
матники на передки, хутко зникли з очей ворога й з-під
його обстрілу.

За півгодини перша батарея вже стояла на позиції
коло села Вербки.

II

БОЙОВЕ ЗАВДАННЯ

Ось, нате, читайте, — сердито промовив командант першої батареї до хорунжого Бондаренка й дав йому невеличкий зім'ятий папірець.

Хорунжий узяв той папірець і ввівголосно читає:

«Командантові першої батареї. Спішно. Виконати негайно. Ворог густими лавами посувається на південно-східну околицю села Вербок, де піші частини Волинської дивізії ще не встигли зробити провізоричних окопів. Також іще не встигли підійти й дивізійні резерви. А тому першій батареї доручається московський наступ стримати гарматним вогнем. Цим буде дана можливість нашим пішим частинам пристосуватися до оборони, а потім перейти до протинаступу. Командант гарм...»

— Ну, бачите, — перервав читання командант батареї, — і відпочити не дадуть. Дайте розпорядження, щоб приспішили з годівлею коней, а я піду до телефоністів. Може вони вже налаждали зв'язок зо штабом... — і трохи помовчавши, продовжує: — Наші телефоністи завжди спізнюються. Пізні Івани!.. А конче треба було б точніше вияснити, що, властиво, від нас хотять.

Хорунжий Бондаренко вдарив себе лозинкою пару разів по халяві, посміхнувся й проговорив:

— А хіба це вперше? Хіба ви не знаєте чого від нас штаб дивізії вимагає? Якщо хочете — я вам підскажу.

— Цікаво... А що — саме?

— Вигнати москаля з української території.

Командант батареї на це нічого не відповів. Чмихнув чомусь носом, повернувся й повільним кроком, розвальцем пішов до телефоністів, але по дорозі, здається, тихенько вилаявся:

— Хо-лер-на-я е-пі-де-мі-я!

**
*

Щодо телефоністів, то командант батареї помилився.

Старший телефоніст батареї, підстаршина Богдан Сидорчук, мало що коней не позаганяв « на той світ», але свого добився. Ще батареїні їздові на новій позиції коло села Вербки й передків від гармат не відвели, як він уже вів телефонічні розмови з польовою централею штабу Волинської пішої дивізії.

Так може працювати тільки підстаршина Богдан Сидорчук!

Так можуть працювати тільки ті телефоністи, які витреніровані й вишколені підстаршиною Сидорчуком.

Це, власне, той самий підстаршина Богдан Сидорчук, який під селом Чернюхами, на Ровенщині, спромігся тримати весь час телефонічний зв'язок зо штабом української пішої дивізії, не дивлячись на те, що москоська піша лава обійшла батарею й сиділа в неї у заплілі. І це той Сидорчук, що під час дуже скрутного становища, в якому опинився український Чорноморський піший полк, а з ним і перша батарея, вивів усіх із біди. Він, узявши польовий телефон, вночі пробрався

крізь московську лінію окопів *, включився у ворожу телефонну сітку, підслухав розмову й узнав, де є телефонне сполучення зо штабом Тамбовського пішого полку імені Леніна. Той, власне, полк вів атаку за атакою на Чорноморців. Сидорчук відрізав телефонічний дріт, що вів до штабу большевицької московської пішої дивізії і від імені тієї дивізії дав наказа Тамбовському полкові, щоб вони припинили атаки, залишили село Михайлівку і відійшли до села Старих Реп'ях. Тамбовці охоче й точно виконали наказа. Вони негайно залишили село Михайлівку й перекочували до Старих Реп'ях. Український Чорноморський піший полк і перша батарея з ним були звільнені від оточення й злучилися з іншими українськими військовими частинами. Це ж той самий Богдан Сидорчук, що під Винницею, на Подільщині, на своєму Казбеку спинив атаку московського кінного полку. Большевицький кінний полк, що переважно складався з татар та латишів, мав на меті вирубати «ненавиджену» першу батарею. «Підшившись» ** під старшину большевицької пішої дивізії, що оперувала в той час на тому відтинку, Сидорчук порадив московським кіннотникам не йти в атаку на українську батарею, бо там, мов, приготовлена засідка з багатьох тяжких скорострілів. Татари й латиші в атаку не пішли. Побоялися засідки. І «ненавиджена» перша батарея уникнула приємности покуштувати гострої татарської шаб-

---

*) Тоді бойові лінії фронту не завжди мали одну лінію, що тягнулася на кілька кілометрів. У більшості бойові лінії мали великі порожні проміжки між собою. Це було тому, що як у москалів, так і в українців не було досить військових частин, щоб заповнити ті порожні відтинки.

**) В той час це легко можна було зробити, бо українська армія на початку свого існування, ще не встигла обзавестися своїм, чисто українським, одностроєм. Українці користувалися московським військовим одягом, що по закінченні німецько-московської війни, у великій кількості залишився у військових базах на території України.

лі. А ось іще один цікавий випадок. Одного разу, при зміні позиції, підстаршина Богдан Сидорчук спостеріг, що біля сотки московських кіннотників прокрадалися попід лісом, щоб перерізати шлях першій батареї. Коли це спостеріг, батарея була вже далеко й попередити про це команданта він не міг. Сидорчук і хвилячки не потратив на роздумування, що робити, на що рішиться. Дав наказа своїм телефоністам, щоб хутче скрутили * телефонічний дріт, а сам із двома очайдухами-козаками, що мали гарних, не зморених коней, кинувся в ліс. Летів навперейми московським кіннотникам. Вискочивши потім із лісу майже перед самим носом московської кінноти, він махнув їм рукою, щоб, мов, їхали за ним. Москалі-кіннотники мабуть прийняли Сидорчука та його козаків за одного зо своїх роз'їздів, повірили йому й звернули вслід за ним. Сидорчук, а за ним двоє телефоністів, летіли впереді московської кінноти й вели їх за собою у цілком протилежний бік. Проскакавши отак із півкілометра, Сидорчук щось гукнув до своїх козаків і вслід за тим круто повернув праворуч, у лісок. За ним пішли й два телефоністи. Козаки в лісі, поміж грубими соснами, вмиг сховалися від очей москалів. Час був виграний і перша батарея без перешкод, спокійно стала на наміченій позиції.

Щоправда, у багатьох подібних випадках, якщо була б невдача, підстаршина Богдан Сидорчук покладався виключно на свого Казбека, якого звільнив від большевицького комісара — москаля. Сам Казбек **, так прозвав коня Сидорчук, родом походив із Кавказу, з

---

*) При зміні позиції або відході назад чи при пересуванні вперед, телефонічний дріт не залишається. Він намотується на спеціальні «катушки», що зроблені з грубої бляхи. Ті «катушки» носять за плечима на шкіряних пасах.

***) Казбек — гора на Кавказі. Височина її сягає до 5040 метрів. По своїй висоті вона займає друге місце на кавказькому хребті.

тієї породи коней, які у своєму роду не знали, що значить тягар і життя тягарового коня. Його славний рід, рід Казбеків, надавався тільки для верхівця. Напевно не один із його пра-прадідів та різних родичів чесно служили воякам загонів Шаміля *, що за незалежність Кавказу аж до останнього чоловіка зводив криваві бої з москалями — напасниками. І він, Казбек, як кавказець, очевидно не долюблював москалів, бо дуже радо служив Сидорчукові й нераз, і не два виносив його з біди. Ось чому підстаршина Сидорчук пускався на небезпечні вибрики. Знав і вірив, що його вороного Казбека не доженуть і московська шабля до нього не досягне.

**
*

Командант першої батареї не засидівся довго коло телефона. Дав кілька запитів, отримав відповідь і, наприкінці пустивши в телефонну слухавку «холерну епідемію», відійшов. Довгі балачки він не любив вести ані телефонічно, ані просто в товаристві. Але, можливо, це звичка кожного фронтowego, бойового старшини, який вважає за найліпше, щоб балакала його зброя, а не він сам.

— Припинити годівлю, напоїти й по конях, — звернувся командант до свого помічника, хорунжого Бондаренка, коли підійшов до нього.

Хорунжий передав наказа підстаршинам. Козаки, що ще не встигли й самі з'їсти обід, залишили все й кинулися до коней, до гармат та до набійних скриньок.

---

*) Шаміль був ватажком одного кавказького загону. Під час московської навали на Кавказ, коли вони намірилися підбити собі народи Кавказу, там велися запеклі, затяжні бої. Ця війна тягнулася майже 60 років. Шаміль був останнім ватажком, якого москалі оточили в горах і знищили там увесь його загін.

Кілька хвилин між ними тривала метушня, але ось раптом усе затихло. Хорунжий Бондаренко оглянув батарею, що вишикувалася по-гарматно й стояла, мов укопана. Очевидно він найшов усе впорядку, бо післяв підстаршину доложити командантові, що батарея готова до вимаршу.

Командант підійшов до батареї.

Йому підвели коня.

Вовк приязно вищірив зуби й витягнув голову, шукаючи руки господаря. Хутко її найшов і кусочок цукру опинився в його роті. Віддавши коневі «належний» кусочок цукру, командант повільним кроком, розвальцем, направився вздовж батареї, що стояла по-гарматно гусаком. Приємно хрускаючи цукор, кінь не тільки не відставав від свого господаря, але навпаки — намагався триматися коло нього якнайближче. І коли командант затримувався хоч на хвилю на одному місці, то кінь, сірий Вовк, зразу давав знати, що він, мов, тут і стоїть близько та що він, мов, немає нічого проти, щоб кусочок цукру знову попав до його рота. Але не дивлячись на всі ці хитрощі, «номер» не проходив. Господар удавав, що не догадується й ніби не знає, що, власне, Вовкові потрібно й чого це він час від часу штовхає мордою у спину.

Оглянувши батарею, командант голосно проговорив:

— Увага!.. Увага!.. — сказавши ці два слова, командант переминувся з ноги на ногу, підтягнув пояс із тяжким пістолем і продовжує: — Ми одержали наказа, щоб наша батарея стримала москалів, що ведуть наступ на село Вербки, в південно-східньому напрямку. Москалі перешкоджають нашим пішим частинам приготувитися до протинаступу.

Командант замовк і оглянув козаків. Хотів узнати, цебто — прочитати на їхніх обличчях, як вони цю вістку приймуть. Але козаки спокійно стояли й байдуже дивилися на нього, немов би річ ішла про щось звичайне, буденне. Неначе вони мовчки відповідали: «Спинити,

мов, так спинити. Немає про що тут багато й говорити. По конях і гайда вперед!»

По маленькій павзі, командант запитав:

— Чули про що я казав? Зрозуміли в чому річ?

— Зрозуміли, пане поручнику, — байдуже відгукнулися всі козаки.

Командант знову переминувся з ноги на ногу, безпомічно оглянувся навкруги й рішив іще щось «підбадьоруюче» сказати. На його думку, він і так уже досить багато сказав, але все ж рішив іще щось додати.

— Так дивіться, хлопці, щоб гав не ловили. Мабуть нам доведеться бити з малої віддалі, — почав видушувати з себе слова та речення. — Наш успіх залежатиме від доброї наводки. Про це треба пильнувати підстаршинам і наводникам. Думаю, що про загальну команду й мови не може бути... — командант зробив маленьку зупинку й продовжує: — Але такі бої нам уже відомі. Знаємо, як у таких випадках треба робити, — і, всміхнувшись, запитав: — Пам'ятаєте село Підліски й міст через річку?

На згадку про село Підліски — всі козаки весело, задоволено всміхнулися. Село Підліски вони не забули. І мабуть не скоро його забудуть.

Командант батареї обернувся до свого коня, що стояв іззаду й час від часу легенько штовхав мордою у спину, і запитав його:

— А ти, Вовче, пам'ятаєш?

На цей запит кінь нічого не відповів. Можливо, що він не зрозумів запити, а може й тому, що йому просто не хотілося балакати. Також можливо, що він не мав у той мент настрою вести з ким то не було розмову. За коня дав відповідь бунчужний Загадський.

— Думаю, пане поручнику, — каже бунчужний, — що Вовк пам'ятає. Там же він аж два рази гепнувся на землю й ледве-ледве спромігся уникнути холодного купання у річці.

Командант і всі козаки голосно розсміялися.

— А ось чому ти, Вовче, мовчиш! — вдаривши легенько кілька разів коня по шиї, весело сміється командант батареї.

В цей мент усі почули скорострільні черги, що кудись пускали москалі. У всіх обличчя раптом стали серйозні. Дехто повернув голову в той бік, відкіля чути було стрілянину. Повернув голову й командант. Якийсь час він мовчки прислухався до скорострільних черг, а потім упівголос пустив у повітря:

— Хо-лер-на-я е-пі-де-мі-я!

Командант обернувся, взяв повід і вмить опинився на коні.

Куди треба було їхати, приблизно знав командант батареї, але він не знав точно на якій віддалі від села робила піхота окопи. Село Вербки велике й звичайним далековидом його й навколо нього не розглянеш. Рішив узяти напрямок просто попід селом, на південний схід. Він розрахував, що піхота мусить копати окопи десь упереді села й то десь недалеко.

III

БАТАРЕЯ ВПЕРЕД!

Батарея рушила.
Ішла поволі, кроком.
Командант і їздові берегли коней.

Ґрунт був м'який, тяжкий, а перед цим зробили досить поважний і хуткий перехід до Вербок. Коні як слід іще не відпочили та й свій голод іще цілком не задовольнили. Щоправда, мали вони повні торбинки вівса, їли, але всього не з'їли. Капусні їздові перешкодили. Торбинки з вівсом десь заховали.

Майже проти середини села, до вухів гарматників долетів із боку поля якийсь шум. Командант зараз же зупинив батарею й відрядив двох зв'язковців, щоб довідалися хто там сидить.

Зв'язковці довго не барилися. Виконали завдання й вернулися. Вони доложили командантові, що це піша частина Волинської дивізії рие окопи.

Десь упереді, але трошки праворуч, цебто — на схід, пролунало кілька рушничних пострілів.

Командант батареї чвалом рвонув уперед, у бік поля.

За командантом рушив бунчужний Загадський, підстаршина Сидорчук, сурмач і чотири зв'язкових.

Батарея лишилася на місці.

Хорунжий Бондаренко сидів на коні, мовчав і преспокійно «крутив» цигарку. Покінчивши з цигаркою,

він повернув коня, під'їхав до підстаршини Плохотюка й каже:

— Нічого не розумію, Герасиме. Кажуть, що тут хтось когось б'є, хтось на когось насадає, а в дійсності тут преспокійнісінько. Навіть поганеньких рушничних пострілів не чути. Хоч бери та відпочинковий табір тут роби...

Але не встиг хорунжий і речення закінчити, як пролунало з боку поля кілька густих, безпереривних скорострільних черг. Кулі дуже високо просвистіли над головами гарматників.

Почувши так близько свист ворожих куль, хорунжий навіть і оком не моргнув, а підстаршина тільки всміхнувся.

— Помилилися, пане хорунжий, — зауважує він. — Щось подібне на рушничні стріли, здається, таки чути.

— Дивись!.. Ось уже цього я не сподівався!.. — усміхнувся й хорунжий. — Москаль піший, а ми на конях і він усе ж таки спромігся нас випередити. От, бачиш, який він прудкий!

— Так на те він і москаль, пане хорунжий.

Їздовий передньої запряжки, першої гармати, Зубченко, що був поблизу начальства, аж пирснув зо сміху. І цей сміх відчув і правий кінь запряжки. Зубченко взяв задоволення так усмалив його, що той, бідний, аж застогнав та затанцював на місці.

— Ну, ну!.. Не шквар мені гопака, а то ще получиш, — щиро пообіцяв їздовий своєму гарячому коневі.

На цю «невинну» заввагу розумне сотворіння, що вже нераз мало нагоду добре пізнати звичку їздового, скосило очі в бік Зубченка й махнуло кілька разів головою. При цьому старанно обтерло язиком губи, на яких виступила піна, коли почастивав їздовий. Витираючи губи, розумне сотворіння ненароком вишкірило зуби, але мабуть засоромилося своїх зубів, бо зараз же верхнею губою, немов лопатою, накрило їх і при тому подумало: «А щоб тебе так частували на Великдень, як ти

частуєш мене у будні.»

Друга довга скорострільна черга дала знати, що десь у полі ховається ворог, який бачить батарею. Кулі цієї черги теж так само високо пронеслися, як і кулі перших черг.

Підїхав командант батареї і гукнув:

— Підстаршини гармат * і набійних скриньок до мене!

Підїхали підстаршини другої і третьої гармати та набійних скриньок. Підстаршина першої гармати був коло хорунжого Бондаренка. Хорунжий і Плохатюк теж підїхали.

Раптом затарахкотіли два тяжкі скоростріли. Пускали чергу за чергою. Мітили просто в батарею, що стояла в запряжці, в походному ладу. Кулі безперерви жужжали над головами козаків. Батарея втрат не несла. Коні інстинктивно відчували небезпеку, бо щурили вуха й водили головою в різні боки. А козаки хоч і не кланялися **, але все ж від хвильки до хвильки кидали оком у бік ворожої стрілянини. Вони нервово, хоч і нерухомо, сиділи в сідлах та на передках. Досвідчені в боях козаки зразу догадалися, що ворог бачить батарею й б'є тільки по них. Щоправда, били з далекої віддалі й покищо не попадали. А зрештою козаків це мало цікавило. Вони вже привикли до всього — і до нервовості й до московських куль теж. А головне командант батареї тут, коло них, а тому їм і немає про що турбуватися.

Зрозуміли стрілянину й старшини.

Вони, навіть, припускали, хоч і не балакали в ту хвилину між собою, що коли батарея хоч трошечки затримається на цьому місці, москаль може взяти більш

---

*) В батареї, власне, гарматою керує підстаршина, що в московській армії мав назву — «феерверкер».

**) На фронті, коли куля пролетить дуже близько поуз козака, то він мимоволі відверне голову в протилежний бік. Цей рух голови козаки назвали — поклін.

точніший приціл і знищить обслугу батареї та її коней.

Але там був командант.

У подібних випадках він приймав рішення хутко й аж на диво проявлявав добру ініціативу.

Командант повернув голову в той бік, відкіля чути було стрілянину. В той же бік повернули голови підстаршини й хорунжий Бондаренко. Не стримався командант і щиро вилаявся:

— Хо-лер-на-я е-пі-де-мі-я!

• Але цей спокій, спокій «холерної епідемії», тривав якусь одну хвилю — не більше. Часу гаяти не можна було. Треба приймати рішення.

— Вростіч по-гарматно!.. — вигукнув командант. — Прямою наводкою * вогонь! Батарея вперед!.. — кидає він наказ за наказом, замість того, щоб спокійно дати відповідні розпорядження та вказівки щодо бою.

Підстаршини повернули коней і чвалом пустилися до своїх гармат, а хорунжий Бондаренко вже на ходу кинув до команданта:

— Буду з третьою, — і зник.

Командант батареї залишився на місці. З ним же залишився і його «польовий штаб».

Гармати пішли в різні боки. Від них не відставали й набійні скриньки.

За кілька хвилин гармати вже давали відповідь ворогові.

Московські скоростріли замовкли. Мовчали вони чи то від влучного попадання, чи то тому, що міняли місце, щоб сховатися від гарматного вогня. Поле хоч і було рівне, але місцями мало досить глибокі впадини.

Коли гарматники примусили московських скорострілів замовкнути, цим скористав командант батареї. Він дав знак, щоб гармати висунулися вперед.

---

*) «Пряма наводка» — це коли ворога можна бачити оком, без далековида й по ньому б'є гармата з близької віддалі.

Коноводи були поблизу, бо в таких випадках небезпечно залишати гармати й відходити далеко. Передки, мов блискавиця, з'явилися перед своїми гарматами. Козаки хутко причепили їх і вперед. Зупинилися коло самих окопів, що вже докінчували копати українські піші частини. Від окопів до ворога було не більше двох кілометрів. Гарматники з цієї віддалі прямою наводкою відкрили шалений вогонь. Били на шрапнель *. Вогонь був такий разючий і близький, що ворог не спромігся дати ні однієї черги зо скорострілів. Не спромігся він дати й ні одного рушничного стрілу. Отак кілька хвилин гармати періцили москалів, сіючи смерть і паніку серед їхньої піхоти.

Бачучи, що вдалий вогонь батареї зупинив і вніс замішання серед московської піхоти, командант рішив використати цей успіх. До підстаршин він післав зв'язкових і дав такого наказу: Гармати мусять по черзі під'їжджати до ворога. Спочатку, щоб вони били на шрапнель, потім, коли під'їдуть ближче, на картеч **. Дві гармати мусять вести шалений вогонь по ворогові, а в той час одна гармата підсуватиметься ближче до московських бойових лав. Коли ж ворог зорієнтується, цебто — опам'ятається, і відкриє зо скорострілів вогонь по батареї, то щоб відійшли назад за українські окопи.

А підстаршини тільки цього й чекали.

Ім то, власне, тільки цього й бракувало.

Цього бажали й козаки батареї. Вони згадали бій під селом Підлісками. Згадали й міст через річку. Захопилися боем. Увійшли в такий запал, що абсолютно не звертали уваги нінащо. Для гарматників у той час безпеки не існувало. Про неї вони забули. Забули, що

---

*) Коли граната розривається у повітрі на певній, бажаній висоті — називають «шрапнельний вогонь». Термінологія гарматників.

***) «Картеч» — це ніщо інше, як шрапнельний вогонь, який б'є з дуже близької віддалі, майже в чоло нападаючим.

вона може десь притаїтися й комусь загрожувати.

Перший гукнув — «на передок» Плохатюк, підстаршина першої гармати. Причепили гармату й чвалом проскакали біля трьохсот метрів. Плохатюк оглянувся навколо й дав знак, щоб круто повернули. Гармата стала, а коло неї виросла набійна скринька. Гармату відчепили від передка й вона прямою наводкою почала чистити притаївшихся москалів. Друга гармата вискочила на лінію першої, але не зупинилася. А підстаршина третьої гармати, з якою був хорунжий Бондаренко, ще інакше зробив. Гармата вже мала повний склад коней у запряжках, цебто — три запряжки й кожна запряжка мала пару коней, він, навіть, не чекав поки відкриє вогонь друга гармата. Знявся з позиції і вслід за другою гарматою пустився просто до окопавшихся москалів. Зупинилася третя гармата недалеко від московських окопчиків і настільним * вогнем, у чоло розстрілювала всіх, хто тільки попадався їм «на мушку» **. Гарматники дали вогонь такий хуткий, сильний, немилосердний, на який тільки вони могли спромогтися. А набійні скриньки ні на крок не відставали від гармат, де яких були призначені. Вони своєчасно підїжджали до гармат, щоб поповняти витрати набоїв.

Коли ж підстаршина першої гармати побачив, що він зо своїми козаками zostався ззаду, то його очайдушна натура цього не могла стерпіти. Це ж ганьба, сором, боягузство! Не гарматник, а посміховисько для всієї гарматної батареї! Не могли цього стерпіти й козаки, що належали до першої гармати. А їздові, то зо злості час від часу, так періцили коней, що ті аж на ди-

---

*) «Настільним вогнем» називають тоді, коли б'ють із близької віддалі й граната не робить трескторії.

**) «Узяти на мушку» — фронтовий вираз. Так кажуть козаки, коли хтось б'є до ворогові з близької віддалі чи то з рушниці, чи з гармати або зо скоростріла й точно бере приціл. При кожному такому вистрілі ворог несе втрати.

би ставали. Нарешті, на тайне бажання козаків, підстаршина Плохатюк вигукнув — «на передок» і, не чекаючи поки причеплять гармату, кинувся сам уперед. Іздові першої гармати хутко підскачили, гарматники причепили гармату й погналися вслід за підстаршиною.

Увесь рух і дії українських гармат відбувалися так хутко, спритно, що, навіть, тяжко було спромогтися знайти між ними якийсь зв'язок, якусь одноціль.

Цим нагальним, несподіваним, хутким рухом, салдати московської лави були заскочені. Вони лежали на землі, припинили рити окопи й з трепетом у душі слідували за рухом українських гармат. В останню хвилину вони звернули увагу на першу гармату й набійні скриньки, що без зупинки щодуху летіли просто на них. Лежали москалі мовчки й не тільки припинили рити окопчики, і не тільки припинили стрілянину, але, навіть, вони припинили й балачки між собою. Лежали й не дихали, а коли хто й дихав, то так тихесенько, що сусід ледве міг спостерегти присутність коло себе живої людини. Москалів пригнічила, придавила та швидкість, з якою діяли українські гарматники. Салдатським лавам гарматний вогонь наніс і наносив величезні втрати.

Коли салдати побачили, що третя гармата зупинилася поблизу й відкрила вогонь на картеч, а перша знялася з позиції і простує без зупинки вперед — вони одурманіли, завмерли від страху. Їм здавалося, що прийшов кінець їхньому існуванню на «цьому білому світі». Вони й так уже були страшенно морально пригнічені й так упали духом, що про якийсь спротив, чи вияв якоїсь ініціативи, не могло бути й мови. Москалів охопив жах. Самий простий, звичайнісінький жах. Жах, який тільки може мати звичайна, смертна людина. Той жах у них доходив до розпуки. І втікати не можна — переб'ють, і лежати та дивитися на смертоносні довгі цівки гармат — було неможливо. Чорні, страшні дірки ці-

вок, навіть і без гранат добивали москалів.

Підстаршина першої гармати чи то забувся, чи то навмисне не зупинявся, а прямував простісінько на московські окопчики. Їздові першої гармати й двох набійних скриньок, немов змовилися. Вони на ходу вишикувалися в одну лаву, неначе на оглядинах начальства, і між собою тримали інтервал приблизно у три гармати. Вісімнадцятеро сильних коней, хоч і були вже в милі *, несли по м'якій риллі гармату й набійні скриньки, мов звичайнісінькі візочки. Напевно їздові не дрімали й мабуть оце «не дрімали» дошкульно відчували коні. Їхне несамовите хропіння було чути на далеку віддадь. Щоправда, такі вибрики вже не раз викидував підстаршина Плохатюк. Нащо командант батареї був очайдух, але й то кілька разів робив завваги йому, щоб не перся так уперед і щоб не наражував на явну небезпеку гармату й козаків. Але ті завваги мало помагали. Вислухає, бувало, Плохатюк команданта, відійде й «рішить» точно виконувати наказа. Та недовго дотримувався свого «рішення». Під час бою або просто коли трапиться добра нагода, «рішення» своє забував. Так і намагався підсунутися ближче до москаля й дати йому по піці.

Українські гармати наближувалися до ворожих окопчиків.

Нерви москалів не витримували. Жах, розпука — пхали їх назад. Пхали «спасатися», ховатися від немилосердного гарматного вогню. Пхали «спасатися» й від тих коней-звірей, що ось-ось налетять на них і зімнуть, розторошуть, розчавлять, мов малюсеньких хробачків...

**
*

---

*) Переважно в літі, у теплі дні, коли кінь (чи коні) у хуткому й тяжкому русі потніють і цей піт перетворюється в мильне шумовиння — кажуть, що кіннь (чи коні) у милі.

Перші кинулися втікати ті салдати, на яких летіла перша гармата зо своїми набійними скриньками. За цими першими москалями — піднялися й інші лави. На полі замаячили люди, що шукали для себе порятунку. Їх пхав до своїх резервів жах. Страшний жах!..

Командант батареї був праворуч першої гармати й на віддалі двохсот — трьохсот метрів від неї. Він уважно слідкував за рухом на полі. Боявся, щоб не трапилася якась прикра несподіванка, бо ані зправа, ані зліва не було коло них українських піших частин, а кінні українські частини були заховані в ліску, що находився на південному боці села Вербок.

Впершу хвилину, коли командант побачив, що москалі кинулися вростіч, трошки розгубився. Він цього ніяк не сподівався. Навіть спочатку очам своїм не повірив. Але такий стан у нього тривав недовго.

— Хо-лер-на-я е-пі-де-мі-я!.. — раптом голосно й весело вигукнув командант батареї і дав остроги * коню.

Від несподіваної болі, кінь злегка звився на диби, потім опустився на землю й понісся вперед. Пустилися вслід за командантом — бунчужний, зв'язкові й телефоністи. Властиво, куди вони летіли щодуху, мабуть ніхто з них не міг би дати ясну відповідь. Летіли щосили просто вперед, мов буйний вітер у полі, що немає перешкод перед собою.

Очумалися, командант і козаки, тільки тоді, коли опинилися серед утікаючих московських вояків.

На полі було дивне видовисько: втікаючі, добре озброєні, москалі, між ними українські гармати в запряжках і гарматники. Одні гарматники сиділи на передках і тримали рушниці напоготові, але не стріляли, а другі

---

*) Кіннотники та гарматники мають остроги на закаблуках. Коли треба, щоб кінь рушив, то злегка натискують острогами на ребра коня. Сильне ж тиснення осрогами спричинює коневі велику біль і кінь тоді рветься вперед. Оце, власне, і називається «дати остроги коню».

гарматники були на конях. Тут же були й набійні скриньки у запряжках, що не звертали нінащо й ні на кого уваги й всіх, хто попадався їм на дорозі, брали під копита. А вдодаток до того, появився між ними й командант зо своїм «штабом».

Першим зорієнтувався командант батареї.

Він на хвильку випростувався в сідлі, уважно оглянув поле, а також і навкруги себе.

Все гаразд!

Небезпеки покищо немає.

Не зупиняючися, він підняв руку догори й махнув нею вперед, цебто-показав, що треба їхати далі.

Отож командант скакав далі, а за ним бунчужний Загадський, потім старший телефоніст, підстаршина Сидорчук, трошки ззаду — сурмач, ройовий Скобка й ті козаки, що були коло них, як зв'язкові від гармат.

Підстаршини, що вели гармати й набійні скриньки, бачили рух команданта. Вони не зупиняли коней, а вели гармати й набійні скриньки далі, вслід за командантом. Добре вимащені товщем вісі колес, безшумно котилися вперед. Коли ж гарматники вискочили з оточення москалів і були вже далеко за ними, командант дав знак, щоб вони зупинилися й відкрили вогонь по москалях. Він хотів тепер погнати їх назад, на українські окопи.

І ось раптом гармати круто повернули й стали.

Гарматники вмить зіскочили з передків і відчепили гармати. Коло них стали, мов укопані, набійні скриньки. Гармат навели на москалів і в кожную вложили набій на картеч. Іздові вдарили по конях, відскочили від гармат на кілька десятків кроків і зупинили коней. Були напоготові. Оглядалися навкруги й пильно слідували за полем.

Дезорганізовані, розбиті, перестрашені до смерті московські салдати не видержали. Усі, мов один, мов по команді підняли руки вверх. Вони, навіть, не чекали гарматних вистрілів.

Командант гарматного куреня телефонічно доложив командантові Волинської дивізії, що московська піша лава перед селом Вербками унешкідливлена. Кілька соток полонених простує до села Вербки в розпорядження штабу дивізії. Можна, мов, тепер рахувати, що шлях, чи вірніше — дірка, до Жмеринки вільна й що цю дірку напевно ворог не так то хутко зможе замулити. Для цього, мов, треба було б москалям підтягнути свої резерви.

Вислухавши доклад команданта гарматного куреня, генерал здивувався.

Він же не мав ніяких докладів від своїх піших частин, що були на висунутих уперед бойових лініях. Про якісь бої перед селом Вербками він оце вперше чує.

По хвилюці мовчанки, командант дивізії промовив:

— Дякую за повідомлення. Дуже приємна новина... — а потім питає: — А хто ж це розтороцив москалів? Яка частина вела з ними бій?

— Холерная епідемія, пане генерале, — не думаючи довго, дав відповідь командант гарматного куреня.

Перша батарея з полоненими москалями підходила до села Вербки. З коней пар валив, немов із паротягу й були мокрісінькі, мов ганчірка. Але вони задоволено почмихували носами, тримали голови високо й гордо та переможно тягнули гармати й набійні скриньки по колючій напів сухій стерні.

У повітрі пахло вівсом, холодною чистою водою та свіжескошеним сіном.

Принаймні так здавалося коням.

З М І С Т

1. ЗА ЛЬВІВ. Оповідання.	стор.
I. Охотники зголошуються	5
II. Бронепоезд «Львів-Яворів» і брат його «Янів»	15
III. В Яворівській базі все гаразд	29
IV. Польські далекосяжні гармати замовкли .	43
V. Бий по уланах, а потім по піхоті	50
2. ПОВСТАНЧА СОТНЯ. Оповідання	71
3. ЗА БАТЬКА Й БРАТА. Оповідання	95
4. ВІД КАМ'ЯНЦЯ ПОДІЛЬСЬКОГО ДО ОДЕСИ. Спомин	115
I. На розшук армії	117
II. За ґратами в москалів	125
III. В Одесі	134
IV. I-ший піший Чорноморський полк	143
5. ЗА НЕВИКОНАННЯ НАКАЗУ. Оповідання	151
6. ПЕРША БАТАРЕЯ. Оповідання	175
I. До села Вербки	179
II. Бойове завдання	189
III. Батарея, вперед!	197

Вже вийшли з друку
книжка перша й книжка друга першого тому.

Книжка перша:

ПОРУЧНИК ІЛЬКО ВОВЧАРЕНКО. Повість.

Зміст:

- I. Захоплення московського генерала.
- II. Бій за міст.
- III. Прорив у Решетилівці.
- IV. З бронепоездів димок ішов.
- V. До Полтави.
- VI. Ось і Полтава.

Книжка друга:

1. ВИСОТА «227». Повість.
2. БАТЬКІВЩИНА КЛИЧЕ. Повість.

- I. Ухвалюють.
- II. Розвідують.
- III. На балю.
- IV. До армії.
- V. Коло Собачої балки.
- VI. Бій у Бідних Хуторах.
- VII. Злука повстанчих відділів.

Книжки можна набути в автора. Ціна кожної книжки
380 фр. Замовлення і гроші надсилати на адресу:
AFXER — Boite Postale № 9. *Thionville* (Moselle), France.

ТОМ I.

« О Б О В ' Я З О К »

Збірка повістей і оповідань
із Визвольних Змагань 1917-1920 рр.

Книжка перша:

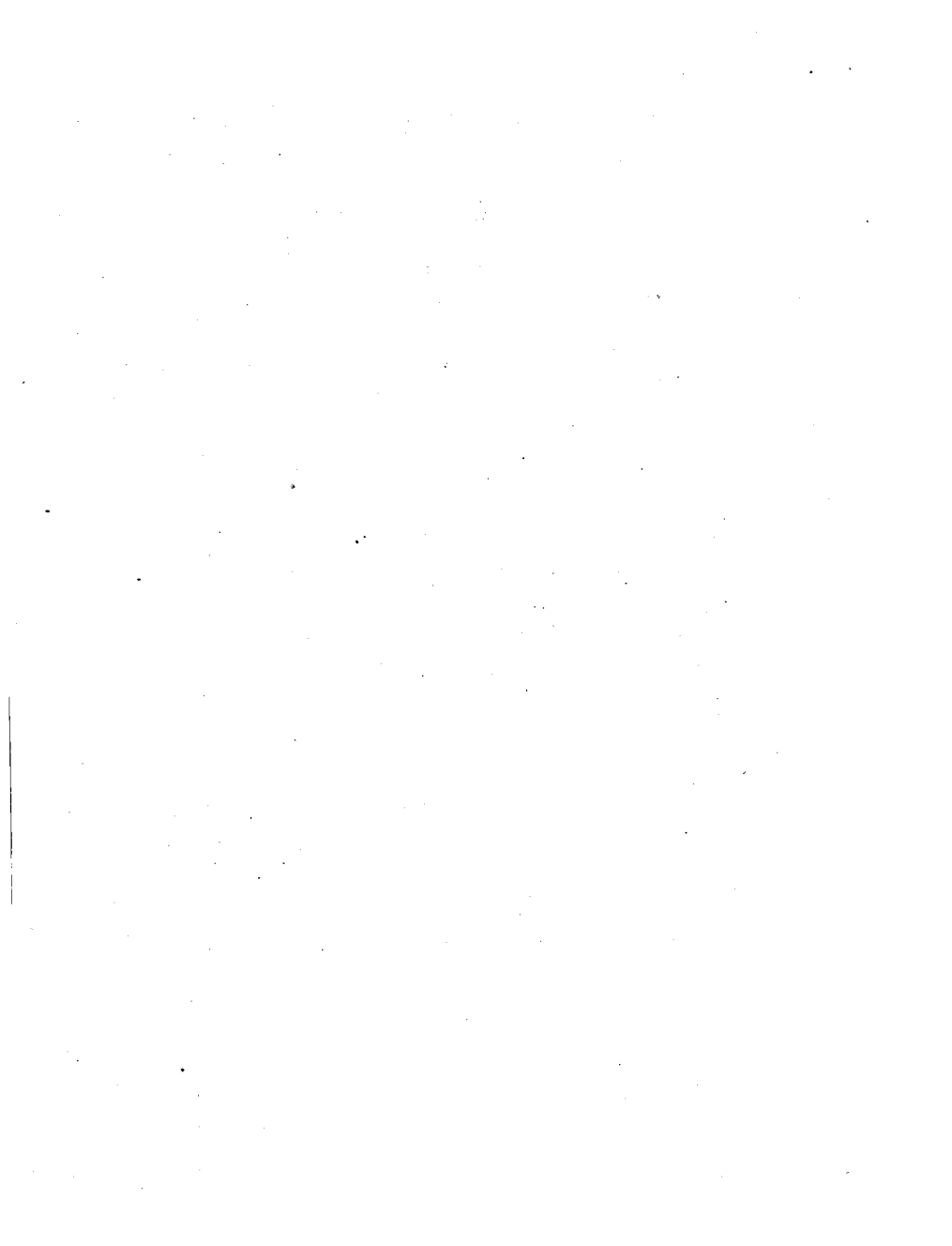
ПОРУЧНИК ІЛЬКО ВОВЧАРЕНКО. Повість.

Книжка друга:

1. ВИСОТА «227». Повість.
2. БАТЬКІВЩИНА КЛИЧЕ. Повість.

Книжка третя:

1. ЗА ЛЬВІВ. Оповідання.
2. ПОВСТАНЧА СОТНЯ. Оповідання.
3. ЗА БАТЬКА Й БРАТА. Оповідання.
4. ВІД КАМ'ЯНЦЯ ПОДІЛЬСЬКОГО ДО ОДЕСИ.
Спомин.
5. ЗА НЕВИКОНАННЯ НАКАЗУ. Оповідання.
6. ПЕРША БАТАРЕЯ. Оповідання.

ГОТОВІ ДО ДРУКУ:

ТОМ II.

«МІЖ КИЄВОМ І ПАРИЖЕМ»

Збірка оповідань

із Визвольних Змагань та життя еміграції.

КНИЖКА ПЕРША:

1. НА БЕРЕЗІ НАД МОЗЕЛЕМ. Оповідання.
2. ВІД БЕРЛІНА ДО СУВАЛОК. Спомин.
3. НАПЕРЕКІР ЖІНЦІ. Оповідання.
4. ЗУСТРІЧ. Оповідання.
5. ПРОГУЛЬКА ДО ВЕЖІ. Оповідання.
6. ПРИЯТЕЛІ. Оповідання.
7. ХТО ВИНЕН? Гумореска.

КНИЖКА ДРУГА:

1. СИН ЗА БАТЬКА НЕ ВІДПОВІДАЄ.
Оповідання.
2. МЕРЗОТНИК. Оповідання.
3. КОВАЛЬ БОЙЧУК. Оповідання.
4. ЗАБЛУДИВСЯ НА ПЕЧІ. Оповідання.
5. ЕКСКУРСІЯ У СТАРОВИНУ. Оповідання.
6. ЕМІГРАНТ. Оповідання.
6. ГРОМАДСЬКА ДУМКА. Гумореска.

КНИЖКА ТРЕТЯ:

МЕНЕ ЗНИМУТЬ, ТЕБЕ ПОВІСЯТЬ. Збірка гуморесок.

ТОМ III. ЗА РІДНИЙ КРАЙ. Повість у трьох частинах.

ГОТУЄТЬСЯ ДО ДРУКУ:

ТОМ IV. ДЕЩО З МОГО ЖИТТЯ. Спомин. У трьох частинах.

Première Imprimerie Ukrainienne en France
3, rue du Sabot, Paris (6e)

AFNER, Boite Postale N° 9
THIONVILLE (Moselle)